

Eğitim Hakkı Ve İnsan Hakları Eğitimi

Hakan Ataman

İnsan Hakları Gündemi Derneği

EĞİTİM HAKKI VE İNSAN HAKLARI EĞİTİMİ

İNSAN HAKLARI GÜNDEMİ DERNEĞİ

Bu kitap parayla satılamaz. İnsan haklarının yaygınlaştırılması amacıyla yapılan ve ticari olmayan etkinliklerde serbestçe kullanılabilir. Kitapta yer alan metinlerin yeniden basımı konusunda lütfen İnsan Hakları Gündemi Derneği'ne danışınız.

Birinci Baskı: İzmir, 2008

Hazırlayan: Hakan Ataman
Editör: Ayça Uluseller

İNSAN HAKLARI GÜNDEMİ DERNEĞİ

ANKARA

Güniz Sok. 38/8 06700 Kavaklıdere-Ankara/TÜRKİYE
Tel: 0312 428 06 10-11 Fax: 0312 428 06 13
E-mail: posta@rightsagenda.org
www.rightsagenda.org

İZMİR

859 Sok. No:4/605 Söğütlü İşh. Ahmetağa Mah. 35250 Konak-İzmir/TÜRKİYE
Tel: 0232 489 55 28 Faks: 0232 489 70 39

DİYARBAKIR

Lise Cad. 1. Sok. Güneş Plaza, Kat:3/9 Diyarbakır/TÜRKİYE
Tel:0412 228 79 42 Faks: 0412 228 79 36

Önsöz ve Teşekkürler

“(…) eğitim bir çarpandır: eğitim yadsındığı ya da kısıtlandığı zaman – özellikle istihdam ve kendi kendini istihdamla ilgili– her şeyi tehlikeye sokarken, etkili bir şekilde garanti edildiğinde diğer hakları ve özgürlükleri de arttırmaktadır¹.”

“Buraya bakın, burada, bu kara mermerin altında
Bir teneffüs daha yaşasaydı
Tabiattan tahtaya kalkacak bir çocuk gömülüdür
Devlet dersinde öldürülmüştür².”

Eğitim bir kültürün kuşaktan kuşağa aktarılması için en önemli faktörlerden birini teşkil etmektedir. Bu yüzden daha ilk çağlardan başlayarak eğitim üzerine pek çok farklı düşünce ortaya konmuştur. Bunların bir kısmı eğitimde özgür bir düşüncenin yaygınlaşmasını savunurken bir kısmı da oldukça despot yaklaşımları benimsemiştir³.

BM Eğitim Hakkı Özel Raportörü'nün de belirttiği gibi, başka pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de öğretim, başlangıçta dinsel nitelikteydi. Laik öğretim, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1839 yılında başlatıldı. Bugünkü Milli Eğitim Bakanlığı'nın öncüsü, 1847 yılında kuruldu. Memurlar için ilk eğitim merkezi 1859 yılında ve ilk üniversite ise 1869 yılında kuruldu. 1876 Anayasası, herkes için zorunlu eğitim ve öğrenim şartını getirdi. Böylece herkesi kapsayan parasız ve laik öğretimin ve buna bağlı idari altyapıların tohumları atılmış oldu. Öğretim dili Fransızca olan veya Müslüman ve Hıristiyan öğrencilerin beraber öğretim gördüğü okullar, o zaman için yenilikçi fikirlere örnek teşkil ediyordu⁴.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, öğretim alanında birlik (tevhid-i tedrisat) sağlanmasını getirdi. Bütün okullar, Milli Maarif Bakanlığı'na bağlandı. Öğretim, her iki

---

¹ Report submitted by Katarina Tomaševski, Special Rapporteur on the right to education, Mission to Turkey

3-10 February 2002, United Nations Economic And Social Council, Commission On Human Rights, Fifty-Eighth Session, Item 10 Of The Provisional Agenda 27 March 2002, Distr. General, E/Cn.4/2002/60/Add.2, p. 19, para 59, <http://ods-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G02/120/31/PDF/G0212031.pdf?OpenElement> web sitesinde mevcuttur. Metnin Türkçe çevirisi İnsan Hakları Ortak Platformu tarafından yapılmıştır http://www.ihop.org.tr/dosya/or/2002-Turkey-education_TR.doc web sitesinde mevcuttur.

² *Meçhul Öğrenci Anıtı*, Ece Ayhan, Devlet ve Tabiat ya da Orta İkidem Ayrılan Çocuklar İçin Şiirler (1973).

³ Bu konuda yapılmış geniş çaplı bir çalışma için bkz. *Türkiye'de Milli Eğitimin İdeolojisi*; İsmail Kaplan, İletişim Yayınevi 527; 3.Baskı; 2002; İstanbul.

⁴ Report submitted by Katarina Tomaševski, Special Rapporteur on the right to education, Mission to Turkey

3-10 February 2002, United Nations Economic And Social Council, Commission On Human Rights, Fifty-Eighth Session, Item 10 Of The Provisional Agenda 27 March 2002, Distr. General, E/Cn.4/2002/60/Add.2, p. 8, para 13-14, <http://ods-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G02/120/31/PDF/G0212031.pdf?OpenElement> web sitesinde mevcuttur. Metnin Türkçe çevirisi İnsan Hakları Ortak Platformu tarafından yapılmıştır http://www.ihop.org.tr/dosya/or/2002-Turkey-education_TR.doc web sitesinde mevcuttur.

cinsiyet için de zorunlu hale getirildi. Ulus inşa etme amacı, öğretim alanında tek dillilik, milliyetçilik ve vatanseverlik olarak tercüme edildi. 1927 yılında dile ilişkin yasal düzenlemeler, öğretim dili olarak Türkçe'ye geçişi zaruri hale getirerek, ulusal kimlik inşa etme sürecini hızlandırdı. Latin alfabesinin uygulamaya konması, Arapça ve Farsça'nın kapsadığı Osmanlı-İslam mirasından kopuşu temsil ediyordu. "Muzaffer Türk tarihinin şerefini" yüceltmek ve "hizmetleriyle Türk milletini teşkil eden büyük Türkler"i onurlandırmak, öğretim müfredatının parçası haline geldi. Son zamanlarda insan hakları eğitiminin de devreye sokulması, insan haklarının bir yama olarak ayrı tutulması yerine sistemle bütünleştirilmesi için müfredat ve ders kitapları ile öğretim yöntemlerinin yönelim ve içeriklerinin incelenmesine yönelik bir ihtiyaç doğurdu⁵.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu günden günümüze sürekli olarak eğitime verdiği önemle övünmektedir. Bununla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti'nin bugüne kadar imzalayıp onayladığı tüm insan hakları sözleşmelerinde çekince koyduğu yegâne maddenin "eğitim hakkıyla" ilgili maddelerden oluştuğunu göz önüne aldığımızda, söz konusu eğitimin uluslararası insan hakları standartlarıyla tam olarak uyduğunu söylemek pek de mümkün değildir. Üstelik eğitim hakkına erişim konusunda hala ciddi sıkıntılar bulunmaktadır.

Yapılan son araştırmalara göre, Türkiye'de 6-13 yaş grubunda 10 milyon 398 bin 454 çocuk bulunurken bunların 273 bin 634'ü okula gitmemektedir⁶. Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi'nin (BETAM) yaptığı araştırmaya göre, Türkiye'de 15-19 yaş grubundaki 6.3 milyon gencin 3.5 milyonu okula kayıtlı bulunmuyor⁷.

Öyle sanıyoruz ki, durumun vahametini ifade etmek için halen Tarih Vakfı tarafından çalışmaları devam eden ve 2002 yılında Türkiye Bilimler Akademisi ve Tarih Vakfı'nın ortaklığında, Türkiye İnsan Hakları Vakfı uzmanlığında başlatılan, 2004'te sonuçları kamuoyuna açıklanan "**Ders Kitaplarında İnsan Hakları**" Projesi'nin bulguları yeterli olacaktır. Yürütülen projede, 165 öğretmen, 51 veli ve 71 lisans ve lisansüstü öğrencisi toplam 287 gönüllünün katılımı ile yürütülen çalışmalar sonucunda oluşturulan ekipler tarafından, özellikle ilk ve ortaöğretimde okutulan ders kitaplarının bugüne kadar yapılmış en kapsamlı ve sistematik taraması gerçekleştirilmiş, her kitap en az bir öğretmen ve ek olarak gönüllü bir öğrenci ya da veli tarafından taranmıştır. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Sosyal Bilgiler ve Tarih, Edebiyat ve Türkçe, Coğrafya, Vatandaşlık Bilgisi ve İnsan Hakları Eğitimi, Milli Güvenlik, Matematik ve Doğa Bilimleri ile Felsefe grubu dersleri olmak üzere gruplandırılan 190 ders kitabı, bu gönüllülerden oluşan çalışma grupları tarafından incelenmiştir. Bu tarama sonucunda tüm kitaplarda dört bin (4000) farklı sorun tespit edilmiştir⁸. Yapılan araştırmadan bugüne söz konusu ders kitapları nedeniyle Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) yargısında ihlal gerçekleştirdiğine karar verilmiştir. Ancak gerekli düzenlemelerin yapılması yönünde bir girişim bulunup bulunmadığı bilginiz dahilinde değildir.

Eğitimin hakkını konu edinen bu çalışma Türkiye'deki pratiğin ne olduğuyla değil ne olması gerektiği üzerinde yapılmış ve bunu yaparken de uluslararası insan hakları

⁵ A.g.e.

⁶ Türkiye'de 3.5 milyon genç okula kayıtlı değil, CNN Türk, 17 Mayıs, 2008, http://www.cnntrk.com/TURKIYE/haber_detay.asp?PID=318&haberID=460371 web sitesinde mevcuttur.

⁷ 273 bin çocuk okula gitmiyor, Radikal Gazetesi, 31/05/2008, <http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?aType=Detay&ArticleID=880793&CategoryID=77> web sitesinde mevcuttur.

⁸ Ders Kitaplarında İnsan Hakları Projesi, Tanıtım Broşürü; Tarih Vakfı Yayınları; 2003: Projenin Tanıtımı Tarih Vakfı'nın <http://www.tarihvakfi.org.tr/projeler/insanhaklari.asp> web sitesinde mevcuttur.

standartlarını merkeze almıştır. Buradaki temel amaç Türkiye’de eğitimin uluslararası düzeyde kabul görmüş ve saygın bir yere konmuş olan insan hakları standartlarıyla uyumlu bir şekilde gerçekleşmesine katkıda bulunmaktır.

Elinizdeki kitap aşağıda isimlerini zikrettiğimiz kişi ve kurumların katkıları olmaksızın gün yüzüne çıkamazdı.

Öncelikle, sağladığı mali destekle bu kitabın hazırlanmasını mümkün kılan **Hollanda Kraliyeti Ankara Büyükelçiliği’ne** teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Ayrıca gerek bu kitabın da içinde yer aldığı “insan hakları elkitapları hazırlama” projemizi yürüten ve aynı zamanda bu kitabı kaleme alan, derneğimizin genel sekreteri **Hakan ATAMAN’a**, kitabın hazırlanması boyunca değerli yön göstericiliğini bizlerden esirgemeyen proje danışmanımız, Hacettepe Üniversitesi öğretim görevlisi **Levent KORKUT’a**, kitabın editörlüğünü üstlenerek kitabın anlam ve içeriğini zenginleştiren, **Ayça ULUSELLER’e**, kitabın basım-dağıtım sürecini büyük bir özveri ile götüren **Orçun ULUSOY’a**, EK-2 ECRI 10 No’lu Tavsiye’yi çeviren **Işıl GÖKSEL’e** ve belli bölümleri okuyarak geri bildirimlerde bulunan **Gülden GÜRSOY’a** ne kadar teşekkür etsek azdır.

Kitabın, Türkiye’de hak temelli faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarına ve ilgili hükümet kurumlarına bir nebze de olsa rehberlik etmesi dileğiyle...

Orhan Kemal CENGİZ

İnsan Hakları Gündemi Derneği Başkanı

İçindekiler

Önsöz ve Teşekkürler

1- Temel Kavramlar

- a) Eğitim Hakkı ve Özgürlüğü
- b) Eğitim Hakkına İlişkin Temel Zorunluluklar
  - Mevcudiyet
  - Erişilebilirlik
  - Kabul Edilebilirlik
  - Adapte Edilebilirlik

2- Eğitim Hakkı ve Eğitimde İnsan Hakları

- a) Ulusal Hukukta ve Uluslararası İnsan Hakları Belgelerinde Eğitim Hakkı
  - b) Teknik ve Mesleki Eğitim
  - c) Bedensel Cezalandırma Yasağı
  - d) Eğitimde Ayrımcılığın Önlenmesi
    - Azınlık Hakları ve Eğitim Hakkı
    - Anadilde Eğitim Hakkı
      - Eğitimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği
      - Engelliler ve Eğitim Hakkı
  - e) Eğitimin Kalitesi
  - f) Eğitimde Çalışanların Hakları
- 3- İnsan Hakları Eğitimi
- a) İnsan Hakları Eğitiminin Tanımı
  - b) İnsan Hakları Eğitiminin Temel Prensipleri

EK 1: BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi 13 No’lu Genel Yorum

EK 2: Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (ECRI) 10 No’lu Genel Politika Tavsiye Kararı: Okul eğitimi yoluyla ve okul eğitiminde ırkçılık ve ırk ayrımcılığı ile mücadele

EK3: Yirmi birinci yüzyıl Avrupa’sında tarih öğretimi üstüne Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi Tavsiye Kararı Rec (2001)15

1- Temel Kavramlar

a) Eğitim hakkı ve özgürlüğü

Avrupa Birliği (*European Union*): Avrupa Birliği genel olarak 27 Avrupa ülkesinin üye olduğu, kendine özgü uluslararası siyasi ve ekonomik bir bütünleşmeyi ifade eder. Avrupa Birliği 1951'den başlayarak Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT), Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET) üzerinde temellenmiştir. 7 Şubat 1992'de [Maastricht Anlaşması](#) ile kurularak Avrupa Birliği (AB) ismini almış ve yasal zeminini [1 Şubat 2003](#)'te yürürlüğe giren [Nice Anlaşması](#) oluşturmuştur⁹.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (*The Organization for Security and Co-operation in Europe*): Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı adı altında 1970'li yılların başında soğuk savaş koşullarındaki Avrupa'nın bölünmüşlüğüne son verilmesi, güvenlik ve istikrarın sağlanması ve katılan devletler arasında bu amaca yönelik işbirliğinin geliştirilmesi düşüncesiyle kurulmuştur. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı, 15 Ocak 1973 tarihinde Helsinki'de çalışmalarına başlamıştır. İki yılı aşkın bir süre devam eden konferans 1 Ağustos 1975'te Helsinki Nihai Senedi'nin 33 Avrupa ülkesi ile ABD ve Kanada tarafından devlet ve hükümet başkanları düzeyinde imzalanmasıyla sonuçlanmıştır¹⁰.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (*The European Court of Human Rights*): Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) uygulanmasına nezaret eden adli bir kuruluştur. Mahkeme kendi girişimi ile harekete geçemez; ancak bir bireyin (veya birey grubunun veya bir sivil kuruluşun) - bireysel başvuru- veya bir devletin - devletlerarası başvuru - başvurusu üzerine çalışır. Mahkeme Sözleşme'ye taraf devletlerin adli sistemlerinden ayrı olarak işlev görür. Bir temyiz mahkemesi olmayıp, dava edilen iç hukuk ve uygulamaları Sözleşme'ye uygunlukları bakımından yorumlar. İlgili devlet bakımından Sözleşme'nin ihlal edilip edilmediğini saptar. Devletler Mahkeme'nin kararına uymakla sorumludurlar. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek 11 No'lu Protokol'ün 1 Kasım 1998'de yürürlüğe girmesiyle birlikte Avrupa Konseyi'nin daimi bir organı olarak Strasbourg'da çalışmaktadır¹¹.

Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Sözleşmesi (*Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*): Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Sözleşmesi (AİHS) yaklaşık 800 milyon Avrupa vatandaşının hak ve özgürlüğünü koruyacak bir sistem kurmuştur. Sözleşmedeki haklarının ihlal edilmiş olduğuna inanan her şahıs, ulusal mahkemelerde yasal çare imkânlarının tükenmiş olması şartı ile Strasbourg'daki Avrupa

⁹ Daha geniş bilgi için bkz. *Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu*, <http://www.avrupa.info.tr/DelegasyonPortal.html> web sitesinde mevcuttur.

¹⁰ *Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Parlamenter Asamblesi*, Türkiye Büyük Millet Meclisi, <http://www.tbmm.gov.tr/agitpa/sil3/osce/www.osce.at/osze/agit.html> web sitesinde mevcuttur.

¹¹ *Avrupa Konseyi ve İnsan Haklarının Korunması*, Directorate General of Human Rights, Council of Europe, F-67075 Strasbourg Cedex, May 2000, s.9; Ayrıca bkz. Avrupa Konseyi Türkiye <http://www.avrupakonseyi.org.tr/> web sitesinde mevcuttur.

İnsan Hakları Mahkemesi'ne şikâyetle bulunabilir. Sözleşme bireyin yaşama hakkını, özgürlük ve güvenlik hakkını, hukuk ve ceza işlerinde adil yargı hakkını, seçme ve seçilme hakkını, düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü, medya dâhil ifade özgürlüğü hakkını, mülkiyet hakkını, eğitim hakkını garanti altına almıştır. İşkence ve insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele ve cezayı, ölüm cezasını, Sözleşme'nin güvence altına aldığı hak ve özgürlüklerin kullanımında ayrımcılık yapılmasını, devletin kendi vatandaşını sınır dışı etmesini veya ülkeye girişinin engellenmesini, yabancıların toplu halde sınır dışı edilmesini yasaklamıştır¹².

Avrupa Konseyi (*Council of Europe*): Türkiye'nin de üye olduğu Avrupa'nın siyasi kuruluşu olan Avrupa Konseyi, Birleşmiş Milletler'den dört yıl sonra İkinci Dünya Harbi'nin yıkıntıları, barbarlıkları üzerinde 1949'da Londra'da kuruldu. Kurucu devletlerin, üyeleri arasında birlik sağlamak olan kurucu devletlerin siyasal iradesi "ortak ideal ve prensipleri koruyarak geliştirmek ve sosyal ve ekonomik gelişmeyi teşvik" (Statüsü'nün 1. maddesi) yolunda gayret sarf edilmesi üzerinde odaklanmıştır. Örgütün Statüsü, açık bir şekilde insan haklarına ve hukukun üstünlüğüne saygı temeline dayanmıştır. Eski doğu bloğu ülkelerinin de katılımıyla Avrupa Konseyi'nin bugün 45 üyesi ve yaklaşık 850 milyon nüfusu vardır¹³.

Avrupa Sosyal Haklar Şartı (*European Social Chart*): Medeni ve siyasi haklarla ekonomik ve sosyal hakların birbirine bağlı olduğu ve Avrupa demokrasilerinin kuruluşlarına temel olan prensipler dizisinin ayrılmaz bir parçasını teşkil ettiğine inanan Avrupa Konseyi, Avrupa Sosyal Şartı'nı kabul etmiştir (1961). 1996 yılında Değiştirilmiş Avrupa Sosyal Şartı kabul edilmiştir. Bu yeni metin ilk Şart'ın kabulünden sonra oluşan önemli sosyal yenilikleri içermektedir. Yeni alanlarda haklar getiren Değiştirilmiş Şart'ın giderek ilk Şart'ın yerini alması beklenmektedir: kadın erkek eşitliğini pekiştirmek, özürülülerin sosyal bütünleşme ve kişisel özerklik hakkı, çocuk ve gençlerin sosyal, yasal ve ekonomik korunmalarının kuvvetlendirilmesi, iş kaybı süresinde koruma, çalışanın vekar hakkı, aile sorumluluğu olan işçilerin eşit fırsat ve koşul hakkı, fakirlik ve sosyal dışlanmaya karşı korunma hakkı, yaşanabilir mesken hakkı, ayrımcılık yasağının genişletilmesi¹⁴.

Avrupa Sosyal Haklar Komitesi (*The European Committee of Social Rights*): 1991'de değiştirilmiş bulunan izleme mekanizması, Şart hükümlerinin uygulanması ile ilgili olarak hükümetlerin Avrupa Sosyal Haklar Komitesi'ne sundukları raporlara dayanmaktadır. 1998 Temmuzunda yürürlüğe giren bir ek protokol, uyum hakkında ulusal raporlara ek olarak kolektif şikâyet sistemini getirmektedir. Bununla bazı sendikalara, işveren kuruluşlarına ve hükümet dışı kuruluşlara Şart'ın ihlal edildiği iddialarını Avrupa Sosyal Haklar Komitesi önüne getirme izni verilmektedir¹⁵.

Ayrımcılık (*Discrimination*): Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi'ne göre, "Sözleşme'de kullanıldığı şekliyle "**ayrımcılık**" terimi, ayırma, dışlama, kısıtlama veya ırk, renk, cinsiyet, dil, din, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum, siyasi veya diğer görüşlere dayalı olarak gerçekleştirilen ve bütün hak ve hürriyetlerin herkes tarafından tanınmasını ve kullanılmasını engelleyecek veya tanınmasını ve kullanılmasını sınırlandıracak ayrımcılığı kast etmektedir."¹⁶

Beslenme ve Su Hakkı (*Access to food and water*): Su ve yiyecek tüm insan varlığının yaşayabilmek için erişmek zorunda olduğu temel elementlerdir. "Yeterli, beslenme

¹² A.g.e.

¹³ *Avrupa Konseyi ve İnsan Haklarının Korunması*, , Directorate General of Human Rights, Council of Europe, F-67075 Strasbourg Cedex, May 2000, s.4. www.coe.int web sitesinde mevcuttur.

¹⁴ A.g.e s. 13-14

¹⁵ A.g.e s. 13-14

¹⁶ CCPR General Comment No. 18. (General Comments): *Non-discrimination*: 10/11/89. para 7 <http://www.ohchr.org/english/bodies/hrc/comments.htm> web sitesinde mevcuttur(14.12.2006) .

bakımından kafi ve güvenli olan askeri düzeydeki temel yiyeceklere” kadar “yeterli, güvenli, kabul edilebilir, fiziksel olarak erişilebilir ve mali açıdan uygun olan suya” ulaşmak insan hakkıdır¹⁷.

Birleşmiş Milletler (*United Nations*): İkinci Dünya Savaşı sona ererken, kazanan güçler daha fazla karmaşayı önleyecek ve daha iyi bir dünya kurulmasına yardım edecek bir dünya örgütü kurmaya karar verdiler. Bu yeni örgüt, 1945’te kurulan ve BM olarak bilinen Birleşmiş Milletler’di. BM’nin kurucuları örgütün esas üç amacını (1) uluslararası barışı ve güvenliği sağlamak, (2) sosyal ve ekonomik gelişmeyi teşvik etmek, ve (3) insan haklarını gözetmek olarak belirlediler. 1945’te aralarında Türkiye’nin de bulunduğu 45 kurucu üye BM Şartı’nı imzaladı. BM resmen 24 Ekim 1945’te kuruldu. Şu an 192 üye devlet vardır¹⁸.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi (*The Committee on the Rights of the Child*): 1989 tarihli BM Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin ve ilgili ek protokollerinin uygulanmasını izlemekle sorumlu ve bağımsız uzmanlardan oluşmuş komitedir¹⁹.

Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (*The United Nations Children's Fund-UNICEF*): UNICEF, çocukların, ailelerinin ve buldukları toplumun yaşam koşullarını iyileştirmeye kendini adayan dünya üzerindeki en yaygın organizasyondur. 1946’da BM tarafından II. Dünya Savaşı’nın mağduru olan çocuklara yiyecek ve giyecek temin etmek için kurulmuştur. UNICEF 1953’te BM’nin daimi bir parçası olmuştur²⁰.

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (*The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization-UNESCO*): UNESCO Birleşmiş Milletler’in bir özel kurumu olarak, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, 1946 yılında kurulmuştur. Bu kurumun yasası 1945 yılı Kasım ayında Londra’da 44 ülkenin temsilcilerinin katıldıkları bir toplantıda kabul edilmiştir. İnsanlık barışını tesis etmek üzere eğitim, sosyal ve doğa bilimleri, kültür ve iletişim hakkında uluslararası düzeyde çalışmalar yürütmektedir²¹.

Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (*The Committee on Economic, Social and Cultural Rights*): 1966 tarihli BM Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi’nin uygulanmasını izlemekle sorumlu ve bağımsız uzmanlardan oluşmuş komitedir²².

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (*Office of The United Nations High Commissioner For Human Rights*): İnsan hakları alanındaki programları ve eylemleri desteklemek, bölgesel insan hakları örgütlerine ve devletlerden gelen taleplere teknik destek vermek ve danışmanlık hizmeti sunmak amacıyla, BM Genel Kurulu’nun 20 Aralık 1993 tarihli 48/141 No’lu kararıyla kurulan BM Genel Sekreterliği’nin bir birimidir. BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği 48/141 No’lu BM Genel Kurul kararı, BM Şartı, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve diğer uluslararası insan hakları belgeleri, 1993 tarihli Viyana Deklarasyonu ve eylem programı, 2005 Dünya Zirvesi Sonuç Bildirgesi doğrultusunda

¹⁷ *Food&Water*, Study Guide, Human Rights Education Association, http://www.hrea.org/index.php?base_id=145 web sitesinde mevcuttur.

¹⁸ Daha fazla bilgi için bkz. United Nations, www.un.org web sitesinde mevcuttur.

¹⁹ Daha fazla bilgi için bkz. Office of The United Nations High Commissioner For Human Rights, <http://www.ohchr.org> web sitesinde mevcuttur.

²⁰ *UNICEF past, present and future*, 28.02.2008, http://www.unicef.org/about/who/index_history.html web sitesinde mevcuttur.

²¹ *About UNESCO*, 08.10.2007, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=3328&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html web sitesinde mevcuttur.

²² A.g.e.

faaliyet yürütmektedir²³.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi (*The Human Rights Committee*): 1966 tarihli BM Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin ve ilgili ek protokollerinin uygulanmasını izlemekle sorumlu bağımsız uzmanlardan oluşmuş komitedir²⁴.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi (*The Human Rights Council*): Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'nun, 15 Mart 2006 tarihli oylamasıyla kabul edilen ve eski İnsan Hakları Komisyonu'nun yerini alan hükümetlerarası mekanizmadır²⁵.

Birleşmiş Milletler İşkenceye Karşı Komite (*Committee Against Torture*): 1984 tarihli BM İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlıkdışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme'nin uygulanmasını izlemekle sorumlu ve bağımsız uzmanlardan oluşmuş komitedir²⁶.

Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesi Komitesi (*The Committee on the Elimination of Discrimination Against Women*): 1979 tarihli BM Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesi Sözleşmesi'nin ve ilgili ek protokolünün uygulanmasını izlemekle sorumlu ve bağımsız uzmanlardan oluşmuş komitedir²⁷.

Çocuk (*Child*): BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne göre, çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, on sekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır²⁸.

Damgalama (*Stigmatization*): Sosyal bilimlerde kişinin toplumsal kişiliğini olumsuz yönde etkileyen bir etiket; kişinin toplum tarafından reddedilmesine yol açan fiziksel veya davranışsal özellikleri. Fiziksel engel, zekâ geriliği, sabıka, ruh hastalığından dolayı tedavi görmüş olma, farklı bir ırka, dine, cinsel yönelime sahip olma, vb. buna birer örnektir. Damgalama, ayrımcılık, tecrit edilme, öz-imağın ve öz-saygının yara alması gibi çeşitli ekonomik, sosyal ve ruhsal sonuçlara yol açabilmektedir²⁹.

Dezavantajlı Olma (*Disadvantage*): Dezavantaj okuldan-işe geçişteki sosyal dışlanma riski ve fırsat eşitsizliği anlamına gelmektedir. Dezavantaj; erişim, yönetilebilirlik ve anlamlı geçiş fırsatlarından yapısal olarak yoksunluk ile, kişisel donanım eksikliği arasındaki karşılıklı etkileşim olarak tanımlanabilir. 'Sorunlu gruplar' yerine *dezavantajlar kümesine* işaret etmek yapısal sorunların bireysel olarak algılanmasını önler³⁰.

Eğitim (*Education*): 1974 tarihli *İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerle İlgili Eğitim ve*

²³ Fact Sheet No.3 (Rev.1), Advisory Services and Technical Cooperation in the Field of Human Rights, Office of The United Nations High Commissioner For Human Rights, Printed at United Nations, Geneva, August 1996, <http://www.ohchr.org/english/about/publications/docs/fs3.htm> web sitesinde mevcuttur. Ayrıca bk. *High Commissioner's Strategic Management Plan 2006 - 2007*, Palais des Nations - CH-1211 Geneva 10 – Switzerland, <http://www.ohchr.org> web sitesinde mevcuttur.

²⁴ Daha fazla bilgi için bkz. Office of The United Nations High Commissioner For Human Rights, <http://www.ohchr.org> web sitesinde mevcuttur.

²⁵ A.g.e.

²⁶ A.g.e.

²⁷ Daha fazla bilgi için bkz. Office of The United Nations High Commissioner For Human Rights, <http://www.ohchr.org> web sitesinde mevcuttur.

²⁸ BM Genel Kurulunun 1989 tarihli 44/25 sayılı Kararıyla kabul edilmiş ve imzaya, onaya ve katılmaya açılmıştır. Yürürlüğe giriş: 02 Eylül 1990

²⁹ *Psikoloji Sözlüğü*, Selçuk Budak, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 2005, s. 191

³⁰ *Dezavantajlı Gençler ile ilgili, Politika Önlemleri Tematik Çalışması*, - Özet Doküman - Tübingen'deki Bölgesel Yenilik ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü (IRIS) tarafından koordine edilmiştir, Rapor: Andreas Walther & Axel Pohl, Katkıda bulunanlar: Andy Biggart, Ilse Julkunen, Yuri Kazepov and Siyka Kovacheva, Ekim 2005, Raporun özeti İnanç Mısırhoğlu tarafından Prof. Dr. Nurhan Yentürk editörlüğünde Türkçe'ye kazandırılmıştır, s.3, <http://genclik.bilgi.edu.tr/docs/dezavantajligenceler.pdf> web sitesinde mevcuttur.

*Uluslararası Anlayış, İşbirliği ve Barış İçin Eğitime dair UNESCO Tavsiyesi'ne*³¹ göre, “**eğitim**” kelimesi kişisel kapasitelerin, tutumların, yeteneklerin ve bilgilerin tümünün ulusal ve uluslararası toplumlarda ve onların yararına olacak şekilde, bireylerin ve sosyal grupların bilinçli bir gelişmeyi öğrenmeleri yoluyla ortaya çıkan sosyal yaşam sürecinin tamamı anlamına gelir. Bu süreç herhangi bir özel faaliyetle sınırlandırılmaz. UNESCO bu tanıma bağlı olarak “*Tavsiye*”de eğitimin nihai amaçlarını şu şekilde sıralamaktadır:

Madde 3

Eğitim BM şartı, UNESCO Anayasası ve BM İHEB Madde 26 paragraf 2’de (...) beyan edilen amaçları ve hedefleri aşılmalıdır.

Madde 4

(...) aşağıdaki amaçlar eğitimsel politikalara yol gösteren temel prensipler olarak değerlendirilmelidir:

- Eğitimdeki tüm seviyelerde ve onun tüm biçimlerinde uluslararası bir boyut ve küresel bir perspektif;
- Ulusal etnik kültürleri ve diğer ulusların kültürlerini içerecek şekilde tüm insanlara ve onların kültürlerine, uygarlıklarına, değerlerine saygı ve anlayış;
- Halklar ve uluslar arasında karşılıklı olarak küresel bir işbirliğinin geliştirilmesi;
- Ötekiyle iletişim yeteneği;
- Sadece hakları değil, aynı zamanda bireylerin, sosyal grupların ve ulusların her birinin diğerine yönelik ödevlerine dair bilinç;
- Uluslararası dayanışma ve işbirliği için zorunlulukların aşılması;
- Toplumlarında, ülkelerinde ve en geniş anlamda dünyadaki problemlerin çözülmesinde bireysel katılıma yönelik isteklilik (...) geliştirmek.

Madde 5

Öğrenme, eğitim, bilgilendirme ve eylemin bir bileşiminden oluşan uluslararası eğitim uygun bir şekilde bireyin entelektüel ve duygusal gelişiminin ilerlemesine katkıda bulunmalıdır. Eğitim haklardan yoksun gruplarla dayanışma ve bir sosyal sorumluluk duygusu geliştirmelidir.(...)

Madde 6

Eğitim yayılcı, saldırgan ve hakimiyet kurmak amacıyla savaş çıkarmanın ya da baskı kurmak amacıyla şiddet ve güç kullanmanın kabul edilemeyeceğini vurgulamalıdır.(...)

Madde 13

Üye Devletler, herkesin, ister yere, ulusal isterse uluslararası olsun, kamusal kurumların çalışma ve eylem yöntemlerine dair bir bilgiyi elde etmelerini sağlayacak alternatif bir yurttaş eğitimini, eğitimin her aşamasında yaygınlaştırmalıdır.

Madde 15

Eğitim insanların gerçek çıkarlarını ve bu çıkarların savaşları körükleyen, ekonomik ve politik gücü elinde bulunduran tekeli grupların çıkarlarıyla uyumsuzluğunu vurgulamalıdır.

Madde 17

Üye Devletler aralarındaki farklılıkların karşılıklı olarak takdir edilmesini cesaretlendirmek için farklı kültürlerin, onların karşılıklı etkileşiminin, yaşama biçimlerinin ve perspektiflerinin öğrenilmesini eğitimin değişik tür ve aşamalarında yaygınlaştırmalıdır. Bu tür bir öğrenim, diğer şeylerin arasında, uluslar arası ve kültürler arası anlayışın yaygınlaştırılması anlamında yabancı dillerin, uygarlıkların ve kültürel mirasların öğretilmesine gereken önemi vermelidir.

Madde 18

Eğitim, hem güç kullanımını temel alan uluslararası ilişkileri, adaletsizliği, refah eşitsizliğini ve insan yaşamını etkileyen temel problemleri daha da kötüleştiren ve devam ettiren durumların ortadan kaldırılmasına, hem de bu sorunların çözülmesine yardımcı olması için uluslararası düzeyde uygun işbirliği önlemlerine doğru yöneltilmelidir.(...)

Eğitim Hakkı (*Right to Education*): Eğitim hakkı temel bir insan hakkı olarak, herkesin ırk, cinsiyet, cinsel yönelim, etnik ya da sosyal köken, din ya da politik görüş, yaş ya da engellilik vb. haline bakmaksızın ücretsiz temel eğitimden yararlanmasını ifade eder. Eğitim hakkı BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 26, BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi’nin 13-14, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 28-29, Avrupa İnsan Hakları

³¹ Recommendation concerning Education for International Understanding, Co-operation and Peace and Education relating to Human Rights and Fundamental Freedoms, 19 November 1974, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=12024&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html; 10.06.2004 web sitesinde mevcuttur.

Sözleşmesi'ne Ek 1 No'lu Protokol'ün 2. maddesinde garanti altına alınmıştır³².

Eğitim Özgürlüğü (*Freedom of Education*): Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 26/3. maddesi “Çocuklara verilecek eğitimin türünü seçmek, öncelikle ana ve babanın hakkıdır” demektir. Bu hak BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nde de tekrar edilmiştir, Sözleşme'nin 13/3. maddesine göre, “Bu Sözleşme'ye taraf devletler, anne-babaların ve uygulanması mümkünse vasilerin de, çocuklarını devlet tarafından kurulan okulların dışında varolan ama devlet tarafından konulmuş veya onaylanmış standartların asgari şartlarına sahip bulunan okullara gönderme ve kendi inançlarına uygun bir biçimde çocuklarına dinsel ve ahlaki eğitim sağlama haklarına saygı gösterir.” Ancak, yine aynı Sözleşme'nin 13/4. maddesi “Bu maddenin hiçbir hükmü, bu maddenin birinci fıkrasında belirtilen prensiplerin özel eğitim kurumlarında her zaman yerine getirilmesi ve özel eğitim kurumlarında verilen eğitimin devlet tarafından gösterilen asgari standartlara uyması halleri saklı kalmak kaydıyla, kişilere ve kuruluşlara eğitim kurumları kurma ve yönetme serbestliği verecek şekilde yorumlanamaz” demektir. BM Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin 18/4. maddesi “taraf devletler, anne-babalar ile, mümkünse vasilerin kendi inançlarına uygun biçimde çocuklarına din ve ahlak eğitimi verilmesini isteme özgürlüğüne saygı göstermeyi taahhüt ederler” demektir. Aynı özgürlük Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek 1 No'lu Protokol'ün 2. maddesinde de ifade edilmiştir. Görüldüğü gibi sözleşmelerin ilgili maddeleri eğitim hakkının yanında eğitim özgürlüğünden bahsetmektedir. Ancak bu sınırsız değildir. Devletlerin özel eğitim kurumlarının kurulması ve idaresi ile ilgili sınırlandırma yetkisi vardır. Hepsinden önemlisi, ister özel isterse kamu olsun eğitimin içeriği Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, BM Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve diğer insan hakları belgeleriyle uyumlu olmak zorundadır³³.

Engellilik (*Disability*): Engellilik kavramı hakkında üzerinde anlaşılmış uluslararası bir tanım söz konusu değildir. Ancak BM Genel Kurulu'nun 13 Aralık 2006 tarih ve 61/106 No'lu kararıyla kabul edilen BM Engelli Hakları Sözleşmesi'ne göre, engelli kişiler, çeşitli engellerle karşılaşmaları halinde diğerleriyle eşit bir şekilde topluma tam ve etkili şekilde katılmalarını engelleyen uzun süreli fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşal sakatlığı olan kişilerdir³⁴.

Eşitlik (*Equality*): Eşitliğe yönelik iki genel kavramsal yaklaşım vardır. Bu yaklaşımlar hem ulusal hem de uluslararası hukukta eşitlik ve ayrımcılığa uğramama hakkına açık bir şekilde karşılık gelmektedir³⁵. **Resmi ya da “hukuki” eşitlik** temel bir düşünceye atıfta bulunur:

³² Education, Office of The United Nations High Commissioner For Human Rights, <http://www2.ohchr.org/english/issues/education/rapporteur/index.htm> web sitesinde mevcuttur; *The right to education*, Human Rights Education Association, http://www.hrea.org/index.php?base_id=144 web sitesinde mevcuttur.

³³ *100 and 1 Terms for Human Rights Education*, Ramdane Babadji, Assisted in the publication of this book Yves Lador, Translated from french by Abdelbagi Jibril with the collaboration of Suzanne Gall and Rogier Huizenga With the financial support of the Department of Education of the Republic and Canton of Geneva, Copyright Les Editions de l'EIP ©2001 Genève ISBN 2-9700247-4-8, www.eip-cifedhop.org/english/publications/termes/termes.html web sitesinde mevcuttur.

³⁴ *BM Engelli Hakları Sözleşmesi*, Çeviren: Lütfiye Kelleci Birer, http://www.beyazay.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=266&Itemid=1 web sitesinde mevcuttur. Ayrıca bkz. *Özürlüler Konusunda Uluslararası Dokümanlar*, Başbakanlık Özürlüler İdaresi, <http://www.ozida.gov.tr> web sitesinde mevcuttur. *The New Core International Human Rights Treaties*, Office of The United Nations High Commissioner For Human Rights, <http://www.ohchr.org> web sitesinde mevcuttur.

³⁵ *Non-Discrimination in International Law, A HANDBOOK FOR PRACTITIONERS*, Edited by Kevin Kitching Published by INTERIGHTS, The International Centre for the Legal Protection of Human Rights Lancaster House 33 Islington High Street, London N1 9LH, UK, January 2005, p. 19. Bu konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. *European handbook on equality data*, European Commission, Directorate-General for Employment,

benzer koşullardaki bireylere benzer şekilde davranılmalıdır³⁶. “Gerçek eşitlik” farklı durumlardaki bireylere farklı muamele yapılması gerektiğine atıfta bulunur. Gerçek eşitlik iki farklı düşünceyi kapsar – sonuçların eşitliği ve fırsat eşitliği³⁷.

Gettolaştırma (Ghettoization): Şehrin ayrı bir kısmında ve genellikle ekonomik olarak yoksun bir bölgede, belli bir grubun yalıtılma sürecidir³⁸.

İnsan Hakları (Human Rights): İnsan hakları milliyet, ikamet, cinsiyet, cinsel yönelim, ulus ya da etnik köken, renk, din, dil, engellilik, yaş ya da herhangi bir diğer statüsüne bakmaksızın tüm insan varlığına ait olan hakları ifade eder. İnsan hakları herkesi sadece yaşam bakımından değil, aynı zamanda onur bakımından da eşit olduğunu ileri sürer. İnsan hakları aynı zamanda belli koşulların ve kaynakların onurlu bir yaşamı sürdürebilmek için zorunlu olduğunu ifade eder. Bu haklar evrenseldir, devredilemez, birbiriyle ilgili, birbiriyle bağlantılı ve bölünemezdir. İnsan hakları başta İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi olmak üzere pek çok uluslararası ve bölgesel insan hakları sözleşmesiyle garanti altına alınmıştır³⁹.

İşkence (Torture): BM İşkenceye Karşı Sözleşme’nin amaçlarına göre, “ışkence” terimi, bir şahsa veya bir üçüncü şahsa, bu şahsın veya üçüncü şahsın işlediği veya işlediğinden şüphe edilen bir fiil sebebiyle, cezalandırmak amacıyla bilgi veya itiraf elde etmek için veya ayırım gözeten herhangi bir sebep dolayısıyla bir kamu görevlisinin veya bu sıfatla hareket eden bir başka şahsın teşviki veya rızası veya muvafakatiyle uygulanan fiziki veya manevi ağır acı veya ızdırap veren bir fiil anlamına gelir.

Mağdurlaştırma (Victimisation): Mağdurlaştırma, eşitlik ya da ayrımcılığa uğramama hakkı ilkeleri dâhil olmak üzere, hukuki ilkeleri yürürlüğe koyma çabalarını misilleme eyleminde bulunan bir örgüt ya da bir kişi tarafından gerçekleştirilen olumsuz eylemler olarak tanımlanabilir⁴⁰.

Önyargı (Prejudice): Sosyal bilimciler “önyargı” tanımlarında farklılıklar göstermelerine rağmen önyargının bir grup veya grubun üyelerine karşı, genelde negatif bir ön değerlendirme olduğu düşüncesinde uzlaşırlar (Fiske, 1998; Jones, 1997; Nelson, 2002). Psikolojide genelde kullanıldığı şekliyle önyargı, sadece bir fikir ya da inanç üzerine bir beyanat değil, horgörme, sevmeme ve nefret gibi duyguları içeren bir tutumdur⁴¹.

Pozitif Eylem ya da Pozitif Ayrımcılık (Positive action or affirmative measures): Pozitif eylem ya da pozitif ayrımcılık (aynı zamanda özel tedbirler olarak da bilinir) daha önce

---

Social Affairs and Equal Opportunities, Unit G.4, Manuscript completed in November 2006, European Communities, 2007, Printed in Belgium, p. 14

³⁶ A.g.e.p. 19

³⁷ A.g.e.p. 19

³⁸ *The Right to Means for Adequate Health*, Copyright © 2003 [University of Minnesota Human Rights Center](http://www1.umn.edu/humanrts/edumat/studyguides/righttohealth.html), <http://www1.umn.edu/humanrts/edumat/studyguides/righttohealth.html> web sitesinde mevcuttur.

³⁹ *What are human rights?*, Office of The United Nations High Commissioner For Human Rights, <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Pages/WhatareHumanRights.aspx> web sitesinde mevcuttur.

Human Rights. YES!, Copyright © 2007, Human Rights Resource Center, University of Minnesota, p. 4 www.humanrightsyves.org web sitesinde mevcuttur.

⁴⁰ *Non-Discrimination in International Law*, A HANDBOOK FOR PRACTITIONERS, Edited by Kevin Kitching Published by INTERIGHTS, The International Centre for the Legal Protection of Human Rights Lancaster House 33 Islington High Street, London N1 9LH, UK, January 2005, p. 21.

⁴¹ *The psychology of prejudice, stereotyping, and discrimination: An overview*, Makale Plous, S. (2003), In *Understanding Prejudice and Discrimination*, Ed. By Scott Plous, (pp. 3-48), New York: McGraw-Hill 2003, p.3, Bu makale "[Herhangi Bir Dilde Önyargı: Önyargı Çeviri Projesi](http://www.understandingprejudice.org/apa/turkish/)" adıyla bilinen bir Amerikan Psikoloji Derneği girişiminin bir parçası olarak birçok dile çevrilmiştir. Türkçe’ye çevirisi Simay İker ve Emrah Aktunç tarafından yapılmıştır. <http://www.understandingprejudice.org/apa/turkish/> (14.12.2006) web sitesinde mevcuttur. Ancak basılı halinden çok az daha kısadır. Ayrıca bkz. *The Psychology of Prejudice and Discrimination*, Bernard E. Whitley Jr. and Mary E. Kite, Thomson Wadsworth, Printed in Canada, 2006, p.10.

dezavantajlı hale gelmiş grupların lehine, tersine tercihler sağlayarak geçmişte yapılmış olan da dâhil olmak üzere mevcut ayrımcılığın etkilerini telafi etmek için bir hükümet ya da özel kurum tarafından alınan önleyici tedbirlerdir. Bu tür tercihli muamele hukuki eşitlik fikri ile çelişir. Pek çok uluslararası belge, devletlere bir yükümlülük dayatmaksızın açıkça pozitif eyleme izin verir⁴².

Sivil Toplum Örgütü (Non-Governmental Organization): Sivil toplum kuruluşları, herhangi bir devlet organından bağımsız bir şekilde özel kişilerin veya kurumların girişimiyle kanuni olarak kurulmuş her türlü organizasyon için kullanılan genel bir terimdir⁴³. Sivil toplum, devlet ile ekonomi ve aile arasında kalan sivil toplumsal sorunları çözmeye dönük bir kamusal tartışma alanı ve bu tartışmanın yaşama geçirildiği örgütsel etkinliktir. Sivil toplum örgütleri de belli toplumsal sorunlara çözüm bulunmasını, belli değerlerin korunmasını ve belli çıkarların yaşama geçirilmesini amaçlayan örgütsel etkinliklerdir⁴⁴.

Ücretsiz Eğitim (Free of Charge): BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi eğitimi ilk ve temel, mesleki ve yükseköğrenim olmak üzere ayırmaktadır. Gerek BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi gerekse ilgili diğer sözleşmeler ilk ve temel eğitimin ücretsiz yapıldığını ifade eder. Ayrıca BM Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin, ilgili sözleşmenin 14. maddesiyle ilgili 11 No'lu Genel Yorumu şu şekildedir⁴⁵:

7. Ücretsiz. Bu gerekliliğin doğası açıktır. Hak açıkça çocukları ebeveynleri ve velileri hiçbir ücrete tabi tutmadan ilköğretimi elverişli hale getirmenin teminatı için hazırlanmıştır. Hükümet, yerel merciler veya okul tarafından zorla koyulan harçlar ve diğer dolaysız harcamalar, bu haktan yararlanmada caydırıcı unsur teşkil etmektedir ve hakkın gerçekleştirilmesini tehlikeye atmaktadır. Ayrıca, çoğunlukla gerileme etkisi yaratırlar. Sunulması gereken eylem planında bunların bertaraf edilmesine konusuna mutlaka yer verilmelidir. Ebeveynlerden zorunlu olarak para toplanması (çoğu zaman gönüllü olarak yapılmış bağış gibi gösterilse de bu aslen böyle değildir) veya nispetle pahalı okul üniforması giyilmesi zorunluluğu gibi dolaylı harcamalar da aynı kategori altında toplanabilir. Diğer dolaylı harcamalara, Komitenin bire bir durum incelemeleri sonucunda müsaade edilebilir. Zorunlu ilköğretimle ilgili bu hüküm hiçbir şekilde Sözleşmenin 13. Maddesinin 3. Paragrafında belirtilen "ebeveyn ve velilerin çocukları için kamu mercileri tarafından belirtilen okullar dışında okul seçebilme hakkı" ile çelişmez⁴⁶.

b) Eğitim hakkına ilişkin temel zorunluluklar

BM Tematik Mekanizmaları kapsamında eğitim hakkıyla ilgili özel bir raportör görev yapmaktadır. BM İnsan Hakları Komisyonu (şimdiki İnsan Hakları Konseyi) 17 Nisan 1998'de 1998/33 No'lu kararıyla BM Eğitim Hakkı Özel Raportörü'nün görev tanımını şu şekilde belirlemiştir⁴⁷:

- Hükümetlerden, BM sisteminin yapıları ve organizasyonlarından, diğer uluslar arası

⁴² A.g.e. p.21

⁴³ *A non-governmental organization (NGO)*, from Wikipedia, the free encyclopedia, http://en.wikipedia.org/wiki/Non-governmental_organization, web sitesinde mevcuttur.

⁴⁴ *Türkiye'de Sivil Toplumun Serüveni: İmkânsızlıklar İçinde Bir Vaha*
E. Fuat Keyman, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi, Kasım 2006, Ankara, S. 15,
<http://www.stgm.org.tr/docs/1177499699SivilToplumWeb.pdf>

⁴⁵ *100 and 1 Terms for Human Rights Education*, Ramdane Babadji, Assisted in the publication of this book Yves Lador, Translated from french by Abdelbagi Jibril with the collaboration of Suzanne Gall and Rogier Huijenga With the financial support of the Department of Education of the Republic and Canton of Geneva, Copyright Les Editions de l'EIP ©2001 Genève ISBN 2-9700247-4-8, www.eip-cifedhop.org/english/publications/termes/termes.html web sitesinde mevcuttur.

⁴⁶ BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi 11 No'lu Genel Yorum, Madde:14, İlköğretim Eylem Planı, Çev: İHOP, 28.02.2007, <http://ihop.org.tr/dosya/ESKHK/ESKHKGY11.doc> web sitesinde mevcuttur.

⁴⁷ *Special Rapporteur on the right to education*, The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), OHCHR 2008, <http://www2.ohchr.org/english/issues/education/rapporteur/index.htm> web sitesinde mevcuttur.

örgütlerden ve sivil toplum örgütlerinden gelen bilgileri göz önünde bulundurarak, ilköğretime erişimi ve bu hakkın uygulanmasında karşılaşılan zorlukları kapsayacak şekilde, tüm dünyada eğitim hakkının giderek ilerleyen bir gerçeklik haline gelmesiyle ilgili durumu rapor etmek;

- Hükümetlere, zorunlu ilköğretim için ücretsiz olarak sağlanması ilkesinin, bu olanağın mevcut olmadığı yerlerde makul bir süre içinde giderek ilerleyen bir süreç halinde işlerliğe konmasını sağlamak amacıyla acil eylem planları tasarımları ve benimsemelerinde yardımcı olunmasını teşvik etmek;
- Cinsiyete özgü boyutları ve özellikle kız çocuklarının ihtiyaçlarını ve konumlarını dikkate alarak ve eğitimde her türlü ayrımcılığın tasfiye edilmesini yaygınlaştırmak;
- İlgili BM yapıları ile düzenli bir diyalog geliştirmek ve özel raportörün raporlarının Kadının Statüsü Komisyonu tarafından elde edilebilmesini sağlamak;
- Eğitim alanındaki ilgili BM yapıları, uzman kurumları, uluslararası örgütlerle UNESCO, UNICEF, BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı, BM Kalkınma Teşkilatı ve Dünya Bankası gibi ilgili finans kurumları arasında muhtemel işbirliği konularını tartışmak ve düzenli bir diyalog geliştirmek;
- İlköğretime erişim konusunda teknik işbirliği ve danışma hizmetleri için muhtemel finansman kaynaklarını ve modellerini tanımlamak;
- Özellikle de Sayın Bay *Mustapha Mehedi* tarafından hazırlanan eğitim hakkına dair çalışma metni ve 1997/7 Nolu Alt-Komisyon kararı çerçevesinde gerçekleşen çalışmaların tamamlanmasını, koordinasyonunu ve mümkün hale gelmesini temin etmek.

BM Eğitim Hakkı Özel Raportörü eğitim hakkına denk düşen hükümet yükümlülüklerini incelerken “4-A” şemasını (mevcudiyet, erişilebilirlik, kabul edilebilirlik ve uyum sağlayabilme) kullanır. BM Eğitim Hakkı Özel Raportörü özellikle erişilebilirliği incelerken okul ücretleri ile ilgili çalışma yürütür⁴⁸.

“4-A” şeması *mevcudiyet, erişilebilirlik, kabul edilebilirlik, adapte edilebilirlik* kavramlarının İngilizcesine karşılık gelen ve “A” harfiyle başlayan dört kavramı ifade etmektedir⁴⁹. İnsan haklarının birbiriyle karşılıklı ilişkisi, eğitim hakkının farklı bileşenleri arasında bir çakışma yaratır, bu aynı zamanda eğitim hakkının kavramsal çerçevesine dair bir harita oluşturmayı kolaylaştırır (Bkz. Kutu 1). Eğitim hakkını meydana getiren bileşenler arasındaki ilişkiyi gösteren bu çerçeve, aynı zamanda hükümetlerin insan haklarıyla ilgili yükümlülüklerine karşılık gelen haklarla bağlantı kurar. Bu çerçeve ayrıca eğitim hakkının gerçekliğe dönüşmesine yönelik gereksinimler hakkında örnekler sunmaktadır⁵⁰.

Kutu 1: Kavramsal Çerçeve⁵¹

Eğitim Hakkı	Mevcudiyet (Availability)	— İnsan haklarıyla ilgili yükümlülükler için uygun bütçe tahsisatı, — Okul çağına gelmiş çocuklara uygun okullar (sayı ve çeşitlilik), — Öğretmenler (eğitim ve öğretim, işe alma, işçi hakları,
--------------	---------------------------	--

⁴⁸ *Birleşmiş Milletler Tematik Mekanizmaları; Çalışma ve Görev Alanlarına Genel Bir Bakış*; Amnesty International/Law Society; AI Index: IOR 40/20/00; Haziran 2000; İngiltere; S.1- Uluslararası Af Örgütü'nün Londra'daki Uluslararası Sekreteryası tarafından hazırlanan bu çalışma, yine merkezi Londra'da bulunan Hukukçular Kurumu'nun mali yardımlarıyla Türkçe'ye çevrilmiştir, s.43

⁴⁹ Mevcudiyet (*availability*), erişilebilirlik (*accessibility*), kabul edilebilirlik (*acceptability*), uyum sağlayabilme (*adaptability*)

⁵⁰ *Human rights obligations: making education available, accessible, acceptable and adaptable*, Katarina Tomaševski, Right to education primers no. 3, Printed by Novum Grafiska AB, Gothenburg, 2001, p. 13, http://right-to-education.org/content/primers/rte_03.pdf web sitesinde mevcuttur.

⁵¹ A.g.e. p. 12

		sendikal özgürlükler)
	Erişilebilirlik (Accessibility)	—Yasal ve idari engellerin tasfiye edilmesi —Fidansal engellerin tasfiye edilmesi —Erişimi engelleyen ayrımcılığın tanımlanması ve tasfiye edilmesi —Zorunlu eğitime yönelik engellerin tasfiye edilmesi (ücretler, uzaklık, zaman)
Eğitimde Haklar	Kabul edilebilirlik (Acceptability)	—Çocuklarının eğitimiyle ilgili olarak ailenin seçimi (insan haklarıyla uyumlu bir biçimde) —Minimum standartların uygulanması (kalite, güvenlik, çevre sağlığı) —Dil öğrenimi —İfade özgürlüğü —Çocuk haklarının tanınması
	Adapte edilebilirlik (Adaptability)	—Azınlık çocukları —Kızılderi çocuklar —Çalışan çocuklar —Göçmen ve gezgin çocuklar
Eğitim Yoluyla Haklar		—Yaşa bağlı haklara uyum —Çocuk evliliğinin tasfiye edilmesi —Çocuk işçiliğinin tefsiye edilmesi —Çocuk askerlerin önlenmesi

Mevcudiyet (Availability) iki farklı hükümet yükümlüğünü birleştirir: sosyal ve ekonomik bir hak olarak eğitim hakkı hükümetlerin eğitim kurumları kurmasını ya da bunlara fon sağlamasını veya eğitimi mevcut hale getirmek için tüm bunların bir bileşimini ve diğer yöntemleri kullanmasını gerektirirken; siyasi ve medeni bir hak olarak eğitim hakkı hükümetin devlet dışında özel kişilerin eğitim kurumları kurmasına izin vermesini gerektirir⁵². Mevcudiyet öncelikle ilköğretimin zorunlu ve ücretsiz olmasıyla ilgilidir. Zorunlu ve ücretsiz ilköğretimin sağlanması BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve BM Çocuk Hakları Sözleşmesi dahil olmak üzere temel insan hakları sözleşmeleriyle garanti altına alınmıştır. Hem bireysel hem de toplumsal açıdan, eğitimin düşük seviyede olmasıyla yoksulluk arasında yakın bir ilişki vardır. Bu durum ilköğretimin zorunlu ve ücretsiz olması için temel bir dayanak oluşturur ve hükümetlere belli yükümlülükler getirir. Ancak pek çok hükümet yaygın ve ücretsiz ilköğretim sağlamak konusunda fon sağlayamamaktan yakındır. Bununla birlikte uluslararası sözleşmeler yükümlülüklerini yerine getirmeleri için hükümetlere bir süreç tanımaktadır. Bu nedenle hükümetler sadece ücretsiz ve zorunlu eğitim sağlamakla yükümlü değildir, eğitimi tüm çocuklar için kaliteli bir şekilde sağlamalıdır. Hükümetler aynı zamanda ailelerin çocuklarına verilecek eğitimin türünü seçme hakkına uygun davranmalıdır. Eğitimde aile hakları gerek kamusal gerekse özel okullar kurulmasını, ev temelli eğitimin temin edilmesini, dini okulların rolünü ve özellikle ana dilde eğitimle ilgi olarak yerli halkların eğitimi gibi konuları kapsamaktadır⁵³.

⁵² Ag.e. p. 13

⁵³ *Manual on rights-based education: global human rights requirements made simple*, Collaborative project between the UN Special Rapporteur on the Right to Education and UNESCO Asia and Pacific Regional Bureau for Education Katarina Tomasevski, Asia and Pacific Regional Bureau for Education, UNESCO Bangkok. Bangkok: UNESCO Bangkok, 2004, p. iii.

Kamusal-özel tartışması eğitim hakkıyla ilgili en önemli tartışmalardan birini oluşturmaktadır. Özellikle 1980'lerin liberalleşme politikaları, özellikle ücretsiz ilköğretimin temin edilmesi konusunda ciddi engeller yaratmış, pek ülke eğitime ayırdığı bütçeyi kesmiştir. Bu oldukça ironik bir durum teşkil etmektedir. 2000'li yılların başlarından itibaren pek çok Asya ve Pasifik ülkesi "ücret paylaşımı" politikasını benimsemiştir. İlköğretime eklenen ücret politikaları bir istisna olmaktan çıkmış ve bir kural haline gelmiştir⁵⁴. Bu ücretsiz ilköğretim hakkıyla örtüşen bir politika değildir⁵⁵.

Erişilebilirlik (Accessibility) farklı eğitim seviyeleri için farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Hükümetler yaşlarına göre tüm çocukların zorunlu eğitime erişimini sağlamakla yükümlüdürler. Ancak yükseköğrenim bu kapsamın dışındadır. Ayrıca zorunlu eğitim sonrası eğitimler öğretim ve diğer masraflar için bir ödeme gerektirebilirken, zorunlu eğitim ücretsiz olmalı ve kaliteli bir şekilde gerçekleştirilmelidir. Bununla birlikte üniversite eğitimini de içerecek şekilde zorunlu eğitim sonrası eğitim ücretlerinin yüksek tutulması uluslararası insan hakları hukukunun ruhuyla ters düşen bir uygulamadır⁵⁶. Erişilebilirlik terimi aynı zamanda eğitimde ayrımcılığın tüm biçimlerinin tasfiye edilmesiyle yakından ilgilidir. Özellikle eğitimde en fazla zarar gören gruplara üye, dışlanmış ve/veya dezavantajlı çocuklara öncelik verilmesine vurgu yapar. Ayrımcılığın tasfiye edilmesi için son yıllarda kabul edilmiş pek çok uluslararası sözleşme engelli ve etnik azınlıklara üye çocukların eğitim haklarına özel bir önem vermiştir. Bununla birlikte ayrımcılığın önlenmesi oldukça zor bir hedeftir. Ayrımcılık sürekli yeni biçimlerle karşımıza çıkmaktadır. Eğitimde ayrımcılık ve ön yargının eski biçimlerinin yanı sıra, HIV/AIDS gibi yeni sorular nedeniyle yaşanan ayrımcılığın önlenmesi için çaba harcanması erişilebilirlikle ilgilidir. Konuyla ilgili bir diğer mesele eğitimden sorumlu kurumlara okul kitapları ve ders müfredatlarının iyileştirilmesiyle ilgili gerekli bütçe tahsisatının yapılmasıdır. Okul kitaplarının ve ders müfredatlarının toplumsal cinsiyet ve kültürel konularla ilgili kalıp yargılardan arındırılması gerekmektedir⁵⁷.

Kabul edilebilirlik (Acceptability) eğitimin bir diğer önemli boyutudur. Eğitimin kalitesine işaret eder. Hükümetler eğitimin mevcudiyetini ve erişilebilirliğini en iyi kalitede gerçekleştirmek durumundadırlar. Hükümetler sağlık, güvenlik ya da öğretmenler için profesyonel gereksinimlerle ilgili asgari standartları temin etmekle yükümlüdür. Kabul edilebilirliğin kapsamı uluslararası insan hakları hukukunun gelişmesiyle birlikte oldukça geniş bir hal almıştır. Okul kitaplarındaki sansür uygulamaları bir insan hakları ihlali olarak yorumlanmaktadır. Eğitimde ifade özgürlüğü, azınlık hakları, anadilde eğitim hakkı, bedensel cezalandırma yasağı kabul edilebilirlik kapsamındadır. Çocukların birer aktör olarak eğitim haklarını ve eğitimde insan haklarını kullanmaları ve bunları kendi bakış açılarıyla yorumlayarak uygulamaları eğitimin kabul edilebilirliğiyle bağlantılıdır⁵⁸. Bu yüzden eğitimin kabul edilebilirlik standartları eğitimde erişim eşitliği ve ayrımcılığın tasfiye edilmesi için bir temel oluşturur. Kabul edilebilirlik aynı zamanda eğitimin çocukların kendi gelişimlerini ve potansiyellerini tam bir şekilde gerçekleştirebilecekleri bir eğitim ortamının kurulmasını

⁵⁴ A.g.e. p.iv.

⁵⁵ A.g.e. p.1-7

⁵⁶ *Human rights obligations: making education available, accessible, acceptable and adaptable*, Katarina Tomaševski, Right to education primers no. 3, Printed by Novum Grafiska AB, Gothenburg, 2001, p. 13, http://right-to-education.org/content/primers/rte_03.pdf web sitesinde mevcuttur.

⁵⁷ *Manual on rights-based education: global human rights requirements made simple*, Collaborative project between the UN Special Rapporteur on the Right to Education and UNESCO Asia and Pacific Regional Bureau for Education Katarina Tomasevski, Asia and Pacific Regional Bureau for Education, UNESCO Bangkok. Bangkok: UNESCO Bangkok, 2004, p. iv.

⁵⁸ *Human rights obligations: making education available, accessible, acceptable and adaptable*, Katarina Tomaševski, Right to education primers no. 3, Printed by Novum Grafiska AB, Gothenburg, 2001, p. 13, http://right-to-education.org/content/primers/rte_03.pdf web sitesinde mevcuttur.

gerektirir. Okul müfredatları ve alt yapıları çocukların kendi potansiyellerini geliştirebilecekleri şekilde hazırlanmalıdır. Eğitimin kabul edilebilir olması sadece eğitim süreciyle ilgili değildir. Eğitimin tamamlanması ve eğitim alanların iş imkânlarından faydalanmasıyla da bağlantılıdır⁵⁹.

Adapte edilebilirlik (Adaptability) dezavantajlı gruplarda yer alan çocukların eğitim hakkına işaret eder. Adapte edilebilirlik BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde ifade edilen “*çocuğun en yüksek çıkarı*” fikrine tekabül eder. Dezavantajlı çocukların okullara değil, okulların dezavantajlı çocuklara uygun şekilde düzenlenmesini gerektirir. Bu durum özellikle engelli çocuklar için geçerlidir. Ayrıca, eğitim ve okul kavramları arasındaki kesintinin önüne geçme amacını taşır. Bu haliyle adapte edilebilirlik aynı zamanda çoğu kez eğitim hakkından mahrum kalan mahkûm çocukların ve çalışan çocukların eğitim hakkıyla da ilgilidir. Kısacası adapte edilebilirlik engelli, mahkûm ve çalışan çocukların konumları her ne olursa olsun eğitim hakkından yararlanmasını ifade eder⁶⁰. Temel değerlerin bir kuşaktan diğer bir kuşağa aktarılması olarak eğitim oldukça önemlidir. Bu yüzden hükümetler eğitime insan hakları perspektifiyle bakmalıdırlar. İnsan hakları perspektifi yoksulluğun, ırkçılığın, dinsel hoşgörüsüzlüğün ve sosyal uyumsuzluklar için diğer nedenlerin tasfiye edilmesine yardımcı olur. Eğitimin adapte edilebilir olması çocukların ucuz iş gücü olarak sömürülmesini engeller. Çocuk evlilikleri ve çocuk işçiliği nedeniyle çocukların okullardan kopmasının önüne geçer⁶¹.

2- Eğitim Hakkı ve Eğitimde İnsan Hakları

Eğitim hakkı uluslararası düzeyde kabul görmüş bir dizi insan hakları sözleşmesinde garanti altına alınmıştır. Uluslararası sözleşmeler sadece eğitim hakkını değil aynı zamanda eğitimde insan haklarını da düzenlemektedir. Uluslararası insan hakları sözleşmelerinde garanti altına alınan eğitim hakkı ve eğitimde insan hakları belli ölçüde Türkiye'deki ulusal hukukta da garanti altına alınmış bulunmaktadır.

a) Ulusal hukukta ve uluslararası insan hakları belgelerinde eğitim hakkı

— *Ulusal Hukuk*

Türkiye'de Anayasa ve yasalarda eğitim hakkını içeren maddelere Cumhuriyet öncesi dönemlerde de rastlamak mümkündür.

*“ Öğretim ve eğitim hak ve özgürlüğü, ilk anayasa öncesindeki insan haklarıyla ilgili dolaylı belgelerde (Tanzimat ve Islahat Fermanlarında) yer almamıştır. Kişi hak ve özgürlükleri yönünden eksik olmakla birlikte bu belgelerden daha geniş bir liste içeren 1876 Kanun-ı Esasisi, bu konuda ilk anayasal düzenlemeyi yapmıştır. 1924, 1961 ve 1982 Anayasaları, öğretim ve eğitim hak ve özgürlüğü konusunda, insan haklarına ilişkin genel yaklaşımlarını içeriklerine de yansıtmıştır. ”*⁶²

1982 Anayasası'nda eğitim hakkı **Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevleri** konu edinen Üçüncü Bölümde yer almaktadır:

⁵⁹ *Manual on rights-based education: global human rights requirements made simple*, Collaborative project between the UN Special Rapporteur on the Right to Education and UNESCO Asia and Pacific Regional Bureau for Education Katarina Tomasevski, Asia and Pacific Regional Bureau for Education, UNESCO Bangkok. Bangkok: UNESCO Bangkok, 2004, p. v-vi.

⁶⁰ *Human rights obligations: making education available, accessible, acceptable and adaptable*, Katarina Tomaševski, Right to education primers no. 3, Printed by Novum Grafiska AB, Gothenburg, 2001, p. 13, http://right-to-education.org/content/primers/rte_03.pdf web sitesinde mevcuttur.

⁶¹ *Manual on rights-based education: global human rights requirements made simple*, Collaborative project between the UN Special Rapporteur on the Right to Education and UNESCO Asia and Pacific Regional Bureau for Education Katarina Tomasevski, Asia and Pacific Regional Bureau for Education, UNESCO Bangkok. Bangkok: UNESCO Bangkok, 2004, p. vi-vii.

⁶² Mesut Gülmez; *Eğitim ve 'İnsan Hakları Eğitimi' Hakları*; İnsan Hakları; Yapı Kredi Yayınları; Cogito;S. 323; Ayrıca bkz. *Türk Anayasa Metinleri; Sened-i İttifaktan Günümüze*; Haz. Prof. Dr. Suna Kili, Prof. Dr. A. Şeref Gözübüyük; Türkiye İş Bankası Yayınları; Yenilenmiş 2. Baskı; Mayıs 2000; İstanbul.

Madde 42- Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz. Öğrenim hakkının kapsamı kanunla tespit edilir ve düzenlenir.

(...)

İlköğretim kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve Devlet okullarında parasızdır.

Milli Eğitim Temel Kanunu'nun (Kanun No: 1739) eğitim hakkı, fırsat ve imkân eşitliği ve sürelilikle ilgili maddeleri şu şekildedir:

IV - EĞİTİM HAKKI:

Madde 7 - İlköğretim görmek her Türk vatandaşının hakkıdır.

İlköğretim kurumlarından sonraki eğitim kurumlarından vatandaşlar ilgi, istidat ve kabiliyetleri ölçüsünde yararlanırlar.

V - FIRSAT VE İMKAN EŞİTLİĞİ:

Madde 8 - Eğitimde kadın, erkek herkese fırsat ve imkan eşitliği sağlanır.

Maddi imkanlardan yoksun başarılı öğrencilerin en yüksek eğitim kademelerine kadar öğrenim görmelerini sağlamak amacıyla parasız yatılılık, burs, kredi ve başka yollarla gerekli yardımlar yapılır.

Özel eğitime ve korunmaya muhtaç çocukları yetiştirmek için özel tedbirler alınır.

VI - SÜREKLİLİK:

Madde 9 - Fertlerin genel ve mesleki eğitimlerinin hayat boyunca devam etmesi esastır.

Gençlerin eğitimi yanında, hayata ve iş alanlarına olumlu bir şekilde uymalarına yardımcı olmak üzere, yetişkinlerin sürekli eğitimini sağlamak için gerekli tedbirleri almak da bir eğitim görevidir.

— Uluslararası İnsan Hakları Belgelerinde Eğitim Hakkı

Uluslararası ve bölgesel insan hakları belgeleri, eğitim hakkının öznesini ya da öznelerini, niteliklerine ve korumak istedikleri özel kişi kümelerine göre değişen bir yaklaşımla belirlemiştir. Evrensel nitelikli genel belgelerde, eğitim hakkının en sık yinelenen birinci sıradaki öznesi, “herkes” ya da “her kişi” yahut “tüm kişiler”dir... Bu yaklaşıma, olumsuz bir anlatımla “herkes” yerine “hiç kimse” diyerek, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi’ne Ek 1 No’lu Protokol’de yer verilmiştir... İnsan hakları belgelerinde, eğitim hakkının ikinci sıradaki öznesi “çocuk”tur... Bu iki özne kümesi dışında, çeşitli belgelerde eğitim hakkının özneleri olarak, “kız çocukları ve kadınlar” (evli veya bekâr), “öğrenciler” (kız çocukları ve erkek çocukları), “gençler”, “yetişkinler”, “ilköğrenim görmeyen ya da ilköğrenimi tamamlayamayan kişiler” ve “ulusal azınlık üyeleri” de vardır. Yine, “sığınanlar” ve “uyruksuzlar” da bu kişileri korumaya yönelik iki sözleşmenin eğitim hakkına yönelik maddelerinde belirtilen öznelerdir⁶³.

Uluslararası düzeyde kabul görmüş insan hakları belgeleri bazı temel ilkelere dayanır⁶⁴:

Evrensellik ve devredilemezlik: İnsan hakları evrenseldir ve devredilemezdir, dünyanın her yerindeki bütün insanlar bu haklara sahiptir. Hiçbir birey insan haklarını gönüllü olarak bırakamaz. Hiç kimse insan haklarını diğer insanlardan geri alamaz. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 1. maddesinde de belirtildiği gibi, “bütün insanlar onur ve haklar bakımından eşit doğarlar.”

Bütünsellik: İnsan hakları bir bütündür. Kişisel, kültürel, ekonomik, siyasi ya da sosyal tüm haklar insanlık onurunun ayrılmaz bir parçasıdır. Tüm haklar eşit statüye sahiptir ve aralarında herhangi bir hiyerarşi yoktur.

Karşılıklı bağımlılık ve karşılıklı ilişki: İnsan haklarının bütünsel olarak ya da belli bir

⁶³ Mesut Gülmez; *Eğitim ve ‘İnsan Hakları Eğitimi’ Hakları*; İnsan Hakları; Yapı Kredi Yayınları; Cogito; S. 311

⁶⁴ *A Human Rights-Based Approach to Education For All*, © United Nations Children’s Fund/ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2007, p.10-11

parçasının gerçekleşebilmesi bir diğerinin gerçekleşmesine bağlıdır. Örneğin sağlık hakkının gerçekleşebilmesi bilgi edinme hakkına bağlıdır.

Eşitlik ve ayrımcılığa uğramama: Tüm bireyler insan varlığı olarak eşittir ve herkes onur ve haklar bakımından herhangi bir ayrımcılığa uğramaksızın eşit haklardan eşit şekilde yararlanır. Bu yüzden insan haklarını temel alan yaklaşımlar özellikle ayrımcılık eşitsizlik sorununa odaklanırlar. Marjinal grupların hakları ve refahının korunması kalkınma araçlarında özellikle garanti altına alınmalıdır. Nüfusun en fazla zarar görebilir kesimini görünür kılmak için mümkün olduğunca farklı alanlarda verilerin toplanması gerekir, örneğin; cinsiyet, din, etnik gruplar, dil ve engellilik gibi. Ayrıca, yerel katılımcıları güçlendirme arayışı içindeki tüm kalkınma kararları, planlar ve öncelikler aynı zamanda eşitsizliğin güçlenmesini sağlayan ya da yeni bir tanesinin daha ortaya çıkmasına katkıda bulunan unsurlara karşı koruma sağlamalıdır.

Katılım ve dâhil etme: Herkes ve tüm insanlar medeni, ekonomik, sosyal, kültürel ve politik gelişmelerden yararlanmak, katkı koymak, somut, özgür ve aktif şekilde bu gelişmelere katılmak hakkına sahiptir. İnsan hakları ve temel özgürlüklerden herkes faydalanma hakkına sahiptir.

Güçlendirme: Güçlendirme insanların kendi haklarını geliştirmeleri, kullanmaları ve talep etmeleri için kapasitelerinin geliştirilmesi sürecidir. Güçlendirme insanların kendi haklarını sadece politikardan, yasalardan ya da hizmet sağlayıcılardan beklemek yerine onları talep etmesini sağlar. Bu yöndeki girişimler bireylerin ve toplulukların sorumlulardan hesap sorabilecek kapasiteye ulaştırılmalarına odaklanmalıdır. Amaç insanların kendi yaşamlarını değiştirmeleri, topluluklarını geliştirmeleri ve kendi kaderleri üzerinde kendilerinin etkili olabilmesi için kapasitelerinin geliştirilmesi ve güçlendirilmesidir.

Hesap verebilirlik ve hukukun üstünlüğüne saygı: İnsan haklarını temel alan yaklaşım ‘hak sahiplerini’ ve bunlara karşılık düşen ‘sorumluları’ belirleyerek kalkınma sürecindeki hesap verebilirliği geliştirmeyi görevlilerin yükümlülüklerini yerine getirme kapasitelerini artırmayı hedefler. Bu insan hakları ihlali gerçekleştirmemek gibi negatif yükümlülüklerin yanı sıra, korumak, yaygınlaştırmak ve insan hakları yükümlülüklerini yerine getirmek gibi pozitif yükümlülükleri içerir. Ayrıca hükümetler ve geniş bir alana yayılacak şekilde bireyler, özel sektör, yerel örgütler ve yöneticiler, medya, fon sağlayan kurumlar, kalkınma ortakları, uluslararası kurumlar vb. diğer aktörler insan haklarının gerçekleştirilmesinden sorumludurlar. Ayrıca, uluslararası toplum gelişmekte olan ülkelerdeki kaynak ve kapasite eksikliğini gidermek için etkin işbirliği temin etmekte yükümlüdür. İhlallerin ve yadsımların önüne geçmek, insan haklarının tam olarak yerine getirilmesini sağlamak amacıyla bir dizi hukuk kuralı, idari usuller, pratikler ve mekanizmalar geliştirilmiştir. Uluslararası düzeyde geliştirilen bu standartların ulusal düzeyde uygulanması bir zorunluluktur.

Eğitim hakkının elde edilmesi diğer insan haklarının hayata geçmesiyle yakından bağlantılıdır. Benzer şekilde diğer insan haklarının gerçekleştirilmesi ve kurumsallaşması da eğitim hakkının hayata geçmesiyle bağlantılıdır. Başka bir deyişle eğitim hakkıyla diğer insan hakları arasında karşılıklı bir bağımlılık vardır. Örneğin, kız çocuklarının eğitim hakkından yararlanması toplumsal cinsiyet ayrımcılığının önlenmesiyle bağlantılıdır. Benzer şekilde kız çocuklarının eğitim hakkından yararlanması kız çocuklarının ucuz iş gücü olarak kullanılmasını önlemeye, fiziksel şiddetten ve cinsel sömürüden korunmalarına ve yeterli yaşam standartlarına erişmelerine yardımcı olur⁶⁵. Bu durum eğitime hak temelli bir yaklaşım gerektirir. Eğitime hak temelli yaklaşım pek çok başka değer hayata geçmesine katkıda

⁶⁵

A.g.e. p.12

bulunur. Hakları temel alan yaklaşım önemli bir ek değer sağlayabilir⁶⁶.

Toplumsal uyum, bütünleşme ve istikrarın yaygınlaşması: İnsan hakları demokrasiyi ve sosyal süreçleri ilerletir. Eğitime erişimin olduğu hallerde bile, çocukların düşük kaliteli eğitimlerin yapıldığı okullara gitmesi hoşnutsuzluğu artırır. Kaliteye vurgu yapan eğitime hak temelli yaklaşım, çocukların görüşlerine değer verildiğini bildikleri okul ortamlarının yaratılmasına katkıda bulunabilir. Bu aynı zamanda çocukların yaşadıkları toplumun değerlerine ve ailelerine saygı gösterilmesi anlamına gelir. Bu yaklaşım diğer kültürlerin ve insanların anlaşılmasına yaygınlaştırır, kültürlerarası diyaloga katkıda bulunur ve kültürel zenginliklere, dil çeşitliliğine kültürel yaşama katılma hakkına saygı duyulmasını sağlar. Eğitim bu yolla toplumsal uyumun güçlenmesine hizmet eder.

Barışa saygı ve şiddetten arınmış çatışma çözümü: Eğitime hak temelli yaklaşım barış ve şiddetten arınmış çatışma çözümü ilkeleri üzerine kurulmuştur. Bu amacın başarılması için okullar ve toplumlar, öğretmenler tarafından uygulanan her türlü fiziksel, cinsel ya da aşağılayıcı cezalandırmanın tasfiye edildiği ve öğrenciler arasındaki her türlü saldırganlık ve tacizin önlenildiği bir öğrenim ortamı yaratmak zorundadırlar. Başka bir deyişle, okullar ve toplumlar şiddetten arınmış bir çatışma çözümü kültürü oluşturmalı ve yaygınlaştırmalıdır. Çocukların okullarda edindikleri bu tecrübeler toplumun geniş bir kesimi etkileyen olumlu sonuçlar doğurur.

Olumlu yöndeki sosyal değişimlere katkı: İnsan hakları eğitimini de kapsayacak şekilde eğitime hak temelli yaklaşım, çocukları ve diğer paydaşları yetkilendirir. Haklara saygı gösteren toplumlara ve sosyal adalete doğru toplumsal dönüşümlerin başarılması için harcanan çabalara katkıda bulunur ve bununla ilgili temel ilkeleri gösterir.

Daha uygun maliyet ve sürdürülebilirlik: Çocuklara saygılı bir şekilde davranmak ve kapsayıcı, katılımcı ve tüm diğer paydaşların ifade ettikleri ihtiyaçları doğrudan karşılayan hesap verebilir eğitim sistemleri oluşturmak, eğitimin sonuçlarını iyileştirmeye hizmet eder. Pek çok okulda, çocukların ihtiyaçlarına, özellikle de çalışan çocukların ihtiyaçlarına uygun olmayan sistemler çok sayıda çocuğun okulu bırakması ve sınıfı tekrar etmesiyle sonuçlanmaktadır. Bunun pek çok nedeni vardır. Bunların başında, çocukların kendi kendilerine uyguladıkları şiddet ve suiistimaller, ayrımcı davranışlar, etkili bir şekilde öğrenmeyi imkânsız kılan ve sonrasında çocukların okulları bırakmasına katkıda bulunan temel unsurlar olarak, kabul edilemez nitelikteki ders müfredatları ve düşük kaliteli eğitim gelmektedir. Ayrıca, sağlıkla ilgili konular çocukların okula başlamalarını ve devam etme kapasitesini düşürebilmektedir. Tüm çocuklar ve özellikle de kız çocukları için HIV riskinin en aza düşürülmesi gerekmektedir. Bu yüzden hak temelli yaklaşım uygun maliyet ve ekonomik fayda sağlamak değil, aynı zamanda sürdürülebilirlik demektir.

Ekonomik kalkınma için daha iyi sonuçların elde edilmesi: Eğitime hak temelli yaklaşım hükümetlerin uygun işgücü yetiştirmek konusundaki geniş gündemleriyle tamamen tutarlıdır. Eğitime evrensel düzeyde erişimin yaygınlaştırılmasına yönelik önlemler ve kız çocuklarına, engelli çocuklara, çalışan çocuklara, kırsal topluluklardaki çocuklara, azınlık ve yerli halklara mensup çocuklara yönelik ayrımcılığı ortadan kaldırmaya yönelik önlemler aynı zamanda toplumun ekonomik temelini de genişletecek, dolayısıyla ülkenin ekonomik kapasitesini de geliştirecektir.

Eğitim ve büyüme üzerine yapılan bir araştırmaya göre “diğer birçok faaliyete göre eğitimin en temel özelliği birey, firma ve toplumların geleceğine yatırım yapılmasıyla ilişkili olmasıdır. Bu itibarla eğitim, ekonomik ve sosyal yaşamdaki dönüşümde, diğer bir ifadeyle refah düzeyi ve yaşam kalitesinin artırılmasında kritik bir rol üstlenmektedir. Eğitim,

⁶⁶

A.g.e. p.12

ekonomik boyutta büyüme, rekabet gücü ve verimlilik artışı, sosyal boyutta ise katılımcılık, gelir dağılımı, yoksulluk, sosyal uyum ve çevrenin korunması gibi politika alanlarının merkezinde yer almaktadır”⁶⁷.

Eğitim hakkı yukarıda sıralanan ilkelere ve yaklaşımlara uygun olarak bir dizi uluslararası insan hakları belgesinde garanti altına alınmıştır.

Eğitim hakkına temel bir hak olarak yer veren ilk uluslararası belge 1948 tarihli BM *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*’dir (İHEB). Bildirge’nin 26. maddesi şöyle demektedir:

1. Herkes eğitim hakkına sahiptir. Eğitim, en azından ilk ve temel eğitim aşamasında parasızdır. İlköğretim zorunludur. Teknik ve mesleki eğitim herkese açıktır. Yüksek öğretim, yeteneklerine göre herkese tam bir eşitlikle açık olmalıdır.
  2. Eğitim insan kişiliğini tam geliştirmeye ve insan haklarıyla temel özgürlüklere saygıyı güçlendirmeye yönelik olmalıdır. Eğitim, bütün uluslar, ırklar ve dinsel topluluklar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu özendirilmeli ve Birleşmiş Milletlerin barışı koruma yolundaki çalışmalarını geliştirmelidir.
- (...)

BM Genel Kurulu 20 Kasım 1959 tarih ve 1386 (XIV) sayılı kararıyla *Çocuk Hakları Bildirgesi*’ni ilan etmiş ve daha sonra BM Çocuk Hakları Sözleşmesi’ne ilham kaynağı olan bu Bildirge de eğitim hakkına şu şekilde yer vermiştir:

İlke 7

Çocuğun, en azından ilköğretim aşamasında ücretsiz ve zorunlu bir eğitim almaya hakkı vardır. Çocuğa, genel kültürünü geliştirmeye yarayacak ve eşitlik temeli üzerinde yeteneklerini, yargı gücünü, manevi ve toplumsal sorumluluk duygusunu geliştirmesine ve yararlı bir toplum üyesi olmasına olanak sağlayacak bir eğitim verilir.

Çocuğun eğitiminden ve rehberliğinden sorumlu olanlar için yol gösterici ilke, çocuğun çıkarlarıdır. Bu sorumluluk her şeyden önce ana-babasınındır.

Çocuk, eğitimle aynı amaçlara yönelik oyun ve eğlenme konusunda tüm olanaklarla donatılır; toplum ve kamu makamları çocuğun bu haktan yararlanma olanaklarını artırmaya çaba gösterir.

İlke10

Çocuk, ırksal, dinsel ve başka herhangi bir ayrımcılığı besleyen uygulamalardan korunur. Anlayış, hoşgörü ve halklar arasında dostluk, barış ve evrensel kardeşlik ruhuyla ve güç ve yetkilerini insanlığın hizmetine sunması gerektiği bilinciyle yetiştirilir.

BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi’nin 13. ve 14. maddeleri eğitim hakkı ve zorunlu ilköğretimi sağlama yükümlülüğüne ilişkin aşağıdaki standartları getirmektedir:

Madde 13 [Eğitim hakkı]

1. Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, herkese eğitim hakkı tanır. Sözleşmeciler, eğitimin insan kişiliğinin ve onurunun tam olarak gelişmesine ve insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı güçlendirmesine yönelik olarak verilmesi konusunda birleşirler. Devletler ayrıca herkesin özgürlükçü topluma etkili bir biçimde katılmasını sağlayacak, bütün uluslar ile bütün ırksal, etnik ve dinsel gruplar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu geliştirecek, ve Birleşmiş Milletlerin barışın korunması için yaptığı faaliyetlerini ilerletecek bir eğitim verilmesi konusunda anlaşırlar.

2. Bu Sözleşmeye Taraf olan Devletler eğitimin tam olarak gerçekleşmesini sağlamak amacıyla, şu yükümlülükleri yerine getirir:

a) İlköğretim zorunludur ve herkese ücretsiz ilköğretim sağlanır;

b) Teknik ve mesleki eğitim de dahil ikinci eğitimin farklı türleri, ve özellikle başlangıçta verilecek ücretsiz geliştirme eğitimi gibi her türlü uygun vasıtalarla, kural olarak herkesin girmesine ve yararlanmasına açık

⁶⁷ “Türkiye İçin Sürdürülebilir Büyüme Stratejileri Konferansı”, Bölgesel Gelişme Büyümenin Finansmanı

Eğitim ve Büyüme, 3. “Eğitim ve Büyüme”, Şeref Saygılı (BDDK), Cengiz Cihan (DPT), Zafer Ali Yavan (TÜSİAD), (Yayın No. EAF/2005-06/001), (Yayın No. TÜSİAD-T/2005-06/401), Haziran 2005, s. 125

duruma getirilir.

c) Yükseköğrenim, özellikle başlangıçta verilecek ücretsiz geliştirme eğitimi gibi her türlü uygun vasıtalarla, yetenek ölçüsüne göre herkesin eşit olarak yararlanmasına açık duruma getirilir.

d) İlk eğitimin bütün dönemini tamamlayamamış veya bu eğitimi hiç alamamış olan kişiler, mümkün olduğu kadar temel eğitim almaya teşvik edilir veya bu eğitimi almaya mecbur tutulur.

e) Her düzeydeki okul sistemlerinin geliştirilmesi aktif olarak sağlanmaya çalışılır; yeterli bir burs sistemi kurulur; ve öğretmenlerin maddi koşulları sürekli olarak iyileştirilir.

(...)

Madde 14 [Zorunlu ilköğretimi sağlama yükümlülüğü]

Bu Sözleşmeye Taraf Devletlerden, Sözleşmeye Taraf olduğu sırada anavatanında veya kendisinin egemenliği altında bulunan diğer ülkelerde parasız ve zorunlu ilköğretimi sağlayamamış olan Devletler, iki yıl içinde herkes için parasız zorunlu eğitimin prensiplerini ortaya koyan bir plan hazırlar ve bu planın makul bir süreyi aşmayacak şekilde kaç yıl içinde uygulanacağını gösteren ayrıntılı bir uygulama planı hazırlar ve kabul eder.

22 Nisan–13 Mayıs 1968 tarihleri arasında Tahran’da toplanan BM Uluslararası İnsan Hakları Konferansı tarafından yayımlanan Bildirge’nin 14. maddesi cehaletin engellenmesi amacıyla eğitimin yaygınlaştırılmasını öngörmektedir⁶⁸.

BM Genel Kurulu tarafından 11 Aralık 1969 tarih ve 2542 (XXIV) sayılı kararıyla benimsenen *Toplumsal Gelişme ve Kalkınma Bildirgesi*⁶⁹ eğitim hakkında şunları söylemektedir:

BÖLÜM II

HEDEFLER

Toplumsal gelişme ve kalkınma, toplumun tüm üyelerinin maddi ve manevi yaşam standardını sürekli yükseltmeyi amaçlar. Bu amaca insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı ve uygunluk içine ve aşağıdaki hedeflere ulaşılarak varılır:

Madde 10

(...)

e) Okuma yazma bilmezliğin tasfiye edilmesi ve kültürden herkesin yararlanması, ilköğretim aşamasında ücretsiz ve zorunlu eğitimle tüm düzeylerde ücretsiz eğitim hakkının sağlanması; yaşam boyu eğitimin genel düzeyinin yükseltilmesi;

(...)

BÖLÜM III

YOL VE YÖNTEMLER

Bu bildirgede öne sürülen ilkeler temeli üzerinde, toplumsal gelişme ve kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi, aşağıdaki yol ve yöntemlere özel bir önem verilerek ulusal ve uluslararası etkinlikler aracılığıyla gerekli kaynakların harekete geçirilmesini öngörür:

(...)

Madde 21

a) Toplumsal kalkınma ve toplu kalkınma plan ve politikaları için gerekli yönetsel ve, uygulamacı, mesleksel ve teknik personel dahil ulusal personel ve kadroların yetiştirilmesi;

b) Her yerde ücretsiz sağlanacak genel, mesleksel ve teknik eğitimin ve yetiştirme ve yeniden yetiştirmenin genişletilmesini ve geliştirilmesini hızlandırmak için önlemler alınmasını;

c) Genel eğitim düzeyinin yükseltilmesi, ulusal bilişim araçlarının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması ve bunların tüm halkın sürekli eğitilmesi ve toplumsal kalkınma etkinliklerine katılımını özendirme yönünde rasyonel ve tam kullanılması; boş zamanların, özellikle çocukların ve gençlerin boş zamanlarının yapıcı değerlendirilmesi;

d) “Beyin göçü”nü önlemek ve olumsuz etkilerinin önünü almak için ulusal ve uluslararası politika ve önlemlerin saptanması.

BM Genel Kurulu 1989’da özellikle de çocukların diğer tüm haklarının yanında eğitim hakkına da özel bir önem vererek, gerek taşıdığı bilgelik ve gerekse çocuğun en yüksek

⁶⁸ Tahran Konferansı, Son erişim, 10.06.2004, <http://www1.umn.edu/humanrts/index.html> web sitesinde mevcuttur.

⁶⁹ *Belgelerle İnsan Hakları*; Hazırlayan: Muzaffer SENCER; Beta Basım Yayım A.Ş.; 1. Basım; Haziran 1988; İstanbul. S. 307, 310-311.

çıkarma ilişkin içerdđđ hñkñmler bakımından uluslararası bir anayasa niteliğinde olan *BM Çocuk Hakları Sözleşmesi*'ni 44/25 sayılı kararıyla kabul etti. *BM Çocuk Hakları Sözleşmesi* sadece içerdđđ hñkñmler bakımından değil, aynı zamanda sözleşmenin uygulanmasıyla ilgili II. Kısmında öngörñlen izleme ve raporlama mekanizmalarıyla da ayrı bir öneme sahiptir. Sözleşme'nin 28. ve 29. maddesini eğitim hakkına ilişkin şunları söyler:

MADDE 28.

1. Taraf Devletler, çocuğun eğitim hakkını kabul ederler ve bu hakkın fırsat eşitliği temeli üzerinde tedricen gerçekleştirilmesi görüşüyle özellikle:

- a) İlköğretimi herkes için zorunlu ve parasız hale getirirler;
- b) Ortaöğretim sistemlerinin genel olduğu kadar mesleki nitelikte de olmak üzere çeşitli biçimlerde örgütlenmesini teşvik ederler ve bunların tüm çocuklara açık olmasını sağlarlar ve gerekli durumlarda mali yardım yapılması ve öğretimi parasız kılmak gibi uygun önlemleri alırlar;
- c) Uygun bütün araçları kullanarak, yüksek öğretimi yetenekleri doğrultusunda herkese açık hale getirirler;
- d) Eğitim ve meslek seçimine ilişkin bilgi ve rehberliği bütün çocuklar için elde edilir hale getirirler;
- e) Okullarda düzenli biçimde devamın sağlanması ve okulu terk etme oranlarının düşürñlmesi için önlem alırlar.

2. Taraf Devletler, okul disiplininin çocuğun insan olarak taşıdığı saygınlıkla bağdaşır biçimde ve bu Sözleşmeye uygun olarak yürütñlmesinin sağlanması amacıyla gerekli olan tüm önlemleri alırlar.

3. Taraf Devletler eğitim alanında, özellikle cehaletin ve okuma yazma bilmemenin dünyadan kaldırılmasına katkıda bulunmak ve çağdaş eğitim yöntemlerine ve bilimsel ve teknik bilgilere sahip olunmasını kolaylaştırmak amacıyla uluslararası işbirliğini güçlendirir ve teşvik ederler. Bu konuda, gelişmekte olan ÷lkelerin gereksinimleri özellikle göz önünde tutulur.

MADDE 29.

1. Taraf Devletler çocuk eğitiminin aşağıdaki amaçlara yönelik olmasını kabul ederler;

- a) Çocuğun kişiliğinin, yeteneklerinin, zihinsel ve bedensel yeteneklerinin mümkün olduğunca geliştirilmesi;
- b) İnsan haklarına ve temel özgürlüklere, Birleşmiş Milletler Antlaşmasında benimsenen ilkelere saygısının geliştirilmesi;
- c) Çocuğun ana-babasına, kültürel kimliğine, dil ve değerlerine, çocuğun yaşadığı veya geldiği menşee ÷lkenin ulusal değerlerine ve kendisinininkinden farklı uygarlıklara saygısının geliştirilmesi;
- d) Çocuğun, anlayışı, barış, hoşgörü, cinsler arası eşitlik ve ister etnik ister ulusal, ister dini gruplardan, isterse yerli halktan olsun, tüm insanlar arasında dostluk ruhuyla, özgür bir toplumda, yaşantısı, sorumlulukla üstlenecek şekilde hazırlanması;
- e) Doğal çevreye saygısının geliştirilmesi,

2. Bu MADDE'nin veya 28 inci MADDE'nin hiçbir hükmü gerçek ve tüzel kişilerin öğretim kurumları kurmak ve yönetmek özgürlüğüne, bu MADDE'nin 1 inci fıkrasında belirtilen ilkelere saygı gösterilmesi ve bu kurumlarda yapılan eğitimin Devlet tarafından konulmuş olan asgari kurallara uygun olması koşuluyla, aykırı sayılacak biçimde yorumlanmayacaktır.

BM Çocuk Hakları Komitesi'nin eğitim amacına ilişkin 1 No'lu Genel Yorumu, madde 29, 1 No'lu paragrafın çok önemli uzantılara sahip olduğunu ifade etmektedir. Eğitim amacı, tüm taraf devletlerin üzerinde anlaşmış olduğu Sözleşme'deki temel değerlerin korumasını, desteklenmesini ve yaygınlaştırılmasını düzenler: her çocukta doğuştan gelen insanlık onuru ve her çocuğun eşit ve geri alınması mümkün olmayan hakları. Madde 29 (1)'in beş alt paragrafında sıralanan bu amaçların hepsi çocuğun insanlık onurunun ve haklarının tanınmasıyla doğrudan ilişkilidir ve gene hepsi çocuğun özel gelişme gereksinimleri ile gelişim halindeki yeteneklerinin çeşitliliğini dikkate almaktadır. Bu amaçlar: insan haklarına yönelik saygının (29 (1) (b)) gelişmesi dahil çocuğun potansiyelinin tam olarak ve bütünlüklü gelişimi (29 (1) (a)), kimlik ve bağlılık duygusunun gelişmesi (29 (1) (c)), çocuğun sosyalleşmesi ve başkalarıyla etkileşimi (29 (1) (d)) ve çevreyle etkileşimidir (29 (1) (e))⁷⁰.

⁷⁰ Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi'nin Çocuk Haklarına dair Sözleşme'ye ilişkin Genel Yorumları

UNESCO'nun *Herkes için Eğitim* (Education for All-EFA) kampanyasına bağlı olarak, Bulgaristan Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı, UNESCO ve UNESCO Eğitim Enstitüsü, Avrupa Komisyonu Eğitim ve Kültür Genel Müdürlüğü, Avrupa Yetişkin Eğitimi Derneği (EAEA) ve Almanya Yetişkin Eğitimi Birliği Uluslararası İşbirliği Enstitüsü (IIZ/DVV) tarafından desteklenen "*Sofya Konferansı*" sonunda bir *Yetişkin Eğitimi Eylem Çağrısı* yayınlanmıştır. "*Avrupa'da Yaşam Boyu Öğrenme: EFA ve CONFITEA V⁷¹ Gündemi Hedeflerine Doğru*" başlığı ile 6-9 Kasım 2002 tarihleri arasında Sofya Bulgaristan'da düzenlenen uluslararası konferans sonunda yapılan çağrıda, okur-yazarlık ve öğrenmenin Birleşmiş Milletler Okur-yazarlık On Yılı Eylem Planı'nda da önemle vurgulandığı gibi, yaş sınırı tanımaksızın bütün bireylerin yararlanması gereken insan haklarından olduğu söylenmektedir⁷².

UNESCO, temel hak ve özgürlüklerle bağlantılı olarak, eğitim hakkının sağlıklı şekilde yerine getirilmesini izleyebilmek ve bu amaçla eğitimle ilgili istatistiksel verileri uluslararası bir standartta kavuşturmak için, 24 Ekim - 28 Kasım 1978 tarihlerinde Paris'te toplanan UNESCO Genel Konferansı'nın yirminci oturumunda, belli tavsiyelerde bulunmaktadır. Bu tavsiyeler eğitim hakkı ile ilgili hem niteliksel hem de niceliksel verilerin toplanmasını gerektirmektedir. *Eğitimsel İstatistiklerin Uluslararası Standartta Kavuşturulması*⁷³ amacıyla üye devletlere yönelik tavsiyelerde bulunan UNESCO, *Tavsiye'de Anayasası'nın VIII. maddesince belirlenen ve üye devletlerin eğitimsel, bilimsel ve kültürel yaşam ve organizasyonlarıyla ilgili kanunları, düzenlemeleri ve istatistiksel verileri, Genel Konferans tarafından belirlenen usuller yoluyla UNESCO'ya düzenli raporlar halinde sunulması gerektiğini* vurgulamaktadır. *Tavsiye'de* 24 Ağustos – 4 Ekim 1975 tarihlerinde Cenevre'de toplanan Uluslararası Eğitim Konferansı'nın 35. oturumunda kabul edilen ve eğitimle ilgili istatistiklerin uluslararası düzeyde toplanılması için kullanılmak üzere UNESCO tarafından tasarlanan *Eğitimin Uluslararası Standartlarda Sınıflandırılması (ISCED)*⁷⁴ hatırlatılarak, eğitimle ilgili istatistiklerin hangi özellikleri taşıması gerektiği açıklığa kavuşturulur. Buna göre söz konusu istatistikler *ISCED'de* açıklanan standartlara uygun olmalı ve şu temaları içermelidir: cinsiyet ve yaş olarak 10-14; 15-19; 20-24; 25-34; 35-44; 45-54; 55-64; 65 ve üstünü kapsayacak şekilde *cehalet*; yine cinsiyet ve yaş olarak 15-19; 20-24; 25-34; 35-44; 45-54; 55-64; 65 ve üstünü kapsayacak şekilde *eğitime ulaşabilen nüfus sayısı*. Ayrıca her iki tema hem kırsal hem de kentsel alanda yaşayan nüfusu, istatistiklerin hedefi olacak şekilde devletin içinde yaşayan etnik ve sosyal grupları da içermelidir. Üçüncü bir tema *eğitime kayıtlı olan insan sayısı, öğretmenler ve eğitimle ilgili kurumlara* ait istatistiklerden oluşmaktadır. Bu istatistikler hem düzenli eğitimi hem de yetişkinlere yönelik eğitimi sınıflandırmalı, *ISCED'de* açıklandığı haliyle çizelgeler halinde

---

2001 – 2006, GENEL YORUM No. 1, Eğitimin Amaçları, Madde 29 (1) 2001, para. 1, BM Çocuk Hakları Komitesinin diğer yorumlarının Türkçesi için bkz. Uluslararası Çocuk Merkezi Yayınları, No3, Nisan 2006, Ankara.

⁷¹ 5. Uluslararası Yetişkin Eğitimi Konferansı

⁷² *Avrupa'da Yaşam Boyu Öğrenme: EFA ve CONFITEA V Gündemi Hedeflerine Doğru*
http://www.unesco.org/education/efa/news_en/CONFITEA_Vagenda.shtml; Türkçe'si
<http://www.meb.gov.tr/duyurular.htm> web sitesinde mevcuttur.

⁷³ a.e.g.

⁷⁴ 24 Ağustos – 4 Ekim 1975 tarihlerinde Cenevre'de toplanan Uluslararası Eğitim Konferansı'nın 35. oturumunda kabul edilen ve eğitimle ilgili istatistiklerin uluslararası düzeyde toplanılması için kullanılmak üzere UNESCO tarafından tasarlanan *Eğitimin Uluslararası Standartlarda Sınıflandırılması*, 1997'de tekrar gözden geçirilerek günün koşullarına adapte edilmiştir.

http://www.uis.unesco.org/ev.php?URL_ID=3813&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201&read=1049456735 ;<http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001113/111387eo.pdf> ;

http://www.unesco.org/education/information/nfsunesco/doc/isced_1997.htm;

http://www.uis.unesco.org/TEMPLATE/pdf/isced/ISCED_A.pdf; web sitesinde mevcuttur.

sunulmalı, yaş, cinsiyet, mezuniyet ve diploma derecesini yansıtmalı ve kurumlarda yer alan öğrenci ve öğretmen sayısını vermelidir. Ayrıca zihinsel ve bedensel engellilere yönelik özel eğitim kurumlarıyla ilgili bilgiler söz konusu verilerde yansıtılmalıdır. Dördüncü ve belki de ülkemiz açısından en önemli konu **eğitime ayrılan bütçe tahsisatına** yönelik istatistiklerdir.

1952 tarihli *Temel Hak ve Özgürlüklere dair Avrupa Sözleşmesi'ne (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi) Ek 1. Protokol'de* yer alan 2. madde eğitim hakkı ile ilgilidir:

Madde 2 — Eğitim hakkı

Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim ile ilgili üzerine aldığı görevleri yerine getirirken, anne ve babaların çocuklarına, kendi dini ve felsefi inançlarına uygun olan bir eğitim ve öğretimin verilmesini isteme haklarına saygı gösterir.

AİHM, kurulduğu günden bugüne yüksek sözleşmeciler tarafından devletlerden gelen bireysel başvurulara bağlı olarak, pek çok karar vermiştir. Bu kararlar arasında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek 1. Protokol'de yer alan "**eğitim hakkı**" ile ilgili kararlar da yer almaktadır. AİHM eğitim hakkı konusunda oldukça az ama bir o kadar da kritik kararlar vermiştir.

Üzerinde en çok tartışılan ve emsal teşkil eden davalardan biri 1968 tarihli **Belçika "Dil Davası"**dır: Öğretim hakkını güvenceye alan bu maddenin olumsuz anlatım biçimi, " sözleşmeciler devletlerin 'devletin harcaması ve desteğiyle, belirli bir türde veya belirli bir düzeyde eğitim vermesinin istenebileceği bir' eğitim hakkını tanımadıklarına işaret etmektedir. Ancak buradan Devletin eğitim hakkını sağlamada olumlu bir yükümlülüğü olmadığı sonucu çıkarılamaz. (...) Sözleşme'de eğitimin örgütlenme tarzı ve desteklenmesinde kullanılacak araçlarla ilgili özel bir hüküm yoktur. Ayrıca, 2. maddenin birinci cümlesinde eğitim hakkının sağlanabilmesi için eğitimin yürütülebileceği dil ile ilgili özel bir hüküm de yoktur. (...) Birinci Protokol'ün 2. maddesinin birinci cümlesi ek olarak belirli bir zamanda var olan bir eğitim kurumuna girebilme hakkını güvence altına alır. (...) Bu maddenin ikinci cümlesi eğitim hakkını güvence altına almamaktadır. Bu hüküm, devletlerin eğitim ve öğretim alanlarında anne-babaların dil tercihlerine değil, sadece dinsel ve felsefi inançlarına saygı gösterme yükümlülüğünü göstermektedir. 'Dinsel' ve 'felsefi' terimlerini dil tercihlerini de kapsayacak biçimde yorumlamak, bu terimlerin olağan anlamlarını zorlamak ve Sözleşme'ye, Sözleşme'de bulunmayan bir şeyi ithal etmek olur. (...) Sözleşme'nin 8. maddesi çocukların eğitimi ile ilgili olarak anne-babalara kişisel bir eğitim hakkı vermemektedir. (...) 2. madde; belirli bir dilde eğitim veren okulların kurulması ve desteklenmesi hakkı vermemektedir. Protokol'ün 2. maddesinin birinci cümlesi bir dil şartı getirmemektedir. Bu cümle, her devletin yürürlükte olan kendi iç mevzuatına uygun olarak belli bir yerde ve zamanda kurulmuş olan eğitim kurumlarına girme hakkı vermektedir. (...) Birinci Protokol'ün 2. maddesinin birinci cümlesi tek başına ele alındığında, devletleri özel okulları destekleme veya desteklememe konusunda serbest bırakmıştır."⁷⁵

Bu davada (Mah. K., Belçika "dil davası", fond, 23.7.1968, A 6) söz konusu olan sorun esas itibarıyla, devletin, tek Hollanda dilinin konuşulduğu bölgelerde, ilköğretimde öğretim dili olarak Fransızca'yı kullanan okullar açmayı veya bunlara destek olmayı reddetmesidir. AİHM'e göre, bu ret, Protokol'ün 2. maddesine aykırı değildir. AİHM gerekçe olarak Belçika'da "tek dilli bölgelerde, Fransızca ya da Hollandaca konuşan kişiler, eşit surette, devlet ya da devletten mali yardım alan eğitim kurumuna yani bölge dilinde belli bir

⁷⁵ *İnsan Hakları Kararlar Derlemesi*, Çev. Osman Doğru, Cilt 1, İstanbul Barosu Yayını, İstanbul 1998, s.36-46; Aktaran Mesut Gülmez, *Eğitim ve 'İnsan Hakları Eğitimi' Hakları; İnsan Hakları; Cogito*, Yapı Kredi yayınları; 1. Baskı; İstanbul: Aralık 2000; s. 320

öğretim kurumuna girebilmektedir” (s.42-43,§7) demiştir⁷⁶. Bununla birlikte AİHM, Kuzey Kıbrıs’tan yapılan bir başvuruda, Kuzey Kıbrıs’ta Rum kökenli Kıbrıslılar için Yunanca eğitim yapan ortaokul mevcut olmamasının 2. madde hükmünün ihlali saymıştır (Mah. K., Kıbrıs/Türkiye, 10.5.2001, § 273)⁷⁷.

AİHM tarafından incelenen ve yine oldukça geniş tartışma yaratan bir diğer dava da *Kjeldsen, Busk Madsen ve Pedersen- Danimarka Davasıdır (1976)*. Danimarka ilkokullarında okutulan cinsel eğitim dersi ile ilgili olarak yapılan bir başvuruda, “İkinci maddenin ikinci cümlesi, herkese eğitim hakkı tanıyan birinci cümlesi ile birlikte okunmalıdır. İkinci cümle, birinci cümledeki bu temel hakkın üzerine anne-babaların dinsel ve felsefi kanaatlerine saygı isteme hakkını eklemiştir. (...) İkinci cümle,(...) eğitimde çoğulculuğu güvence altına almayı amaçlamaktadır. (...) ‘Eğitim hakkından yoksun bırakmama’ yükümlülüğü ile kendilerini bağlayan sözleşmecî devletler, kendi egemenlik alanında bulunan herkes için, ‘belli bir zamanda varolan bir eğitim kurumuna girme’ ve ‘tamamladıkları çalışmaların resmen tanınması suretiyle’, ‘aldıkları eğitimden bir menfaat sağlama hakkı’nu güvence altına almışlardır. (...) Müfredatı hazırlamak ve planlamak, ilk önce sözleşmecî devletlerin yetkisine girmektedir. (...) 2. maddenin ikinci cümlesi, devletin eğitim ve öğretim alanında üstlendiği görevleri yerine getirirken, müfredata dâhil edilen bilgilerin objektif olduğunu iddia etmektedir. Devletin, anne-babaların dinsel ve felsefi kanaatlerine saygı göstermeyip, fikir aşılama (indoctrination) amacını izlemesi yasaktır. Aşılmaması zorunlu olan sınır budur.”⁷⁸ denmiştir.

Buna bağlı olarak, AİHM Danimarka ilkokullarında okutulan cinsel eğitim dersinin, öğrencilere cinsel hayat konusunda belli fikirlerin aşılması yahut belli bir cinsel davranışın değil; fakat bu konuda kendilerine objektif, bilimsel ve sağlık bakımından yararlı bilgiler verilmesini amaçladığı; bu görevin demokratik devlet anlayışı içinde kamu yararına yönelik faaliyet sınırlarını aşmadığı; üstelik ana-babanın çocuklarına, kendi dini ve felsefi inançlarına uygun bilgi ve eğitim verme serbestisinin engellenmediği gerekçesiyle 2. maddenin çiğnenmediğine karar vermiştir⁷⁹. Bu kararda AİHM, sonraki davalar için emsal teşkil edecek bir şekilde “2. maddenin ikinci cümlesi” ile ilgili olarak: “(...) Sözleşme ve Protokol hükümlerinin bir bütün olarak okunması gerekir. Bu nedenle 2. maddenin iki cümlesi yalnızca birinin ışığında değil; aynı zamanda, özellikle ana-baba ve çocuklar da dahil olmak üzere, herkesin özel hayata ve aile hayatına, düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne ve haber ve fikir alma ve verme özgürlüğüne (saygı) hakkını öngören 8. (özel yaşama ve aile hayatına saygı hakkı), 9. (düşünce, vicdan ve din özgürlüğü), 10. (ifade özgürlüğü) maddeler ışığında okunması lazımdır”⁸⁰ yorumunu getirmiştir.

Avrupa İnsan Hakları Komisyonu’na göre söz konusu 2. madde hükmü zorunlu eğitim yanında ihtiyari eğitim konusunda da geçerlidir. Bu madde devletlere, özel eğitimi yahut belli bir eğitim şeklini mali yönden destekleme mükellefiyeti de yüklemeyiz. Keza ana-babanın dini ve felsefi inançlarına saygı gösterilmiş sayılmak için devletin, mevcut eğitim ve öğretim düzeni içinde bu inançlara saygılı olması yeterlidir; devletin ana-babanın inançları yönünde eğitim sağlamak zorunluluğu yoktur. Devletler, devlet okullarındaki eğitim ve öğretimin

⁷⁶ Prof. Dr. Feyyaz GÖLCÜKLÜ, Prof. Dr. A. Şeref GÖZÜBÜYÜK, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, Turhan Kitabevi, 3. Baskı, Ankara 2000, s.436

⁷⁷ a.e.g.

⁷⁸ *İnsan Hakları Kararlar Derlemesi*, Çev. Osman Doğru, Cilt 1, İstanbul Barosu Yayını, İstanbul 1998, s.36-46; Aktaran Mesut Gülmez, *Eğitim ve ‘İnsan Hakları Eğitimi’ Hakları; İnsan Hakları*; Cogito; Yapı Kredi yayınları; 1. Baskı; İstanbul: Aralık 2000; s. 320

⁷⁹ Prof. Dr. Feyyaz GÖLCÜKLÜ, Prof. Dr. A. Şeref GÖZÜBÜYÜK, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, Turhan Kitabevi, 3. Baskı, Ankara 2000, s.433-434

⁸⁰ a.e.g. S. 436.

içerik ve düzeni konusunda geniş bir takdir yetkisine sahip olmakla beraber, ana-babanın dini ve felsefi inançlarını incitecek telkinlerde bulunup fikirler aşılardan kaçınacaklardır (Kom. K., 40 Anne/İsveç, 9.3.1977, no. 6853/74, DR, s.27, X/İngiltere, 2.5.1978, no.7782/77, DR 14, s.179; X. Et. X/İngiltere, 7.12.1982, no.9561/81, DR 31, s.210). Üniversite öğrencilerinin belli bir öğrenci derneğine kayıt zorunluluğu yahut yükseköğrenime seçme sınavı ile öğrenci alınması öğrenim hakkına müdahale sayılmaz (Kom. K., Ass. X/İsveç, 6.7.1977, no 6094/73, DR 9, s.5; X/İngiltere, 9.12.1980, no.8844/80, DR 23, s. 228; keza bkz. Mah. K., Belçika “dil davası”, fond, 23.7.1968, A 6, § 5; Campbell et Cosans/İngiltere, 25.2.1982, A 48, § 41). Nihayet, 2. madde hükmü, genelde, temel eğitime ilişkin olup muhakkak yükseköğrenimi kapsamaz (Kom. K. X/İngiltere, 13.3.1978, no. 5962/72, DR 2, s.50)⁸¹.

Tüm bunlara ek olarak, AİHM Türkiye’den yapılan bir başvuru hakkındaki kararında Ek Protokol’ün 2. maddesinin, öncelikle temel (ilk) öğrenimi hedeflediğini ve bu hükmün devletin öğrenimi düzenleme hakkını engellemediğini belirtmiştir. Buna göre, öğrencinin başka bir öğretim kurumuna kaydolabilmek imkânına sahip olması halinde, kendisinin disiplin cezası sonucu okuldan ihracı, ilke olarak, madde hükmüne aykırı değildir (Kom. K. Kemal Yanasık/Türkiye, 6.1.1993, no 14524//89, DR 74, s.16)⁸² sonucunu çıkarmıştır.

Ancak, AİHM’in eğitim hakkıyla bağlantılı olarak en çok tartışma yaratan kararlarından biri de *Leyla Şahin v. Türkiye (başvuru no. 44774/98)*⁸³ davası olmuştur. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi öğrencisi Leyla Şahin başörtüsü giydiği gerekçesiyle, 1998 yılında disiplin cezası almıştır. Bunun üzerine, Şahin verilen cezanın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 8. (özel yaşama ve aile hayatına saygı hakkı), 9. (düşünce, vicdan ve din özgürlüğü), 10. (ifade özgürlüğü), 14. (ayrımcılık yasağı) maddelerini ve 1. No’lu Protokol’ün 2. maddesini (eğitim hakkı) ihlal ettiğini öne sürerek, AİHM’e başvurmuştur.

AİHM yapmış olduğu incelemede ilgili maddelerin ihlal edilmediğine karar vermiştir. AİHM, Leyla Şahin davasında üniversitelerdeki başörtüsü yasağı konusundaki müdahale için Türk yasalarının meşru temelleri olduğunu bildirmiştir. Üniversitelerdeki başörtüsü yasağının, başvuruyu yapanın üniversiteye kayıt yaptırmadan önce de var olduğu hatırlatılan gerekçeli kararda, başvuranın kayıt yaptırdığı tıp fakültesinde giyim konusunda öğrencilerin uyması gereken kurallar olduğu belirtilmiştir. AİHM, verdiği kararda Türkiye Anayasası’nın laikliğin ve demokratik değerlerin korunmasını, din özgürlüğüne dokunulmazlık ilkesinin ve yurttaşların yasa önünde eşit olduğu ilkesini sağladığını belirterek, laiklik ilkesinin Türkiye’de demokratik sitemin korunması için gerekli olduğunu vurgulamıştır. Gerekçeli kararda kadın erkek eşitliğinin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin en önemli maddelerin biri olduğu ve AİHM’in üye devletler tarafından bu maddenin uygulanmasına büyük önem verildiği belirtilerek, Türkiye Anayasası’nın kadın haklarını koruduğunu söylenmiştir. Sonuç olarak AİHM, Leyla Şahin davasında düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü öngören 9. maddenin ihlal edilmediğine ve buna bağlı olarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin özel ve aile yaşamına saygı hakkını öngören 8. maddesi, ifade özgürlüğü ile ilgili 10. maddesi, ayrımcılık yasağı ile ilgili 14. maddesi ve 1 No’lu Ek Protokol’de yer alan eğitim hakkı ile ilgili 2. maddesi kapsamında ortaya çıkan ayrı bir sorun olmadığına karar vermiştir⁸⁴.

Mürsel Eren v. Türkiye davasında (*başvuru no.. 60856/00*), başvuran Mürsel Eren 1993’te liseden mezun olmuş ve 1994’ten başlayarak üniversite sınavlarına girmeye başlamıştır. Mürsel Eren 1997 yılına kadar yapılan sınavlarda başarısız olmuştur. 1997 yılında

⁸¹ Prof. Dr. Feyyaz GÖLCÜKLÜ, Prof. Dr. A. Şeref GÖZÜBÜYÜK, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, Turhan Kitabevi, 3. Baskı, Ankara 2000, s.434

⁸² a.e.g. S. 432

⁸³ AİHM Kararı, *Leyla Şahin v. Türkiye (başvuru no. 44774/98)*, Strasbourg, 29/06/2004.

⁸⁴ a.e.g.

yapılan sınavların birinci basamağında başvuran 131 puan almıştır. İkinci basamağa girmesi için gerekli olan asgari puan 105 idi. İkinci basamaktan sonra ise, başarılı olduğunu ve başvuru formunda seçtiği üniversite programlarından birine girmesini sağlayacak puanı alacağını düşünmüştür. Sınav sonuçları açıklandığında başvuran üniversiteye girmeye hak kazananlar arasında isminin olmadığını görmüştür. ÖSYM ile irtibata geçtiğinde, ikinci sınavda 493 puan aldığını öğrenmiştir. 11 Ağustos 1997 tarihli bir yazıyla, başvuran, aldığı yüksek puana rağmen seçtiği üniversite programlarından birine neden yerleştirilmediğini ÖSYM'ye sormuştur. ÖSYM, 12 Ağustos 1997 tarihli cevabında, başvuranın ikinci sınava giren öğrenciler arasında en yüksek puanlardan birini aldığını, ancak sınav sonuçlarının, üç profesörden oluşan bir akademik konseyin, bu başarısının, geçmiş yıllardaki düşük puanları dikkate alındığında izah edilemediği yönündeki görüşü üzerine iptal edildiğini başvurana bildirmiştir. ÖSYM'nin yazısında, başvurunu herhangi bir uygunsuz davranıştan şüpheli bulan hiçbir ifade bulunmamaktaydı⁸⁵.

AİHM, başlangıçta, başvuranın, giriş şartlarına itiraz etmediğini; ancak, o şartları karşılamış olduktan sonra kazanmış olduğu hakkın keyfi olarak reddedildiğini ileri sürdüğünü gözlemlemiştir. AİHM'e göre, ÖSYM'nin, adayların başarılı olmalarına bir açıklama getirememesi gerekçesiyle onların sınav sonuçlarını iptal etme yetkisi için, Hükümet, herhangi bir yasal dayanak gösterememiştir. AİHM, böyle geniş bir yetki tanıyan herhangi bir yasal dayanağın, AİHS'de belirtilen demokratik toplumun temel ilkelerinden biri olan hukukun üstünlüğü ile uyuşmayan (bkz. *Hasan ve Chaus – Bulgaristan* [BD], no. 30985/96, § 84, AİHM 2000-XI) veya eğitim hakkının esasına zarar veren (bkz. aşağıda 55. paragraf), yasal belirsizlik yaratabileceğine karar verir. AİHM bu durumda sınav sırasında kopya çekerken yakalanan bir adayın sınav sonuçlarının iptal edilmesinin, ÖSYM'nin takdirine bırakılan bir mesele değil, Merkez'in görevlerinden biri olduğunu vurgular. Bu bakımdan, Akademik Konsey'in veya idari mahkemelerden herhangi birinin, söz konusu davada başvuranın uygunsuz bir davranışta bulunduğunu kanıtlayamamış olması dikkate değerdir⁸⁶.

AİHM, Türkiye'de düzenlenen üniversiteye giriş sınavlarında adayların sınav sonuçlarının, çok dikkatli bir biçimde, yetkili makamların sınav kâğıtlarını kişisel görüşlerine göre işaretleyerek bilgisayarlı sistemin sonuçlarını değiştirmelerine olanak vermeyecek şekilde hesaplandığını gözlemler. ÖSYM düzenlemelerinin açık üslubu, iyi niyetli (bona fide) bir öğrencinin, sınavda, girmek istediği üniversite için gerekli puanı alarak bu üniversiteye girmesinin gerçekleşeceğine ilişkin meşru bir beklenti içine girmesine izin verir. Diğer bir deyişle, kanunun bir üniversiteye kabul etme koşullarını ortaya koyduğu ve bir adayın, bu koşulları gerçekleştirdiği durumlarda, söz konusu üniversiteye kabul edilme hakkını kazanmış olur (bkz., *mutatis mutandis*, *De Moor/Belçika*, 23 Temmuz 1994 tarihli karar, A Serisi no. 292-A, sayfa 15, § 43). AİHM, ÖSYM'nin düzenlemelerinin, idari makamların, Sözleşme tarafından korunma altına alınmış bir hak olan eğitim hakkına keyfi olarak müdahale etmelerine karşı yasal bir koruma sağladığı kanısındadır. Bu nedenle, idari makamların söz konusu düzenlemeleri göz ardı etmeleri durumunda, yasal koruma zarar görecektir. Başvuranın kopya çektiğine dair bir kanıt – veya bu hususta aleyhine yöneltilen açık bir suçlama – olmadığını ve 1997 senesinde düzenlenen sınava dershaneye giderek hazırlanmış olduğu açıklamalarına da itiraz edilmediğini göz önüne alan AİHM, başvuranın iyi sonuçlar almasının açıklanamaz olduğuna dair Akademik Konsey tarafından varılan sonucun, savunulması mümkün olmadığı kanısındadır. Bu nedenle, AİHM, yerel mahkemelerce onanan başvuranın sınav sonuçlarını feshetme kararının, yasal ve makul bir temele dayanmadığı ve keyfi olarak varılmış sonuçlar doğurduğu kanısına varır. Yukarıda kaydedilenler ışığında AİHM, ÖSYM'nin, Akademik Konsey'in tavsiyesine dayanarak başvuranın sınav sonuçlarını

⁸⁵ AİHM Kararı, *Mürsel Eren v. Türkiye*, Başvuru no. 60856/00, Strasbourg, 7 Şubat 2006, para 8-14

⁸⁶ A.g.e. para 45-46

feshetmesinin, başvuranın eğitim hakkını reddetmek olduğu sonucuna varır. AİHM, AİHS'in 1 No'lu Protokol'ünün 2. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir⁸⁷.

Folgerø ve Diğerleri v. Norveç davasında başvuran, Norveç'teki okullarda Hıristiyan olmayan ailelerin çocuklarına, zorunlu bir ders olarak Hıristiyanlık, din ve felsefe dersinin öğretilmesinin, AİHS'in 8. (özel ve aile yaşamına saygı hakkı), 9 (din ve vicdan özgürlüğü) maddeleriyle bağlantılı olarak 14. (ayrımcılık yasağı) maddesine ve 1 No'lu Protokol'ün 2. maddesine (eğitim hakkı) aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Derste İncil'den dualar, şarkılar, resimler, dini hikâyeler kullanılmaktadır. Dersin çoğunluğu Hıristiyanlık öğretilerine aittir. Çok az bir kısmında diğer dinler ve felsefe öğretilmektedir. Yapılan başvuruyu inceleyen AİHM, ilgili ders müfredatının objektif, eleştirel ve çoğulcu bir yaklaşım sunmadığını bu yüzden Norveç'in 1 No'lu Protokol'ün 2. maddesini ihlal ettiğine karar vermiştir. AİHS'in 8. (özel ve aile yaşamına saygı hakkı), 9 (din ve vicdan özgürlüğü) maddeleriyle bağlantılı olarak 14. (ayrımcılık yasağı) maddesinin ayrıca incelenmesine gerek görmemiştir⁸⁸.

Folgerø ve Diğerleri davasına benzer bir başvuru da Türkiye'den yapılmıştır. Hasan Zengin ve kızı Eylem Zengin (başvuru no. 1448/04), Türkiye'deki din kültürü ve ahlak bilgisi dersi öğretiminin Zengin'in dini özgürlüğünü ve 1 No'lu Protokol'ün 2. maddesi (eğitim hakkı) ve Sözleşme'nin 9. maddesince (düşünce, vicdan ve din özgürlüğü) garanti altına alınan ailesinin kendi dini inanışlarına göre eğitim almasını sağlama özgürlüğünü ihlal ettiğini bildirmiştir. Başvuranlar özellikle dersin içeriğinin objektiflikten uzak olduğunu çünkü diğer dinlerle ilgili ayrıntılı bilgileri içermediğini ve Sünni yorumlu İslami inanış ve geleneklerin övüldüğü bir dini perspektifle öğretildiğini iddia etmişlerdir⁸⁹.

Hasan Zengin ve kızı Eylem Zengin sırasıyla 1960 ve 1988 doğumlu Türk vatandaşlarıdır ve İstanbul'da yaşamaktadırlar. Zengin ve ailesi Türk toplumunda ve tarihinde derin kökleri olan ve Türkiye'deki en geniş inançlardan birini temsil eden bir İslam kolu (Sünni İslamın 4 okulundan biri olan Hanefi kolundan sonra), Aleviliğe mensupturlar. Alevilik kimi İslam öncesi inanışlardan ve 12. ve 14. yüzyılın iki büyük tasavvufundan etkilenmiştir. Dini ibadetleri Sünni okullarından kimi yönlerde farklıdır: namaz, oruç, hac gibi. Başvuranın belirttiğine göre, Aleviler Sünni ibadetindeki gibi günde beş vakit namaz kılmazlar ama inançlarını dini şarkılar ve danslar (semah) şeklinde ifade ederler; camiye gitmezler ama cemevinde (buluşma ve ibadet odaları) toplanırlar ve Mekte'ye hacca gitmeyi dini zorunluluk olarak görmezler. Mevcut başvurunun yapıldığı sırada Eylem Zengin İstanbul Avcılar'daki devlet okulunun yedinci sınıfına gitmekteydi. Devlet okulu öğrencisi olarak din kültürü ve ahlak bilgisi dersine katılmak zorundaydı. Türk Anayasası'nın 24. maddesi ve 1739 No'lu Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 12. maddesine göre milli eğitimde din kültürü ve ahlak bilgisi dersi ilk ve ortaöğretim okullarında zorunludur⁹⁰.

Zengin, 2001 yılında idari mahkemeye başvurmadan önce, milli eğitim müdürüne kızının din kültürü ve ahlak bilgisi dersinden muaf olması için talepte bulundu. Ailesinin Alevi inancına mensup olduğunu belirterek, Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi gibi uluslararası anlaşmalara göre, ailelerin çocuklarının alacağı eğitim şekline karar verme hakkının olduğunu iddia etti. Aynı zamanda, bahsedilen dersin laiklik ilkelerine uymadığını ve temel olarak Sünni İslam öğretilerine dayandığı için tarafsız olmadığını iddia etti. 5 Ağustos

⁸⁷ A.g.e. para 48-52

⁸⁸ *Decision of ECHR, Folgerø and Others v. Norway*, Application no. 15472/02, Judgment, Strasbourg, 29 June 2007

⁸⁹ *Decision of ECHR, Hasan and Eylem Zengin v. Turkey*, Application no. 1448/04, Judgment, Strasbourg,

9 October 2007

⁹⁰ A.g.e

2003'te Yüksek İdari Mahkeme'ye temyiz başvurusundan önce tüm iddiaları, din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin Türk Anayasası ve kanunlarına uyduğu gerekçesiyle reddedilmiştir⁹¹.

AİHM öncelikle dersin içeriğinin objektif, eleştirel ve çoğulcu bir şekilde öğretilip öğretilmediğine karar verdi. Bu amaçla, Eğitim Bakanlığı'nın din kültürü ve ahlak bilgisi dersi kılavuzunu ve başvuranlar tarafından teslim edilen ders kitaplarını inceledi. İlköğretim okullarında ve ortaöğretimin ilk yılında öğretilen müfredatın diğer dinler ve felsefelerden ziyade, büyük önceliği İslam bilgisine verdiğini buldu. Özellikle, müfredat Hazreti Muhammed ve Kuran eğitimini içermekteydi. Öğrenciler resimlerle desteklenen günlük namazı öğrenmek ve Kuran'ın kimi surelerini ezbere bilmek zorundaydılar. Aynı zamanda yazılı sınava girmek mecburiyetindeydiler. Ders kitapları sadece dinler hakkında genel bilgi vermekle kalmıyor, aynı zamanda din adamlığı, beş vakit namaz, Ramazan, hac, melek olgusu, görünmez varlıklar ve öbür dünya inancı gibi kültürel ibadetlerin de bulunduğu temel Müslüman inanışın prensiplerinin uygulanışını anlatmaktaydı⁹².

Diğer taraftan öğrenciler, Alevi inancına sahiplerin Türk toplumunda büyük oranda bulunmalarına rağmen, Alevi inanışının ayinleri ya da günah çıkarma özellikleri ile ilgili herhangi bir bilgi edinmiyorlardı. Aleviler üzerine bilgi 9. sınıfta verilmekteydi; ancak AİHM, başvuranlar gibi, bu harekette büyük etki eden iki önemli tasavvufun hayatı ve felsefesinin bu kadar geç seviyede öğretilmesinin, ilköğretim ve ortaöğretimden gelen eğitim eksikliklerini kapayamayacağı kararına vardı. Bundan dolayı AİHM, Türkiye'deki din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinin, demokratik toplumlarda olması gereken objektiflik ve çoğulculuk kriterini ve öğrencilerde dine karşı eleştirel mantığı geliştirme kriterlerini karşılamadığını ortaya koydu. Başvuranların davasında, derslerin Zengin'in babasının dini ve felsefi inanışına saygı duymamıştır⁹³.

İkinci olarak, AİHM Türk eğitim sisteminde ailelerin inanışına saygıyı garanti altına alan gerekli uygulamaların olup olmadığını inceledi. Yüksek Eğitim Konseyi'nin Temmuz 1990'daki eğitim üzerinde kararını takiben, Hıristiyan ve Yahudi dinine mensup Türk vatandaşı öğrencilerin din kültürü ve ahlak bilgisi dersinden muaf olması mümkündür. Bu karar derslerin, Hıristiyan ve Yahudi öğrenciler için, derslerde verilen eğitim ve ailelerinin dini ve felsefi inanışları arasında olası bir çatışmaya yol açabileceğini bildirmekteydi. Avrupa Konseyi'nin Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (ECRI) gibi, Mahkeme de, durumun eleştiriye açık olduğunu düşündü: eğer ders çeşitli dini kültürlerle ilgiliyse, dersin sadece Müslüman öğrenciler için zorunlu olmasının hiçbir nedeni yoktu. Ailelerin okul yönetimine kendi dini ve felsefi inanışlarıyla ilgili bilgi verme zorunluluğu inanç özgürlüğünü korumak için uygun bir yöntem değildi. Ayrıca, açık bir yazının bulunmadığı durumda, okul yönetimleri Zengin'in davasında olduğu gibi her zaman muaf tutulma isteğini geri çevirme hakkına sahipti. Sonuç olarak, AİHM muaf tutulma prosedürünün doğru yöntemlerle uygulanmadığını ve öğretilen konunun çocuklarının değerleriyle çatışma yaratacağını yasal olarak düşünme hakkı olan ailelere yeterli koruma sağlamadığına karar verdi. Bu durum özellikle Sünni İslam'dan başka dini ve felsefi inanışa sahip olan aileler için başka seçeneğin olmadığı ve muaf tutulma prosedürünün dini ve felsefi inanışını ifşa etme yükümlülüğünün olduğu durumlarda geçerlidir. Bundan dolayı, AİHM 1 No'lu Protokol'ün 2. maddesinin (eğitim hakkı) ihlal edildiğine karar vermiştir. AİHM, 9. madde ile ilgili ayrı bir sorunun mevcut olmadığına karar vermiştir⁹⁴.

Avrupa Birliği'nin temel kurumlarından olan *AB Avrupa Parlamentosu*, *AB*

---

⁹¹ A.g.e

⁹² A.g.e

⁹³ A.g.e

⁹⁴ A.g.e

Komisyonu ve AB Konseyi'nin başkanları tarafından 7 Aralık 2000 tarihinde Nice'de imzalanan ve resmen deklere edilen *Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nın*⁹⁵ 14. maddesi eğitim hakkı⁹⁶ ile ilgilidir:

Madde 14- Eğitim Hakkı

1-Herkes eğitim hakkına ve mesleki ve devamlı eğitimden faydalanma hakkına sahiptir.

2-Bu hak ücretsiz zorunlu eğitim alma imkanını içerir.

3-Ulusal hukukun idaresi bu özgürlük ve hakkın yerine getirilmesine uygun olarak dini, felsefi ve eğitimle ilgili kanaatlerine göre çocuklarının eğitiminin ve öğretiminin sağlanması uyarınca ana-babanın hakkına ve demokratik prensipler için başarılı eğitimsel kurumlar kurma özgürlüğüne saygı duyulmalıdır.

Eğitim hakkı BM ve Avrupa'daki bölgesel mekanizmalar haricinde uluslararası ve bölgesel düzeydeki diğer mekanizmalarda da yer almıştır. *Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi*⁹⁷ söz konusu mekanizmalardan biridir: 1948 tarihli Bildiri'nin 12. maddesi eğitim hakkına yöneliktir:

Madde 12-Eğitim Hakkı

Her kişi, özgürlük, ahlak, insan dayanışması ilkelerine dayanan bir eğitim görme hakkına sahiptir. Bunun gibi her kişi, onurlu bir yaşamı sağlamaya, yaşama standartlarını yükseltmeye ve toplumun yararlı bir üyesi olmasına kendisini hazırlayacak olan bir eğitim görme hakkına sahiptir.

Bir eğitim görme hakkı, devletin ve toplumun temin etmek durumunda bulunduğu kaynaklardan yararlanarak, doğal yetenekler, beceriler ve arzular uyarınca, her vakada fırsat eşitliği hakkını da kapsar. Her kişinin, ücretsiz olarak, en azından ilköğretim görmeye hakkı vardır.

Bir diğer mekanizma da *Afrika İnsan ve Haklarının Hakları Şartı*⁹⁸ dır. 26 Haziran 1981 tarihli Şart'ın 17. maddesi eğitim hakkını savunmaktadır:

Madde 17

1.Her birey, eğitim hakkına sahip olacaktır.

b) Teknik ve Mesleki Eğitim

Gençler ve yetişkinler, çalışma yaşamına katılabilmek için mesleki becerilerin elde edilmesini gittikçe artan bir oranda benimsemeye başlamıştır. Hükümetler için, kamuya yönelik teknik ve mesleki eğitim ve öğretim ekonomik rekabette kalitenin artırılmasına ve sosyal katılımın sağlanmasına, yoksulluğun azaltılmasına ve sürdürülebilir kalkınmaya yardım ettiği için temel bir gereklilik olarak görülmektedir. Kamuya yönelik teknik ve mesleki eğitim ve öğretimin hem işgücü piyasasının yönelimlerine karşılık vermesi hem de öğrenenleri temel becerilerle donatması ve kişisel ve sosyal gelişmeyi desteklemesi ümit edilmektedir. İşverenler gittikçe artan bir oranda teknik bilgi ve yeteneğe ek olarak iletişim, müzakere ve ekip çalışması gibi yeni "ince" becerilere yönelik ihtiyacı vurgulamaktadır⁹⁹.

⁹⁵ Daha geniş bilgi için bkz: http://europa.eu.int/futurum/documents/offtext/doc231002_en.pdf; ayrıca http://europa.eu.int/futurum/documents/offtext/doc180703_en.pdf;

⁹⁶ a.e.g. 14.07.2004

⁹⁷ *İnsan Hakları Belgeleri, Bölgesel Sistemler*, Çev: Prof.Dr. M.Semih GEMALMAZ, AlkımYay., İstanbul, 1999, S. 418-430- Aktaran: Prof.Dr. Coşkun Can AKTAN, *Haklar ve Özgürlükler Antolojisi*, HAK-İŞ Yayınları, 2000, Ankara.

⁹⁸ a.e.g. S. 525-550; 393-442

⁹⁹ Participation in Formal Technical and Vocational Education and Training Programmes Worldwide, An Initial Statistical Study, UNESCO-UNEVOC International Centre for Technical and Vocational Education and Training Germany, © UNESCO 2006, p.1

Teknik ve mesleki eğitime verilen önem ve duyulan ihtiyaç doğrultusunda uluslararası toplum bazı standartlar geliştirmiş bulunmaktadır. UNESCO'nun *Teknik ve Mesleki Eğitime dair Sözleşmesi*'ne göre¹⁰⁰:

Madde 2

1-Sözleşmeciler Devletler, toplumda bireyin kişisel ve kültürel doyumu kadar, ekonomik ve sosyal gelişmeleri için temel olan nasıl yapıları bilmelerine ve bilgiyi elde etmelerine imkan vermek için, kendi eğitim sistemlerinin düzeneği içinde, yetişkinler ve gençler için tasarlanmış teknik ve mesleki eğitimle ilgili müfredat, program, kaynak ve ihtiyaçların gereğini uygulamak, stratejiler tanımlamak ve çerçeve politikalar oluşturmak konusunda anlaşmaya varmıştır.

(...)

2-Sözleşmeciler Devletler, teknik ve mesleki eğitime kabul edilmek için gerekli eğitimsel seviyeye ulaşmış bireylerin ırk, renk, cinsiyet, dil, din, ulus ya da sosyal köken, politik ya da diğer görüşler, ekonomik statü, doğum ya da herhangi bir diğer zemin üzerinde ayrımcılığa uğramamasını garanti ederler. Sözleşmeciler Devletler, teknik ve mesleki eğitimden eşit şekilde yararlanması ve tüm eğitim sistemlerinde eşit öğrenim olanaklarının sağlanması doğrultusunda çalışırlar.

(...)

Madde 3

1-Sözleşmeciler Devletler, aşağıdaki hususları dikkate alarak, teknik ve mesleki eğitim programları geliştirmek ve temin etmek konusunda anlaşmışlardır.

- a) toplumun eğitimsel, kültürel ve sosyal arka planını ve meslek arzusunu,*
- b) ekonominin değişik alanlarında ihtiyaç duyulan nitelik ve kalite düzeyi ve teknik ve profesyonel beceri ve bilgiyi ve olması muhtemel teknolojik ve yapısal değişimi,*
- c) ulusal, bölgesel ve yerel düzeydeki iş olanaklarını ve gelişme olasılıklarını,*
- d) çevrenin ve genel insanlık mirasının korunmasını,*
- e) iş sağlığı, güvenliği ve refahı.*

UNESCO'nun *Teknik ve Mesleki Eğitime İlişkin Yeniden Gözden Geçirilmiş Tavsiyesi*'ne göre "Teknik ve mesleki eğitim, genel eğitime ek olarak, ekonomik ve sosyal yaşamın değişik sektörlerindeki işlerle bağlantılı pratik becerilerin, tutumların, anlayış ve bilginin elde edilmesine ve ilgili bilimlerin ve teknolojilerin öğretimi içeren eğitim süreçlerinin kapsamlı bir ifadesine atıfta bulunacak şekilde kullanılmaktadır"¹⁰¹.

Gözden geçirilmiş tavsiye teknik ve mesleki eğitimin aşağıdaki şekilde anlaşılması gerektiğini ifade eder¹⁰²:

- a) Genel eğitimin bir parçasıdır,**
- b) İş alanlarına ve çalışma dünyasına etkili bir şekilde katılmak için hazırlık anlamındadır,**
- c) Yaşam boyu öğrenmenin bir biçimidir ve sorumlu yurttaşlık için bir hazırlıktır,**
- d) Çevresel olarak mantıklı bir şekilde sürdürülebilir kalkınmanın bir aracıdır;**
- e) Yoksullukla mücadeleyi kolaylaştırmanın bir yöntemidir.**

Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı da mesleki eğitimi bir hak olarak ele almaktadır:

Madde 9 - Mesleğe yöneltilme hakkı

Akit Taraflar mesleğe yöneltilme hakkının etkili bir biçimde kullanılmasını sağlamak üzere, gerektiğinde, engelliler de dahil olacak şekilde herkese, niteliklerine ve bu niteliklerin iş olanaklarıyla ilişkisine göre işini seçme ve mesleğini geliştirmesine ilişkin sorunları çözmek için yardımcı olacak bir hizmet vermeyi veya bunu teşvik etmeyi ve bu yardımın okul çocukları da dahil olmak üzere gençler ve yetişkinler için ücretsiz

¹⁰⁰ Convention on Technical and Vocational Education 1989, UNESCO, Paris, 10 November 1989, <http://unesdoc.unesco.org/images/0008/000846/084696e.pdf#page=235>, web sitesinde mevcuttur, Son Erişim 22.05.2008.

¹⁰¹ Revised Recommendation concerning Technical and Vocational Education, UNESCO, 2 November 2001, <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001246/124687e.pdf#page=32> web sitesinde mevcuttur, Son Erişim 22.05.2008.

¹⁰² A.g.e

yapılmasını sağlamayı taahhüt ederler.

Madde 10 - Mesleki eğitim hakkı

Akit Taraflar, mesleki eğitim hakkının etkin kullanımını sağlamak üzere aşağıdaki hususları taahhüt ederler:

1. Gerektiğinde, engelliler de dahil olmak üzere herkese, işveren ve çalışanların örgütlerine danışarak teknik ve mesleki eğitim olanağı sağlamayı veya bunu desteklemeyi ve salt kişisel yeteneğe dayalı olmak üzere yüksek teknik eğitim ve üniversite öğrenimi görme kolaylıkları sağlamak;

c) Bedensel Cezalandırma Yasağı

Bedensel cezalandırma başta İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin hiç kimseye işkence yapılamayacağını, zalimce, insanlık dışı veya onur kırıcı davranışlarda bulunulamayacağını ve ceza verilemeyeceğini belirten 5. maddesi olmak üzere, pek uluslararası sözleşmede yasaklanmıştır: 1966 tarihli BM Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin 7. maddesi; 1984 tarihli İşkence ve Diğer Zalimane, Gayri İnsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı BM Sözleşmesi; 1989 tarihli BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 19, 28/2 ve 37. maddeleri; 1993 tarihli BM Kadınlara Karşı Şiddetin Tasfiye Edilmesine dair Bildiri; CEDAW Komitesi'nin 12. No'lu Genel Yorum'u; 1950 tarihli Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 3. maddesi; 1987 tarihli İşkencenin ve Gayri İnsani ya da Küçültücü Ceza veya Muamelenin Önlenmesine dair Avrupa Sözleşmesi söz konusu yasağı içermektedir. Yukarıda adı geçen sözleşmelerin uygulanmasına ilişkin hazırlanan raporlar ve yapılan yorumlar, gözaltı merkezleri ve tutukevlerinde olduğu kadar, ev içinde ve okullarda uygulanan bedensel cezanın da sözleşmelerin ihlali anlamına geldiğini belirtmektedir¹⁰³. Ayrıca, BM Çocuk Hakları Komitesi'nin 2006 tarihli ve 8 No'lu Genel Yorum'u, bedensel cezalandırma ve zalimane ya da diğer aşağılayıcı cezalandırma biçimlerinden çocuğun korunma hakkına yöneliktir¹⁰⁴.

BM İnsan Hakları Komitesi, 1982'den günümüze kadar uzanan bir dizi raporda, okullarda halen bedensel cezalandırmaların uygulandığını ve bunun sözleşmeyle ters düştüğünü bildirmektedir¹⁰⁵.

BM mekanizmaları içinde konuyla ilgili olarak doğrudan çalışma yürüten bir diğer komite de *BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi*'dir. 1999'da Komite Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin eğitim hakkına ilişkin 13. maddesine yönelik Genel Yorum'unda şunları söylemektedir:

“Komitenin görüşüne göre, bedensel cezalandırma BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin Giriş bölümünde ve hem BM Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nde hem de BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nde vazgeçilmez olarak kabul edilmiş uluslararası insan hakları hukukunun yönlendirici temel prensibiyle: insanlık onuruyla uyumsuz

¹⁰³ Report on the fourth session, CRC/C/20, 25 October 1993, para 176; Report on the seventh session, CRC/C/34, 8 November 1994, page 63, and CRC/C/SR.166, 3 October 1994, para 13; CRC/C/SR 176; 10 October 1994, para 46; October 1996 CRC/C/58, para 88; CRC/C/97, 25th Session, 22 September 2000; 8 June 2001, CRC/C/15/Add.152, paras. 47 and 48); CRC/C/111, 28th Session, 28 September 2001. Available at: www.unhcr.ch/html/menu2/6/crc. Ayrıca bkz: http://www.endcorporalpunishment.org/pages/hrlaw/crc_session.html#crcsession

¹⁰⁴ The right of the child to protection from corporal punishment and other cruel or degrading forms of punishment (arts. 19; 28, para. 2; and 37, inter alia), COMMITTEE ON THE RIGHTS OF THE CHILD, Forty-second session, Geneva, 15 May-2 June 2006, General Comment NO. 8 (2006)

¹⁰⁵ HRI/GEN/1/Rev.4, page 108; this General Comment replaced the Committee's 1982 General Comment No. 7 on article 7;(CCPR/CO/69/KGZ, 24 July 2000, para. 19; CCPR/C/79/Add.119, 27 March 2000, para. 11; CCPR/C/79/Add.121, 25 April 2000, para.12; CCPR/C/79/Add.97, 18 August 1998, para. 16; CCPR/C/79/Add.51, 3 October 1995, para. 262; CCPR/C/68/D/759/1997; views adopted March 15 2000; CCPR/C/73/D/928/2000; views adopted October 25 2001; CCPR/C/74/D/792/1998; views adopted March 28 2002 Available at: www.unhcr.ch/html/menu2/6/hrc.htm 10.07.2004; Ayrıca bkz: http://www.endcorporalpunishment.org/pages/hrlaw/crc_session.html#crcsession

niteliktedir. Küçük düşürme gibi, okullarda uygulanan diğer disiplin kuralları da benzer şekilde insanlık onuruyla uyuşmamaktadır.”¹⁰⁶

Bedensel cezalandırma aynı zamanda *BM İşkenceye Karşı Komite* tarafından da açık bir şekilde sözleşmenin ihlali olarak yorumlanmış ve suç sayılmıştır¹⁰⁷.

Avrupa Sosyal Haklar Komitesi tarafından, bedensel cezalandırmaya ilişkin, 2000 yılında hazırlanan ve 2001 yılında basılan bir “genel gözlem” raporu bulunmaktadır. Avrupa Sosyal Haklar Komitesi’ne göre bedensel cezalandırma evde, okulda, ve diğer kurumlarda ve günlük bakım merkezlerinde uygulanmaktadır. Bu durum Avrupa Sosyal Şartı’nda koruma altına alınan hakların, özellikle de 17. maddenin ihlali anlamına gelmektedir¹⁰⁸. Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı’nın (1996) 17 maddesine göre:

Madde 17 - Çocukların ve gençlerin sosyal, yasal ve ekonomik korunma hakkı
Akit Taraflar, çocukların ve gençlerin kişilikleri ile fiziksel ve zihinsel yeteneklerinin tam gelişimini sağlayacak bir çevrede yetişme haklarını etkili bir biçimde kullanmalarını sağlamak amacıyla, doğrudan ya da kamusal ve özel örgütlerle işbirliği yaparak, aşağıdaki hususlara yönelik tüm uygun önlemleri almayı taahhüt ederler:

1 a) çocukların ve gençlerin, ebeveynlerinin hak ve ödevleri göz önünde tutularak, gereksinim duydukları bakım, yardım, öğretim ve eğitim olanaklarına sahip olmalarını özellikle bu amaç için uygun ve yeterli kurum ile hizmetlerin kurulması ve sürdürülmesini sağlayarak sağlamak,
b) çocukları ve gençleri ihmal, şiddet ve sömürüye karşı korumak,
c) ailelerinin desteğinden geçici ya da mutlak olarak yoksun kalan çocukların ve gençlerin korunmasını ve bunların devletten özel yardım almasını sağlamak,
2 Çocukların ve gençlerin okula devamlarının özendirilmesinin yanı sıra parasız ilk ve orta öğrenim sağlamak

Avrupa Sosyal Hakları Komitesi genel gözlem raporunun haricinde vermiş olduğu bir dizi kararda bedensel ceza uygulamalarının sözleşmeyle ters düştüğü ifade etmiştir. Komitenin verdiği kararlar Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından onaylanmıştır. Bedensel cezalandırmayla ilgili olarak Avrupa Sosyal Haklar Komitesi’ne yapılan toplu şikâyetler “*İşkenceye Karşı Dünya Örgütü*” (OMCT) tarafından 2003 yılında Yunanistan (Başvuru No. 17/2003), İrlanda (Başvuru No. 18/2003) ve Belçika’ya (Başvuru No. 21/2003) karşı yapılmıştır. Her üç başvuruda ilgili ülkelerde bedensel cezalandırmayı yasaklayan etkili kanunların bulunmadığı ve bunun Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı’nın 17. maddesine aykırı olduğu gerekçesiyle yapılmıştır. Komite her üç başvuruda da 17. maddenin ihlal edildiğine karar vermiştir¹⁰⁹.

Eğitim hakkı ve bedensel cezalandırma yasağına ilişkin AİHM de bir dizi karar vermiş bulunmaktadır.

Tyrer v. Birleşik Krallık davasında, AİHM 1978 yılında *Man Adası’nda*¹¹⁰ bir çocuğa sopa cezası uygulamasını, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin işkence ve kötü muamele yasağını öngören 3. maddesini ihlal ettiğine karar vermiştir¹¹¹. On beş yaşında bir öğrenci

¹⁰⁶ HRI/GEN/1/Rev.4, page 73; www.unhchr.ch/html/menu2/6/cescr.htm web sitesinde mevcuttur; Ayrıca bkz: <http://www.endcorporalpunishment.org/pages/hrlaw/judgments.html#echr> web sitesinde mevcuttur 06.09.2004

¹⁰⁷ UN General Assembly Official Records, Fiftieth Session, A/50/44, 1995, para.177 and A/51/44, 1996, para. 65(i); www.unhchr.ch/html/menu2/6/cat.htm web sitesinde mevcuttur; Ayrıca bkz: <http://www.endcorporalpunishment.org/pages/hrlaw/judgments.html#echr> web sitesinde mevcuttur 06.09.2004

¹⁰⁸ Available at: www.humanrights.coe.int/csweb/GB/GB1/GB1.htm. Ayrıca bkz: <http://www.endcorporalpunishment.org/pages/hrlaw/judgments.html#echr> 06.09.2004

¹⁰⁹ İngiltere ve İrlanda arasında kalan İngiltere’ye bağlı bir adadır.

¹¹¹ *Decision of ECHR, Tyrer v UK*, Application no.5856/72, Judgment, Strasbourg, 25 April 1978; Ayrıca bkz: <http://www.endcorporalpunishment.org/pages/hrlaw/judgments.html#echr>, Son Erişim 23.05.2008

olan başvuru, arkadaşına müessir fiilde bulunmaktan suçlu bulunmuş ve mahkeme kararıyla kaba etine üç kez sopa ile vurulma cezasına çarptırılmıştır. Bu bedensel ceza bir ay sonra başvurunun babasının ve doktorunda bulunduğu sırada karakolda polisler tarafından uygulanmıştır. AİHM olayda onur kırıcı muamele yasağının ihlal edildiğine karar vermiştir.

AİHM'in eğitim hakkı ve bedensel cezalandırmaya ilişkin bir diğer önemli kararı 25.02.1982 tarihli *Campbell ve Cosans v. Birleşik Krallık* (İngiltere) kararıdır. Davaya neden olan olayda başvurulardan birincisinin çocuğuna okulda bedensel ceza uygulanamayacağına dair güvence verilmemiş; ikincisinin çocuğuna bedensel ceza verilmiş ancak uygulanmasına karşı çıktığından okuldan uzaklaştırılmıştır. Başvurular, başvurunun yapıldığı tarihte yürürlükte bulunan Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na başvurarak eğitim haklarının ihlal edildiğinin öne sürmüşlerdir. Daha sonra AİHM tarafından incelenen davada, mahkeme Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin işkence, insanlık dışı veya onur kırıcı muamele veya ceza yasağını öngören 3. maddesinin ihlal edilmediğine karar vermiş; ancak **eğitim hakkını** öngören Protokol 1 madde 2'nin **ihlal edildiği** sonucuna varmıştır.¹¹²

AİHM tarafından en fazla tartışma yaratan kararlardan bir diğeri de 25.03.1993 tarihli *Costello-Roberts v. Birleşik Krallık* kararıdır. Yatılı bir özel okulda öğrenim görmekte olan 7 yaşındaki bir çocuğa okul müdürü, ufak birkaç disiplinsiz hareketi nedeniyle üç kez hafif bir biçimde terlikle giysisinin üzerinden kalçasına vurma cezası vermiş ve bu cezayı üç gün sonra uygulamıştır. Başvuru Avrupa İnsan Haklarına Komisyonu'na başvurarak onur kırıcı ceza yasağının (madde 3), özel yaşama saygı hakkının ve etkili bir hukuk yoluna başvurma hakkının (madde 13) ihlal edildiğini öne sürmüştür. Mahkeme, her üç maddenin de ihlal edilmediğine karar vermiştir. AİHM'e göre, Hükümet özel okullardaki disiplin cezaları bakımından hiçbir fonksiyonu olmadığını ve bu nedenle olaydan sorumlu olmadığını ileri sürmüş ise de Sözleşme'deki eğitim hakkını çocuklara sağlamak devletlerin görevi olduğundan, kamu ve özel okullarda verilen cezalar eğitim kapsamına girdiğinden, devlet eğitimle ilgili yükümlülüklerini özel kuruluşlara veya okul müdürü gibi bireylere devrederek kendi yükümlülüklerinden kurtulamayacağı için olayda devletin sorumlu bulunabileceğine; bir bedensel cezanın 'onur kırıcı' bir ceza olabilmesi için olayın bütün özel koşulları dikkate alındığında bir cezanın doğasında varolan utandırma ve küçük düşürmeden daha ağır bir utandırma ve küçük düşürme bulunması gerektiğinden, cezanın niteliği ve bağlamı, uygulanma tarzı ve metodu, süresi, fiziksel ve ruhsal etkileri ile bazı hallerde cinsiyet, yaş ve mağdurun sağlığı da dikkate alınması gerektiğinden, olaydaki ceza disiplin kuralları gereğince otomatik olarak verilmiş ve verildiğinden üç gün sonra uygulanmış olmakla birlikte bu muameleden dolayı başvuru ciddi ve uzun süreli bir sonuçla karşılaştığını gösteremediğinden, bu muamele 3. maddenin ihlal edilmesi için gerekli ağırlık derecesine ulaşmadığından, olayda onur kırıcı ceza yasağının ihlal edilmediğine karar vermiştir¹¹³. AİHM ayrıca, özel yaşam kavramı, eğitim alanında alınan bazı tedbirleri içerebilecek kadar geniş olduğundan, bu tür tedbirlerin Sözleşme'nin 3. maddesini ihlal etmeyen cezalar da olsa özel yaşama müdahale sayılabileceğinden, olayda uygulanan ceza başvurunun fiziksel ve moral bütünlüğü üzerinde olumsuz bir etki yaratmamış olduğu dikkate alındığında ve çocuğun özel yaşamına belirli bir oranda müdahaleye olanak veren bir okulda öğretim görmesi göz önünde tutulduğunda, özel yaşama saygı hakkının ihlal edilmediğine karar vermiştir¹¹⁴.

Bununla birlikte başvuranın gerçekten bedensel cezaya maruz kaldığı *Warwick v. Birleşik Krallık* davasında AİHM 3. maddenin ihlal edildiği sonucuna ulaşmıştır. AİHM

¹¹² *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlar Rehberi (1960-1994)*, Haz. Osman DOĞRU, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 1999, S.34.

¹¹³ a.e.g. S. 344

¹¹⁴ a.e.g. S. 344

“somut olayda, bedensel ceza uygulaması ile ilgili olarak yerel eğitim görevlisinin düzenlediği formal kuralların söz konusu olmadığını; bu cezanın uygulanmasının bireysel inisiyatif sonucu olduğunu dikkate alır (...) 16 yaşındaki bir kıza – tabii olduğu hukuka göre evlenme çağındaki bir kadın – eza içeren bir cezanın bir erkek tarafından, başka bir erkeğin hazır bulunduğu bir ortamda uygulanıyor olmasına özel bir önem verilmektedir. Ayrıca, başvuranın maruz kaldığı fena muamelenin cûz’i bir yapıya sahip olduğu söylenemez. Ve ne de cezanın psikolojik yan etkileri göz ardı edilebilir. Sonuçta, vak’a bir bütün olarak değerlendirildiğinde, AİHM ikinci başvurana uygulanan bedensel cezanın onun küçük düşürülmesine sebep olduğuna ve sözleşmenin üçüncü maddesindeki anlamda, onur kırıcı sayılabilmek için gerekli ciddiyet eşliğinin aşıldığı sonucuna ulaşmıştır.” AİHM başvuran üzerinde uygulanan bedensel cezanın onun küçük düşmesine sebep olduğuna ve onur kırıcı davranış ya da ceza sayılabilmek için gerekli bir yoğunluğa ulaşıldığı için 3. maddenin ihlal edildiğine karar vermiştir¹¹⁵.

d) Eğitimde Ayrımcılığın Önlenmesi

Farklı özelliklere sahip grupların bir arada sorunsuz yaşamalarını engelleyen en önemli etkenlerden biri ön yargılar ve ayrımcılıktır. İnsanların ait oldukları ve olmadıkları gruplara karşı geliştirdikleri önyargılar ve tutumlar vardır. Genellikle ait olduğumuz grupla ilgili bilgi ve deneyimlerimiz çok olduğu için onunla ilgili doğru bildiğimiz yargılarımız vardır. Ancak ait olmadığımız gruplarla ilgili bilgilerimiz az olduğu için bu gruplarla ilgili genellikle kulağımıza gelen bilgilerle; iyi, kötü, çirkin, tehlikeli, dost, düşman gibi kalıplaşmış önyargılar oluştururuz. Bu önyargılar zaman içinde olumlu ya da olumsuz ayrımcı eylemlere dönüşür¹¹⁶. Ayrımcılık sık bir şekilde önyargı ve stereotip (kalıp yargı) kavramlarıyla birlikte görülmektedir. Tüm bunların olduğu yerde bir kişinin fiziksel engel, zekâ geriliği, sabıka, ruh hastalığından dolayı tedavi görmüş olma, farklı bir ırka, dine, cinsel yönelime sahip olma, vb. nedenlerle damgalanması çok uzakta değildir.

Günümüzde yasaklanmış olmakla birlikte, eğitim tarihi boyunca çocuklar ayrımcılığın farklı biçimleri nedeniyle eğitim haklarından yoksun kalmışlardır. Eğitim stratejileri uluslararası insan hakları hukukuna dayandırılmaz ve ırk, etnisite, ya da dine göre eğitime erişim hakkında uluslararası düzeyde karşılaştırmalı istatistikler yoktur. Sonuç olarak, uluslararası düzeyde yasaklanmış olan ayrımcılığın ne ölçüde gerilediğini ve süreci izlemek imkânsızdır. Cinsiyetle ilgili olanlar istisna olmakla birlikte, ayrımcılık tehlikeli bir döngü yaratacak şekilde kayıt altına alınmamaktadır. Çünkü ayrımcılık resmi olarak kayıt altına alınmaz, görmezlikten gelinir. Hiçbir niceliksel veri yoktur, ayrımcılığı ispatlamak isteyen herhangi biri veri eksikliği nedeniyle başarısızlığa mahkûmdur¹¹⁷.

Ayrımcılık hakkındaki tartışmaların çoğu ayrımcılığın yaşamın belli bir alanında, belli bir zamanda gerçekleşen bir şey olduğunu ve genellikle mağdur(lar) ve ihlalciler gibi sınırlı sayıda bireyi içerdiğini varsayar. “Ayrımcılığın epizodik görünüşü” olarak tarif edilecek olan bu bakış açısı – sorumlulukları belirlemeyi amaçladığı için - hukuk alanıyla ilgilidir ve büyük bir ihtimalle hukuktan esinlenmiştir. Mevcut haliyle şikâyetçilerin ve davalıların ayrıntılı bir şekilde belirlenmesinde olduğu gibi hukuken belli bir davaya özgü tanımlamalar can alıcı bir husustur. Ancak, eğer ayrımcılığa geniş bir bağlamda ve çeşitli, sıklıkla beklenmeyen

¹¹⁵ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne göre *Vücut Bütünlüğü Hakkı*, Dona Gomien, David Harris, Leo Zwaak, Çev. Orhan Kemal Cengiz, İnsan Hakları Hukukunda İşkence Yasağı, İzmir Barosu İnsan Hakları Hukuku ve Hukuk Araştırmaları Merkezi Yayını, No:5, 1. Baskı, İzmir, Kasım 1996, s. 27-28.

¹¹⁶ *Erken Çocuklukta Farklılıklara Saygı Eğitimi El Kitabı*, Prof. Dr. Münire Erden, Prof. Dr. Esra Ömeroğlu, Yrd. Doç. Adalet Kandır, Berrin Yenice, Nil Ayhani Şükran Uzun, Zeynep Ereni Ceylan Demircan, Şengül Akçar, Kadın Emegini Değerlendirme Vakfı, Birinci Basım, 2006, İstanbul, s.9.

¹¹⁷ *Education Denied*, Katarina Tomaševski, Zed Book Ltd., UK, 2003, P. 57.

biçimlerde zamana yayılan dinamik bir süreç olarak bakılmazsa, ayrımcılık ve ilgili bireylerin yaşamları ve geniş anlamda toplum üzerindeki etkileri doğru şekilde anlaşılabilir¹¹⁸.

Yaşamın bir alanındaki bir ayrımcılık yaşamın bir başka alanı üzerinde etki yaratabilir ve bu etkiler bir kuşaktan diğer kuşağa geçebilir. Örneğin iş bulmak ya çalışma koşullarındaki ayrımcılık (düşük ücret ödenmesi gibi) bir kişinin uğradığı ayrımcılık nedeniyle ailesiyle birlikte daha ucuz bir yerleşim bölgesine taşınmasına neden olabilir. Bu yerleşim bölgesi muhtemelen potansiyel olarak düşmanca bir çevrenin olduğu, yoksulluk bakımından aynı seviyedeki insanların toplandığı bir yer olacaktır. Sağlık hizmetlerini de içerecek şekilde bu bölgedeki hizmetler muhtemelen daha iyi yerleşim bölgelerindeki hizmetlerden aşağıda olacaktır. Ailenin çocukları eğitimin başarısı anlamında beklentilerin düşük olduğu, daha az öğretmen ve malzeme kaynağına sahip düşük kaliteli bir okula devam edecektir. Bu, muhtemelen çocukların okuldaki başarısını etkileyecek ve daha sonra da onların sınırlı sayıda iş bulabilmelerine neden olacaktır¹¹⁹.

Yukarıda tanımlanan zincirleme olaylar belli bir zamanda gerçekleşen ayrımcılığın yaşamın farklı alanları üzerinde nasıl yankılandığını ve kuşaklar üzerinde nasıl çarpan bir etki yarattığını resmetmektedir. Bu süreçleri pek çok açıdan hukuki terimlerle açıklamak zor ya da imkânsız olabilir; ancak bu tür süreçleri sosyal bilimlerin öğretileri yoluyla ve eşitliğe ilişkin veriler toplayarak tam olarak açıklamak mümkündür ve bu yapılabilir¹²⁰.

Benzer şekilde, bu durum ayrımcılığın geniş kapsamlı etkisi kabul edilmek zorundadır, eşit şekilde bu durum ayrımcılığın oldukça sinsi biçimlerde ortaya çıkabileceğini de kabullenmek zorundadır. Gerçekten de eşit olmayan muameleler sosyal açıdan giderek artan bir şekilde kabul edilemez bir hal aldıkça ve ayrımcılık karşıtı kanunlar ve diğer düzenlemeler daha da sıkı bir hale geldikçe, ayrımcılık her geçen gün bir öncekinden daha sinsi ve daha gizli olmaktadır. Bu gözlemi destekleyen çok daha geniş deliller vardır¹²¹.

Bundan dolayı başlangıç olarak ayrımcılığın yasaklanması oldukça kompleks olmalıdır. Söz konusu yasak hem okulda hem de okul dışında ayrımcılığın değişik biçimleriyle mücadele edecek şekilde geliştirilmelidir¹²². Uluslararası insan hakları hukuku bu konuda bir dizi standart ve koruma mekanizmaları geliştirmiştir.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 1958 tarihli *Çalışma ve Meslek Bakımında Ayrımcılığa İlişkin 111 No'lu Sözleşmesi* taraf devletlerin ulusal koşullara ve uygulamaya uygun yöntemlerle, çalışma ve meslek alanında her türlü ayrımcılığın sona erdirilmesi için fırsat ve davranış eşitliğini sağlamak üzere, bir ulusal politika saptayıp izleme yükümlülüğü üstlenmesini öngörmektedir. Sözleşme'nin 3. maddesinde şöyle denmektedir:

(...)

(b) Adı geçen politikanın benimsenmesini ve gözetilmesini güvenceye bağlamak amacıyla yasal düzenlemeler yapmayı ve eğitim programları geliştirmeyi;

(...)

(d) Bu politikanın çalışma alanında ulusal bir makamın yönlendirmesi altında meslek kılavuzluğu, meslek yetiştirme ve yerleştirme hizmetleriyle gözetilmesini güvenceye bağlamayı; (...)üstlenir.

¹¹⁸ *European handbook on equality data*, European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, Unit G.4, Manuscript completed in November 2006, European Communities, 2007, Printed in Belgium, p. 17

¹¹⁹ A.g.e pp.17-18; Example inspired by National Research Council, *Measuring Racial Discrimination*. Panel on Methods for Assessing Discrimination (Washington DC: National Academies Press, 2004) and Bovenkerk, Frank, *A Manual for International Comparative Research on Discrimination on the Grounds of 'Race' and Ethnic Origin* (Geneva: International Labour Office, 1992).

¹²⁰ A.g.e p.18

¹²¹ A.g.e p. 18

¹²² *Education Denied*, Katarina Tomaševski, Zed Book Ltd., UK, 2003, P. 57-58.

UNESCO tarafından 1960 tarihinde kabul edilen *Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme* de ayrımcılığı yasaklamaktadır. Sözleşmenin 3. maddesine göre:

Bu Sözleşmenin anlamı çerçevesinde farklılığı kaldırmak ya da önlemek için, Sözleşmeci Taraflar,
a. Eğitimde farklılık içeren her türlü yasa hükmünü ve yönergeyi kaldırmayı ve her türlü yönetim uygulamasına son vermeyi,
b. Öğrencilerin eğitim kurumlarına alınmasında hiçbir ayırım yapılmamasına, gereğinde yasa yoluyla güvenceye bağlamayı,
c. Okul ücretleri ve öğrencilere burs ya da başka yardımlar sağlanması ve yabancı ülkelerde öğrenimini sürdürmek için gerekli izin ve kolaylıklar bakımından kamu makamları tarafından salt yetenek ve gereksinme dışında hiçbir davranış farklılığına olanak tanınamayı,
d. Kamu makamları tarafından eğitim kurumlarına sağlanan herhangi bir yardım konusunda, salt öğrencilerin belli bir gruptan olmaları nedeniyle herhangi bir kısıtlama ya da üstün tutmaya izin vermemeyi,
e. Ülkelerinde oturan yabancı uyruklara kendi vatandaşlarına sağladığı aynı eğitim olanaklarını sağlamayı taahhüt eder.

Benzer şekilde 1963 tarihli *Her Türlü Irk Ayrımcılığının Tasfiye Edilmesine dair BM Deklarasyonu*'nun 8. maddesi eğitimde ayrımcılığın önlemesi amacıyla her türlü önlemin alınmasını öngörmektedir:

...BM Şartı, İHEB, ve Sömürge Ülkeler ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine Dair Deklarasyonda ifade edilen prensipleri ve amaçları çoğaltmak kadar, ulusal ve ırksal gruplar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğun yaygınlaştırılması ve önyargının ve ırksal ayrımcılığın tasfiye edilmesi amacıyla da öğretim, eğitim ve bilgi alanlarında etkili tüm adımlar ivedilikle atılacaktır.

BM Her Türlü Irk Ayrımcılığının Tasfiye Edilmesine dair Uluslararası Sözleşme'nin 7. maddesi (Diğer Tedbirler) şu şekildedir:

Taraf Devletler, ırk ayrımcılığına yol açan önyargılarla mücadele etmek ve uluslar, ırksal ve etnik gruplar arasında anlayışı ve dostluğu geliştirmek ve Birleşmiş Milletler Şartının, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Tasfiye edilmesi hakkında Bildirinin ve bu Sözleşmenin amaçlarını ve ilkelerini yaygınlaştırmak amacıyla, özellikle eğitim, öğretim, kültür ve enformasyon alanlarında hemen etkili tedbirler almayı taahhüt ederler.

BM'nin 1965 tarihli *Gençler Arasında Barış İdealleri ve Uluslararası Saygı ve Anlayış Geliştirilmesine dair Bildirgesi* eğitim ve öğretim yoluyla barış, özgürlük, uluslararası dayanışma, temel hak ve özgürlüklerin korunmasını, her türlü ayrımcılığın, hoşgörüsüzlüğün ve ırkçılığın önlenmesini içerir. Bildirge'nin 5. ilkesine göre:

Ulusal ve uluslararası gençlik kuruluşları, Birleşmiş Milletlerin amaçları, özellikle uluslar arası barış ve güvenlik, uluslar arasında Devletlerin egemen eşitliğine saygı temeline dayanan dostça ilişkiler yönünde ve sömürgecilik, ırk ayrımı ve benzeri insan haklarına aykırılıkların kökten kaldırılması yoluyla özendirilmelidir.
Gençlik örgütleri bu bildirge uyarınca, ayırım gözetmeksizin genç kuşakları bu idealler doğrultusunda eğitmeye katkıda bulunmak üzere kendi etkinlik alanlarında tüm uygun önlemleri almalıdır.
Bu tür örgütler, örgütlenme özgürlüğü ilkesine uygun olarak bu bildirgenin ilkelerini, Birleşmiş Milletler Antlaşmasının amaçlarını benimseyerek düşüncelerin özgürce değişimini desteklemelidir.
Tüm gençlik örgütleri bu Bildirgede öne sürülen ilkelere uygun davranmalıdır.

UNESCO Yetişkin Eğitiminin Geliştirilmesine dair 1976 tarihli Tavsiye ise şunları öngörmektedir:

Madde 4
Her üye Devlet;
a) Yetişkin eğitimini eğitim sisteminin zorunlu ve belli bir parçası ve sosyal kültürel ve ekonomik gelişme politikalarının daimi bir unsuru olarak tanımlar; sonuç olarak cinsiyet, ırk, coğrafi köken, yaş, sosyal statü, görüş, inanç ya da önceki eğitimsel standartlara dayanan sınırlamalar olmaksızın, tüm yetişkin kategorilerinin ihtiyaçları ve arzularıyla buluşmalarını sağlayacak yapıların yaratılması, programların

hazırlanması ve eğitsel yöntemlere başvurulması yaygınlaştırılmalıdır.

(...)

c) Yetişkin eğitiminde kadınların izolasyonunu tasfiye etmek için bugüne kadar erkeklere ayrılan sorumluluk ya da faaliyetleri idare edebilecek şekilde yetişkin eğitimi faaliyetlerinin tüm alanlarında tam katılımın ve eşit şekilde yararlanma hakkının sağlanması yönünde çalışmalıdır.

d) Kentte ya da kırsal alanda yaşayıp yaşamadığına; yerleşik ya da göçebe olup olmadığına bakmaksızın, en öncelikli grupların ve özellikle de okuma yazma bilmeyenlerin, genel eğitimin yeterli standartlarından ya da niteliklerinden yararlanamayan gençlerin, göçmen işçilerin ve mültecilerin, işsizlerin, etnik azınlıkların, fiziksel ya da zihinsel engellerinden dolayı acı çekenlerin, sosyal uyum zorluğu çekenlerin ve hapis yatmakta olanların üyeleri hakkında programlar geliştirilerek toplumda ve yetişkin eğitiminde katılımın yaygınlaşması ile ilgili önlemler alınmalıdır. Bu bağlamda, Üye Devletler sosyal gruplar arasında daha adil ilişkilerin gelişmesine yardımcı olmak üzere tasarlanmış eğitim stratejileri bulmak için kendi aralarında ilişkiler kurmalıdır.

Madde 5

Her eğitim sistemindeki yetişkin eğitimi alanları aşağıdaki hususların başarılması yönünde yeniden tanımlanmalıdır;

a) İlköğretime ve eğitime erişimdeki temel eşitsizliklerin, özellikle de yaş, cinsiyet, sosyal durum ya da sosyal veya coğrafi kökene dayanan eşitsizliklerin giderilmesi;

(...)

c) Eğitim faaliyetleri veren sistemler ve onun sosyal, kültürel ve ekonomik ortamı arasında daha fazla etkileşim

III Yetişkin Eğitiminin İçeriği

Madde 13

Yetişkin eğitiminde katılım cinsiyet, ırk, coğrafi köken, kültür, yaş, sosyal statü, deneyim, inanç ve önceki eğitim standartlarına dayanarak kısıtlanmamalıdır.

(...)

Madde 20

Göçmen işçiler, mülteciler ve etnik azınlıklarla ilgili yetişkin eğitimi;

a) Ev sahibi toplumla geçici ya da daimi kaynaşmaları ve uygun görülen yerlerde kendi ülkelerindeki toplumla yeniden kaynaşmaları için zorunlu teknik ve profesyonel nitelikler kadar dilsel ve genel bilgiyi elde etmelerine imkan vermelidir;

b) Kendi ülkelerindeki kültür, son zamanlardaki gelişmeler ve sosyal değişimler ile temas halinde kalmalarını sağlamalıdır.

(...)

Madde 22

Etnik azınlıklar ile ilgili yetişkin eğitimi, kendilerini özgür bir şekilde ifade etmelerine, kendilerini ve çocuklarını kendi ana dillerinde eğitmelerine, kendi kültürlerini geliştirmelerine ve kendi ana dillerinden farklı olan diğer dilleri öğrenmelerine imkan vermelidir.

Irk ve Irksal Önyargıya dair 1978 tarihli UNESCO Deklarasyonu'nda, UNESCO temel bir insan hakları ihlali olarak ırkçılığın önlenmesi için bir yandan eğitimin önemini vurgularken, diğer yandan eğitim, öğretim, ders kitapları ve müfredat programlarının taşıması gereken özellikleri açıklığa kavuşturmuştur:

Madde 5

1- Tüm insan varlığının ve insanlık mirasının bir ürünü olarak kültür ve en geniş anlamda eğitim, ulusal ve uluslararası bağlam kapsamında sadece onur ve haklar bakımından eşit olarak doğduklarını değil, aynı zamanda sahip oldukları kültürel kimlik ve farklı kültürel yaşamların gelişmesine saygı gösterilmesi gerekliliğinin kabul edilmesini sağlayarak, kadın ve erkeğe uyumun artan şekilde etkin yollarını sunar.

2- Devletler ırkçılıkla mücadele etmek için kullanılmak üzere ve daha özeldir insan bütünlüğü ve farklılığı ile ilgili bilimsel etik unsurları içerecek şekilde ders kitapları ve müfredat programları temin etmek yoluyla tüm ülkelerin eğitimsel kaynaklarını incelemeye yönelik sorumluluk altındadırlar. (...)

3- Ulusal topluluklar içerisinde organize olmuş topluluklar kadar medya, medyayı kontrol edenler ya da burada çalışanlar, bireyler ve gruplar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu yaygınlaştırmak zorundadırlar. Irksal ve etnik gruplar arasındaki iletişim, onların kendilerini ifade edebilmelerinin sağlanmasıyla ve hiçbir engelle karşılaşmadan seslerinin duyurulmasının garanti altına alınmasıyla iki taraflı bir süreç olmalıdır.

Madde 6

(...)

a. *Irksal ayrımı yasaklayan kanunların yeterli olmamasından ötürü, gruplar arasında gerçek anlamda karşılıklı saygıyı ön plana çıkartacak olumlu politik, sosyal, eğitimsel ve kültürel önlemleri içeren programlar yoluyla ve irksal önyargı ve ırk ayrımıyla savaşmak üzere düzenlenmiş eğitim ve araştırma programlarıyla bu yasaları desteklemek devletlere düşen başlıca sorumluluktur.*

(...)

1981 tarihli *Din ve İnanca Dayanan Her Türü Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine dair Bildiri*'nin 5. maddesine göre:

Madde 5 [Çocuğun hakları]

1. *Çocukların anne ve babaları, eğer varsa vasileri kendi dinlerine veya inançlarına ve kendi inançları doğrultusunda çocuklarının yetişmelerini istedikleri ahlak eğitime uygun bir tarzda aile içindeki yaşamı düzenleme hakkına sahiptir.*

2. *Her çocuk, din veya inanç konularında anne ve babasının, ve varsa vasisinin dileğine uygun olan bir eğitime ulaşma hakkından yararlanır; çocuklar, kendi anne ve babasının veya vasisinin dileğine aykırı bir din veya inanç öğretimi almaya zorlanamaz; bu konuda çocukların yüksek menfaatleri, yönlendirici bir prensiptir.*

3. *Çocuklar, din veya inanca dayanan her türlü ayrımcılığa karşı korunur. Çocuklar anlayış, hoşgörü, halklar arasında dostluk ve evrensel kardeşlik, başkalarının din veya inanç özgürlüğüne saygı ruhu ile bütün enerjisini ve yeteneklerini insan kardeşlerinin hizmetine sunması gerektiği bilinci içinde yetiştirilir.*

1994'de toplanan *Eğitime dair Uluslararası UNESCO Konferansı*'nin 44. Oturum *Deklarasyonu*'nda¹²³ bireyler ve etnik, sosyal ve kültürel ve dini gruplar ve bağımsız uluslararası anlayış, dayanışma ve hoşgörünün gelişmesi üzerinde durulmaktadır:

Başlangıç

Eğitim politikalarını bireyler ve etnik, sosyal ve kültürel ve dini gruplar ve bağımsız uluslar arasında anlayış, dayanışma ve hoşgörünün gelişmesine katkıda bulunmak zorundadır... Eğitim insan haklarına saygı duyulmasına ve bu hakların aktif bir şekilde savunulmasına yönelik yükümlülükler ve barış ve demokrasi kültürünün kurulabilmesine yardımcı olacak bilgi, değer, tutum ve becerileri yangınlaştırmalıdır.

Madde 2

(...)

2-Hoşgörünün uygulandığı, insan haklarına saygı duyulduğu, demokrasinin uygulandığı ve kültürel kimliklerin çeşitliliği ve zenginliği hakkında bilginin geliştiği ideal alanlar olabilmesi için, uluslararası anlayış açısından eğitimin başarısına katkıda bulunacak bir atmosferin eğitim kurumlarında yaratılmasına dönük adımlar atılmalıdır.

Madde 4

Bizler, eğitimi herkes için bir gerçekliğe dönüştürmeye yardımcı olacak olan resmi ve resmi olmayan eğitimin değişik sektörleri arasında oluşturulacak ortak bir çalışmaya ihtiyaç olduğuna eminiz...bu bağlamda okul dışı eğitim kurumlarına kritik bir rol düşmektedir...eğitimciler, aileler, medyadan sorumlu olanlar, politik liderler, dini kurumlar, entelektüeller, sanatçılar, işverenler, sendikacılar ve öğrencilerin bizzat kendisi arasında eylem konusunda bir anlaşma sağlamak, barış, insan hakları ve demokrasi için eğitimin hedeflerinin tamamıyla yerine getirilmesini başarmak ve bu yolla barış kültürünün gelişmesine katkıda bulunmak bir aciliyet ve zorunluluktur.

UNESCO Hoşgörüye Dair İlkeler Bildirgesi'nin 4. maddesi ise şu şekildedir:

4. madde – Eğitim

4.1 Eğitim, hoşgörüsüzlüğü önlemenin en etkili aracıdır. Hoşgörü eğitiminin ilk adımı, kişilere saygı gösterilmesi gereken ortak hak ve özgürlüklerinin neler olduğunun öğretilmesi ve başkalarının hak ve özgürlüklerini koruma isteğinin geliştirilmesidir.

¹²³

[Declaration and Integrated Framework of Action on Education for Peace, Human Rights and Democracy](http://www.ibe.unesco.org/policy/ICE_PDFs/REV_74_E.pdf), 44th ICE 1994, Publ.: UNESCO,

http://www.ibe.unesco.org/policy/ICE_PDFs/REV_74_E.pdf web sitesinde mevcuttur, son erişim 10.06.2004

4.2 Hoşgörüye yönelik eğitim acil bir zorunluluk olarak kabul edilmelidir; bu nedenle hoşgörüsüzlüğün kültürel, sosyal, ekonomik, siyasi ve dini kaynaklarıyla – şiddet ve dışlamanın ana kaynaklarıyla - mücadele etmek için gerekli sistematik ve akılcı eğitim yöntemleri geliştirilmelidir. Eğitim politika ve programları bireyler, etnik, sosyal, kültürel, dini ve dilsel gruplar ve uluslar arasında anlayış, dayanışma ve hoşgörüyü geliştirmeye katkıda bulunmalıdır.

4.3 Hoşgörüye yönelik eğitim korku ve başkalarının dışlanmasına neden olan etkilerle mücadeleyi amaçlamalı ve gençlerin bağımsız yargı, eleştirel düşünce ve etik muhakeme yeteneklerinin gelişmesine yardımcı olmalıdır.

4.4 Sosyal bilimler alanındaki araştırmaları ve hoşgörüye, insan haklarına ve şiddet karşılığına yönelik eğitim programlarını desteklemeyi ve bunları uygulamayı taahhüt ediyoruz. Bu husus, bireylerin diğer kültürlerle açık, özgürlüğün değerini takdir edebilen, insan onuruna ve çeşitliliğine saygı duyan, çatışmaları önleyebilen ve onları şiddete başvurmaksızın çözebilen, başkalarını önemseyen ve sorumluluk sahibi vatandaşlar olarak yetişmelerini sağlamak üzere öğretmen eğitimini, müfredatları, ders kitaplarının içeriğini ve dersleri ve yeni eğitim teknolojileri dahil olmak üzere diğer eğitim malzemelerini geliştirmeye özel dikkat sarfedilmesi anlamını taşımaktadır.

BM İnsan Hakları Komitesi *BM Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin* din ve vicdan özgürlüğü ile ilgili 18. maddesine ilişkin 22 No'lu Genel Yorumu'nda¹²⁴ şunları söylemektedir:

6. Komite'ye göre, 18. maddenin 4. paragrafı devlet okullarında, genel din ve ahlak tarihi konulu derslerin verilmesinin ancak tarafsız ve objektif şekilde olması kaydıyla mümkün olabileceğini belirtmektedir. 18. maddenin 4. paragrafında belirtildiği şekilde ana babaların ve yasalarca saptanmış vasilerin çocuklarına kendi inançlarına uygun bir dinsel veya ahlaki eğitim verme özgürlükleri, 18. maddenin 1. paragrafında belirtilen herkesin istediği dini ya da inancı öğretme özgürlüğünün güvence altına alınmasıyla ilgilidir. Komite, devlet okullarında verilen sadece belirli din veya inancın gereklerini öğretme şeklindeki bir eğitimin, ailelerin veya vasilerin taleplerine cevap veren ayrımcılık teşkil etmeyen muafiyet imkânları veya alternatifler sunmaması halinde, Sözleşme'nin 18. maddesinin 4. paragrafına aykırı bir durum oluşturacağını belirtmek istemektedir.

Ayrıca, BM İnsan Hakları Komitesi, dini eğitimle ilgili olarak, *Arieh Hollis Waldman v. Kanada* kararında BM Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin hukuk önünde eşitlikle ilgili 26. maddesinin (hukuk önünde eşitlik) ihlal edildiğine karar vermiştir. Kanada'da Ontario eyaletinde ikamet eden Kanada vatandaşı *Arieh Hollis Waldman* yaptığı başvuruda Sözleşme'nin 26. maddesinin ve 2/1. maddeyle (sözleşmenin iç hukukta uygulanması ve ayrımcılık yasağı) birlikte 18/1., 18/4. (din ve vicdan özgürlüğü) ve 27. maddelerinin (azınlıkların korunması) ihlal edilmesi sonucu mağdur olduğunu iddia etmiştir. Başvurucu, okul çağına gelmiş iki çocuk babası ve çocukları özel bir Yahudi gündüz okuluna yazdırmış olan Yahudi inançlı bir kimsedir. Ontario eyaletinde devlet bütçesinden doğrudan ve tam pay alan ve laik olmayan tek okul Katolik okullarıdır. Diğer din okullarının özel kaynaklar tarafından desteklenmesi gerekmektedir; bu desteğe kayıt parası alınması da dâhildir¹²⁵. Başvurucu, Katolik okullarına maddi destek sağlanması konusunda 1867 Kanada Anayasası'nın 93. maddesi tarafından verilmiş olan ve (Ontario) Eğitim Yasası'nın 122. ve 128. maddeleri uyarınca uygulanan yetkinin, Sözleşme'nin 26. maddesini ihlal ettiğini ileri sürmektedir¹²⁶. Başvurucu ayrıca, Ontario'daki okulların maddi olarak desteklenmesinin 2. maddeyle birlikte ele alındığında 18/1. maddeyi de ihlal ettiğini iddia etmektedir. Başvurucu, çocuklarına Musevilik eğitimi sağlayabilmek adına maddi sıkıntı içine girdiğini, aynı sıkıntının çocuklarına Katolik eğitimi vermeye çalışan bir Katolik ebeveyn tarafından yaşandığını belirtmektedir. Başvurucu böyle bir sıkıntının, kişinin çocuklarına din eğitimi sağlaması ya da din okulları açması özgürlüklerini de içeren, dinini ortaya koyma hakkından

¹²⁴ *Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi Genel Yorum 22 (Madde 18): 30.07.93; Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü* (Kırksekizinci oturum, 1993), para 6.

¹²⁵ İnsan Hakları Komitesinin Emsal Kararları, Der. Raija Hanski, Martin Scheinin, Çev. Defne Orhun, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 1. Baskı, İstanbul, Haziran 2005, s. 358

¹²⁶ A.g.e. s. 362

yararlanmasını, ayrımcılık içeren bir biçimde, önemli ölçüde zedelediğini iddia etmektedir. Başvurucu ayrıca, bu ihlalin, ancak yasalarca belirlenen ve kamu güvenliğini, düzenini, sağlığını, ahlakını ya da başkalarının temel hak ve özgürlüklerini korumak için gerekli olan sınırlamalara izin veren 18/3. maddedeki sınırlama hükümleri kapsamında da kabul edilemez olduğunu öne sürmektedir. Başvurucuya göre, ahlakı korumak amacıyla geliştirilmiş bir sınırlama tek bir geleneğe dayandırılmaz¹²⁷.

Başvurucu, bir taraf devlet tarafından, maddi olarak açıkça desteklenen bir din eğitimi hakkı tanınması halinde, kişiler arasında inançlarının niteliği temelinde farklılık yaratılmaması gerektiğini dile getirmektedir. Ontario'daki Katolik okullarına sağlanan eksiksiz ve doğrudan devlet yardımı, 2. maddeyle birlikte ele alındığında 18/4. maddeye aykırı düşerek, Katolik olmayanların ebeveyninin dini inançları doğrultusunda bir eğitimi tercih etme özgürlüğüne eşit şekilde saygı gösterilmediği anlamına gelmektedir. Başvurucu, 27. madde bünyesinde, müstakil okul sistemlerinin dinin tatbiki için önemli olduğunun, bu okulların cemaat kimliğinin korunması ve azınlık statüsündeki din gruplarının ayakta kalması için temel bir bağ oluşturduğunun ve dini azınlıkların korunmasını sağlamak için pozitif eylemlere ihtiyaç duyulabileceğinin tanındığını ifade etmektedir. Din eğitimi için Ontario hükümetinden tam ve doğrudan maddi yardım alan tek dini azınlığın Katoliklerden ibaret olması nedeniyle, 27. madde, 2. madde tarafından öngörüldüğü şekilde, din temelinde bir ayrımcılık yapılmaksızın uygulanmamaktadır¹²⁸.

Arieh Hollis Waldman v. Kanada davasında, BM İnsan Hakları Komitesi, bir dini grubun okullarına destek sağlayıp, bir diğerine sağlamamanın makul ve nesnel ölçütlere dayandırılması gerektiğini ifade etmiştir. Komite, elindeki bilgilerin, Katolik inancı ile başvurunun mezhebi arasındaki ayrımcılık yaratan muamelenin böylesi bir ölçüte dayandırıldığına dair hiçbir kanıt göstermediği kanaatindedir. Dolayısıyla, başvurunun Sözleşme'nin 26. maddesi kapsamında, ayrımcılığa karşı etkili ve eşit koruma hakları ihlal edilmiştir. Komite, başvurunun aynı olguların, Sözleşme'nin 2/1. maddesiyle birlikte okunduğunda 18. ve 27. maddelerine karşı da ihlal teşkil ettiği yönündeki iddialarını dile getirmektedir. Komite, 26. maddeyle ilgili olarak vardığı sonuçlar göz önüne alındığında, Sözleşme'nin 18, 27 ve 2/1. maddeleri kapsamında incelenmek üzere ayrı bir meselenin ortaya çıkmadığı görüşündedir. BM Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'ne Ek İhtiyari Protokol'ün 5. maddesi ve 4. fıkrası uyarınca hareket eden İnsan Hakları Komitesi, Komite'nin önündeki olguların Sözleşme'nin 26. maddesine ilişkin bir ihlal barındırdığı görüşündedir. Taraf devlet, Sözleşme'nin 2. maddesi, 3. fıkrası (a) bendi uyarınca, bu ayrımcılığı ortadan kaldıracak etkili bir telafi sağlamak yükümlülüğü altındadır¹²⁹.

g) *Azınlık hakları ve eğitim hakkı*

BM Genel Kurulu'nun 20 Aralık 1993 tarihli ve 47/135 sayılı kararıyla ilan edilen *Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup Olan Kişilerin Haklarına dair Bildiri*'nin 4. maddesinde şunlar söylenmektedir:

Madde 4 [Devletler tarafından alınacak tedbirler

(...)

3. Devletler, mümkün olduğu kadar, azınlıklara mensup kişilerin ana dillerini öğrenmeleri veya ana dillerinde eğitim almaları için yeterli imkanlara sahip olabilecekleri gerekli tedbirleri alır.

4. Devletler gerektiği takdirde, kendi ülkelerinde varolan azınlıkların tarih, gelenekler, dil ve kültürleri ile ilgili bilgiler almalarını özendirmek için eğitim alanında tedbirler alır. Azınlıklara mensup olan kişiler, toplumun bütünü hakkında bilgi edinebilmek için yeterli imkanlara sahip olurlar.

¹²⁷

A.g.e. s. 362

¹²⁸

A.g.e. s. 362-363

¹²⁹

A.g.e. s. 371-372

BM İnsan Hakları Komitesi'nin, BM Kişisel ve Siyasal Hakları Sözleşmesi'nin azınlık haklarıyla ilgili 27. maddesi hakkında, 23 No'lu Genel Yorumu¹³⁰ şunları söylemektedir:

1. Sözleşmenin 27. Maddesi, etnik, dinsel veyahut dilsel azınlıkların mevcut olduğu devletlerde bu azınlıklara mensup olan kişilerin, kendi gruplarının diğer üyeleri ile birlikte toplu olarak kendi kültürlerine sahip çıkarak, bunları uygulamak, kendi dinlerinin gereklerini yerine getirmek ve uygulamak yahut kendi dillerini kullanmak haklarından yoksun bırakılmayacaklarını öngörür. Komite, bu maddenin, Sözleşme ile herkese tanınan diğer bireysel haklardan farklı ve onlara ek olarak, azınlık gruplarına mensup bireylerin yararlanacakları bir hak tesis ettiğini ve tanıdığını saptar.

Avrupa Konseyi'nin 1992 tarihli *Bölgesel ya da Azınlık Dillerine dair Avrupa Şartı* azınlıkların eğitim hakkını garanti altına almaktadır:

Bölüm III: Madde 2, paragraf 2 kapsamında verilen taahhütler uyarınca kamusal yaşamda bölgesel ya da azınlık dillerinin kullanımını yaygınlaştırmaya yönelik önlemler:

Madde 8- Eğitim

1. Eğitim ile ilgili olarak taraflar, bu dillerin kullanıldığı topraklarda, bu dillerin her birinin durumuna bağlı olarak ve devletin resmi dil(ler)inin öğretilmesi hakkına hâlel getirmemek koşuluyla şunları taahhüt ederler;

a.

i. İlgili bölgesel veya azınlık dillerinde okul öncesi eğitim sağlamak veya;

ii. okul öncesi eğitimin önemli bir bölümünü ilgili bölgesel veya azınlık dillerinde sağlamak veya;

iii. Yukarıdaki i ve ii'de belirtilenleri en azından ailesi bu talepte bulunan ve sayıca yeterli oldukları düşünülen öğrencilere uygulamak veya;

iv. Kamu kurumları okul öncesi eğitim konusunda yetersiz iseler yukarıdaki i'den kadar bahsedilen önlemlerin alınmasını desteklemek ve/veya teşvik etmek;

b.

i.İlgili bölgesel veya azınlık dillerinde okul öncesi eğitim sağlamak veya;

ii. İlkokul eğitiminin önemli bir kısmını ilgili bölgesel veya azınlık dillerde sağlamak veya;

iii. İlgili bölgesel veya azınlık dillerin, ilköğretim müfredatının ayrılmaz bir parçası olarak öğretilmesini sağlamak veya;

iv. Yukarıdaki i'den iii'ye kadar verilen önlemleri en azından ailesi bu talepte bulunan ve sayılarının yeterli olduğu düşünülen öğrencilere uygulamak;

c.

i.İlgili bölgesel veya azınlık dillerinde ortaöğrenim sağlamak veya;

ii. ortaöğrenimin önemli bir kısmını ilgili bölgesel veya azınlık dillerde sağlamak veya;

iii.İlgili bölgesel ve azınlık dillerin, ortaöğrenim müfredatının ayrılmaz bir parçası olarak öğretilmesini sağlamak veya;

iv. Yukarıdaki i'den iii'ye kadar verilen önlemleri en azından ailesi bu talepte bulunan ve sayılarının yeterli olduğu düşünülen öğrencilere uygulamak;

d.

i.İlgili bölgesel veya azınlık dillerinde mesleki ve teknik eğitim sağlamak veya;

ii. Mesleki ve teknik eğitimin önemli bir kısmını ilgili bölgesel veya azınlık dillerde sağlamak veya;

iii. İlgili bölgesel veya azınlık dillerin, mesleki ve teknik eğitim içinde müfredatın ayrılmaz bir parçası olarak öğretilmesini sağlamak veya;

iv. Yukarıdaki i'den iii'ye kadar verilen önlemleri en azından ailesi bu talepte bulunan ve sayılarının yeterli olduğu düşünülen öğrencilere uygulamak;

e.

i. Bölgesel veya azınlık dillerde üniversite öğrenimini ya da diğer yükseköğrenimi mümkün kılmak veya;

ii. Bu dillerin üniversitede ve yükseköğrenimde ders olarak görülebilmelerini sağlamak veya;

iii. Eğer devletin yükseköğrenim kurumlarındaki rolü ile ilgili bir nedenle i ve ii alt paragrafları uygulanamıyorsa bölgesel veya azınlık dillerde üniversite ya da diğer yükseköğrenim kurumları açılmasına veya bu dillerin üniversitelerde veya yüksek okullarda ders olarak okutulmasına destek vermek ve/veya izin vermek;

f.

i. Tamamen ya da büyük kısmı bölgesel veya azınlık dillerde verilen yetişkinlere yönelik kurslar ve sürekli eğitim kursları sağlanmasını düzenlemek veya;

ii. Bu dilleri yetişkinlere yönelik kurslarda ya da sürekli eğitim kurslarında ders olarak vermek veya;

¹³⁰ Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi Genel Yorum 23 (Madde 27): 10.11.89; Azınlık Hakları (Ellinci oturum, 1994), para 1.

iii. Kamu kurumları yetişkin eğitimi konusunda kendileri uzman değil ise, bu dillerin yetişkin kursları ya da sürekli eğitim dersi olarak verilmesini desteklemek ve/veya teşvik etmek;
g. Bölgesel veya azınlık dil tarafından yansıtılan kültürün ve tarihin öğretilmesini sağlayacak düzenlemeler yapmak;
h. a'dan g'ye kadar olan paragraflardan tarafça kabul edilenleri uygulamaya koyacak öğretmenlere temel ve ileri eğitim sağlamak;
i. Bölgesel veya azınlık dillerin öğretilmesini sağlamak veya geliştirmek konusunda alınan önlemleri ve gösterilen başarıyı izlemek için ve kamuoyunu açıklanmak üzere bulgularını periyodik raporlarda yayınlamak için üst kuruluş kurmak.
2. Eğitimle ilgili olarak, bölgesel veya azınlık dillerin geleneksel olarak konuşulduğu yerler dışında taraflar, bölgesel veya azınlık dillerini kullananların sayısını mazur gösterirse eğitimin tüm basamaklarında bölgesel veya azınlık dillerde eğitim yapılmasını sağlar, teşvik eder veya izin verir.

Avrupa Konseyi'nin 1995 tarihli *Ulusal Azınlıkların Korunması için Çerçeve Sözleşmesi* de azınlıkların eğitim hakkıyla ilgili belli yükümlülükler getirmektedir.

Madde 12 [Devletin eğitimde tedbirler alma yükümlülüğü]

1. Taraf Devletler, gerektiği takdirde kendi ülkelerindeki ulusal azınlıkların ve çoğunluğun kültürü, tarihi, dili ve dini hakkındaki bilgileri geliştirmek için, eğitim ve araştırma alanlarında tedbirler alır.
2. Taraf Devletler bu bağlamda, başka imkânlarla birlikte, öğretmenlerin eğitimi ve ders kitaplarının edinilmesi için yeterli imkânlar sağlar ve farklı kültürlerden olan öğretmenlerin ve öğrencilerin ilişki kurmalarını kolaylaştırır.
3. Taraf Devletler ulusal azınlıklara mensup olan kişilerin her düzeyde eğitim alabilmeleri için eşit fırsatlar yaratmayı taahhüt eder.

Madde 13 [Eğitim kurumları kurma]

1. Taraf Devletler, kendilerinin eğitim sistemlerinin içinde, bir ulusal azınlığa mensup olan kişilerin kendi özel eğitim ve öğretim kurumlarını kurma ve işletme haklarını tanır.
2. Bu hakkın kullanılması, Taraf Devletler bakımından her hangi bir mali yükümlülük doğurmaz.

Madde 14 [Mensup olduğu azınlığın dilini öğrenme hakkı]

1. Taraf Devletler, bir ulusal azınlığa mensup olan herkesin kendi azınlık dilini öğrenme hakkını tanımayı taahhüt eder.
2. Ulusal azınlıklara mensup olan kişilerin geleneksel olarak yaşadıkları veya çok sayıda buldukları yerlerde yeterli talep olması halinde, Taraf Devletler kendi eğitim sistemleri içinde mümkün olduğu kadar, bu azınlıklara mensup olan kişilerin azınlık dilinin öğrenmeleri veya bu dilde eğitim almaları için yeterli imkânlarla sahip olmalarını sağlamak üzere çaba gösterir.
3. Bu maddenin ikinci fıkrası, resmi dilin öğretilmesini veya bu dilde eğitim verilmesini engellemeyecek şekilde uygulanır.

Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin 03 Mart 1995 tarihinde hükümetimize karşı yapmış olduğu IV. devlet başvurusunu, 10 Mayıs 2001 tarihinde karara bağlayan AİHM, diğer pek çok şeyin yanında AİHS'e Ek 1 No'lu Protokol'ün 2. maddesinin de ihlal edildiğine karar vermiştir.

Kıbrıs v. Türkiye davasında, başvuru devlet, Kuzey Kıbrıs'ta yaşayan Kıbrıslı Rumların çocukları için ortaöğretim kurumlarının bulunmadığını, bunun sonucunda ortaöğretim yaşına gelmiş olan Kıbrıslı Rum ailelerin çocuklarının, ailelerinin dini ve felsefi inançlarına uygun bir şekilde eğitim hakkının reddedildiğini iddia etmişlerdir. Başvuru devlet, bu durumun Sözleşme'nin eğitim hakkıyla ilgili 1 No'lu Protokol'ün 2. maddesine aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Kuzey Kıbrıs'ta Kıbrıslı Rum ailelerin çocukları için Rumca eğitim yapan ilköğretim okulları mevcuttur. Ancak 1997'nin sonlarına kadar Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Rumca ilköğretim yapılmasını engellemiştir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti bu tarihe kadar Rumca eğitim yapan okullara öğretmen atanmasını yasaklamıştır. Olayı bir bütün olarak ele alan AİHM, delillerin ilköğretim düzeyinde eğitim hakkının reddedildiğine dair idari bir pratiğin varlığını ortaya çıkarmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte eğitimlerine devam etmek isteyen Kıbrıslı Rum ailelerin 12 yaşa erişmiş çocukları için Kuzey Kıbrıs'ta Rumca eğitim yapan ortaöğretim kurumları bulunmamaktadır. Ortaöğretime devam etmek isteyen Kıbrıslı Rum ailelerin çocukları Türkçe ya da İngilizce eğitim yapan ortaöğretim kurumlarına gitmek zorundadır. AİHM bu durumu gerçekçi bulmamıştır. Çünkü Kuzey Kıbrıs'ta yaşayan Kıbrıslı Rumların çocukları daha önce Rumca eğitim veren ilköğretim kurumlarına gitmiştir. Bu durumda Kuzey Kıbrıs'ta yaşayan Kıbrıslı Rumların çocukları için Kuzey Kıbrıs'ta ortaöğretime gitmenin imkânı yoktur. Ayrıca Kuzey Kıbrıs'ta yaşayan Kıbrıslı Rumlar çocuklarının kendi etnik ve kültürel değerlerine eğitilmelerini talep etmektedir. Sonuçta, yapılan başvuruyu değerlendiren AİHM, AİHS'e Ek 1 No'lu Protokol'ün 2. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir¹³¹.

D.H. ve diğerleri v. Çek Cumhuriyeti davasında, Çek vatandaşı olan 18 Roman başvuru, çocuklarının bazı testlerden sonra, öğrenme bozuklukları olan çocuklar için oluşturulmuş özel okullara yerleştirildiğini, bu yerleştirmenin çocuklarının öğrenme yeteneğinden çok etnik kökenlerinden kaynaklandığını, bir ayrımcılık oluşturduğunu iddia etmişlerdir. Başvurucular bu uygulamanın AİHS'e Ek 1 No'lu Protokol'ün 2. maddesi ile ayrımcılıkla ilgili 14. maddesini ihlal ettiğini belirtmişlerdir. AİHM 7 Şubat 2006 tarihli kararında Sözleşme'nin eğitim hakkı ile ilgili 1 No'lu Protokol'ün 2. maddesi ile ayrımcılıkla ilgili 14. maddenin ihlal edilmediğine karar vermiştir. Ancak, 13 Kasım 2007'de Büyük Daire önünde yapılan duruşmada AİHM yapılan uygulamanın AİHS'in 1 No'lu Protokol'ünün 2. maddesi ile birlikte ayrımcılıkla ilgili 14. maddeyi ihlal ettiğine karar vermiştir¹³².

— Anadilde eğitim hakkı

Diller sadece iletişim için araçlar sunmaz, aynı zamanda dünyanın bir görünümü yansıtır. Diller değerli sistemlerin ve kültürel ifadenin bir aracıdır ve grupların ve bireylerin kimliklerinde belirleyici bir unsur oluşturur. Diller insanlığın yaşayan mirası için en önemli öğelerinden biridir. Bununla birlikte günümüzde konuşulan 6700 dilin %50'den fazlası kaybolma tehlikesi altındadır. Uzmanların tahminlerine göre¹³³:

- Dünya dillerinin %96'sı dünya nüfusunun %4'ü tarafından konuşulmaktadır,
- Ortalamada her iki haftada bir dil kaybolmaktadır

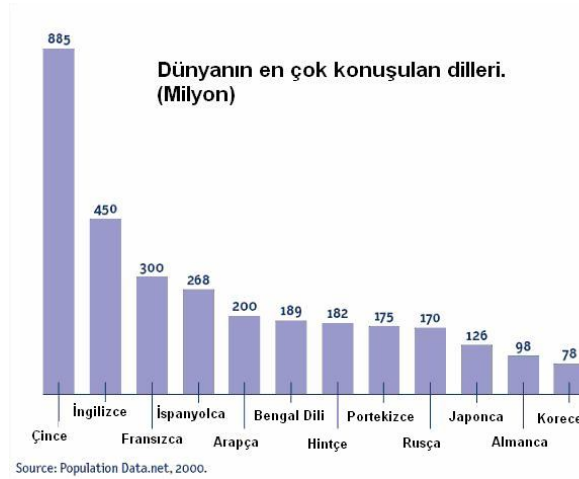
Afrika dillerinin %80'i yazılı değildir.

¹³¹ *Decision of ECHR, Cyprus v. Turkey, Application no. 25781/94, Judgment, Strasbourg, 10 May 2001, para. 273-280*

¹³² *Decision of ECHR, D.H. and Others v. the Czech Republic, Application no. 57325/00, Judgment, Strasbourg, 13 November 2007.*

¹³³ *Safeguarding endangered languages, UNESCO, <http://www.unesco.org/culture/en/endangeredlanguages> web sitesinde mevcuttur, son erişim 27.05.2008*

Kimlik, iletişim, sosyal bütünleşme, eğitim ve kalkınmanın karmaşık bir bütünü olan diller insanlık ve dünya için stratejik bir öneme sahiptir. Bununla birlikte küreselleşme sürecinin de etkisiyle diller giderek artan oranda kaybolmaktadır. Diller kaybolmaya başladığında, kültürel farklılıkların yarattığı zengin renkleri de solmaya başlayacaktır. Dillerin kaybolmasıyla birlikte, gelecek için zengin bir kaynak temin eden olanaklar, gelenekler, anılar, düşüncenin ve ifadenin benzersiz biçimleri de kaybolacaktır¹³⁴.

Bu bağlamda, çok dilliliğin yaygınlaşması için acilen adımlar atılması gerekmektedir. Bir başka deyişle belli topluluklarda ve ülkelerde kullanılan dillerin uygun ve ahenkli bir biçimde kullanımı için fırsatlar yaratan bölgesel ve ulusal dil politikalarının tutarlı bir şekilde geliştirilmesini cesaretlendirmek gerekmektedir. Bu tür politikalar farklı dilleri konuşan herkesin özel ve kamusal alanda ana dillerini kullanmalarına izin veren önlemleri ulusal ve uluslararası düzeyde yaygınlaştırmalı ve bu dilleri ve diğer dilleri öğrenmelerini sağlamalıdır. Kendi anadilini konuşanlar ya da uluslararası diller ülkenin, bölgenin ve diğer uluslararası dillerin kullanımını ve öğrenimini cesaretlendirmelidir¹³⁵.

Dil hakları söz konusu olduğunda merkezde azınlık dilleri yer almaktadır. Dilsel hakların hangi kategoride ele alınacağı da oldukça tartışmalıdır: “*Dilsel haklar konusundaki temel teorik tartışma bu hakların bireysel haklar mı yoksa kolektif haklar mı olduğu üzerinedir.*”¹³⁶ Uluslararası insan hakları hukuku yerli ve kabile halkları¹³⁷ ve göçmen işçiler ve ailelerinin¹³⁸ hakları da dâhil olmak üzere azınlık dillerinin korunması ve kullanılması hakkında uluslararası ve bölgesel araçlar geliştirmiştir. Bu konuda 1996’da Barselona’da ilan edilen “*Evrensel Dil Hakları Bildirgesi*”¹³⁹ gibi sivil toplum örgütlerinin girişimleriyle

¹³⁴ A Pillar of Cultural Diversity, UNESCO, www.unesco.org/en/languages web sitesinde mevcuttur, son erişim 27.05.2008.

¹³⁵ A.g.e.

¹³⁶ AVRUPA’DA DİL HAKLARI: Genel Bir Çerçeve, Elif Özerman, İngilizce’den çeviren: Burcu Toksabay Aralık 2003, http://www.hyd.org.tr/staticfiles/files/dil_haklari_genel_cerceve.doc, son erişim 27.05.2008.

¹³⁷ Bu konuda bkz. Yerli ve Kabile Haklarına İlişkin Sözleşme, Madde 7, 26-31, 1989’da ILO Genel Kurulu’nda kabul edilmiştir; Yerli Hakların Haklarına İlişkin BM Bildirgesi, Madde 13, 2007 Yılında BM Genel Kurulu tarafından kabul edilmiştir.

¹³⁸ BM Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına dair Uluslararası Sözleşme, Madde 12, Genel Kurul’un 18 Aralık 1990 tarih ve 45/158 sayılı kararıyla kabul edilmiştir.

¹³⁹ Universal Declaration of Linguistic Rights, Follow-up Committee, Production: Institut d’Edicions de la Diputaci. de Barcelona, April, 1998, <http://www.linguistic-declaration.org/versions/angles.pdf> web sitesinde mevcuttur, son erişim 27.05.2008.

oluşturulmuş metinler de mevcuttur. Bununla birlikte söz konusu metinlerde “ana dil” kavramına yer verilmez¹⁴⁰. Hepsinden önemlisi ilgili metinler azınlıklara, göçmenlere, yerli ve kabile halklarına ilişkin belli tanımlar getirmiştir. Bu tanımların dışında kalanlar ve/veya kendisini bu statüde görmeyen fakat yaşadıkları ülkelerde farklı dil, din, kültür, geleneklere sahip gruplar için durum oldukça problemlidir. Ayrıca UNESCO’nun 17 Ekim 2003 tarihli *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi’nin* tanımlara ilişkin 2/1. maddesinde şunlar söylenmektedir:

İşbu Sözleşme bağlamında, sadece, uluslararası insan hakları belgeleri esaslarına uyan ve toplulukların, grupların ve bireylerin karşılıklı saygı gereklerine ve sürdürülebilir kalkınma ilkelerine uygun olan somut olmayan kültürel miras göz önünde tutulacaktır.

Dolayısıyla, ana dil kavramının kullanımı ve bu konudaki hakların düzenlenmesi geniş bir ölçüde devletlerin inisiyatifine bağlıdır ve farklı ülkelerde farklı uygulamalar söz konusudur¹⁴¹. Ancak, BM Eğitim Hakkı Özel Raportörü Türkiye raporunda, “ana dil” kavramına yer vermekte ve bunu BM Çocuk Hakları Sözleşmesi ile uyumlu bir şekilde yorumlamaktadır¹⁴². Söz konusu raporda aynı zamanda BM Çocuk Hakları Komitesi’nin başlangıç raporuna değinmekte ve rapordaki, “*Taraf devletin Sözleşme’nin 17, 29 ve 30. maddelerine koyduğu çekinceler, özellikle eğitim ve öğretim, ifade özgürlüğü ve her kişinin kendi kültüründen yararlanma ve kendi dilini kullanma haklarına ilişkin olarak, Lozan Antlaşması kapsamında azınlık olarak tanınmayan azınlık gruplara mensup çocuklar, özellikle Kürt çocuklar açısından olumsuz etkiler yapabilir*”¹⁴³ tespitine atıfta bulunmaktadır. Her iki raporda da Kürt çocuklarının kendi ana dillerini kullanamamaları sorunu yerinde bir tespit olmakla birlikte, iki temel sorun göze çarpmaktadır: Bunlardan ilki BM Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin ve aynı zamanda Komite’nin Sözleşme’yle ilgili yorumlarında “ana dil” kavramını kullanmamış olmasıdır. İkincisi Kürtlerin sadece Lozan Antlaşması tarafından değil, bizzat kendileri tarafından da azınlık olma statüsünü kabul etmemeleridir.

Bununla birlikte, ethnologue.com’un Türkiye rapora göre Türkiye’de Türkçe’yle birlikte 36 dil konuşuluyor. Ancak Ethnologue’un rakamları da birçok dil için eski. Çoğu 1980'lere ya da 1990'lara ait. Bu durum, Türkiye’nin dilleri için de güncel çalışmalara ihtiyaç olduğunu gösteriyor¹⁴⁴:

Abazaca: 10 bin civarında insan tarafından konuşuluyor (1995).
Abhazca: 35 bin (1993) Abhazyalının 4 bin kadarı (1980) tarafından çoğunlukla Çoruh, Bolu ve Sakarya’da anadili olarak konuşuluyor.
Adigece (Çerkesçe): 1965 nüfus sayımında önemli bölümü Kayseri, Tokat ve Kahramanmaraş’ta 71 bin kişi tarafından anadili olarak konuşulduğu tespit edildi.
Arapça (Kuzey Mezopotamya): Mardin ve Siirt ağırlıklı olmak üzere 400 bin kişi bu dili konuşuyor (1992).
Arnavutça: 65 bin Arnavut’un 15 bin kadarı konuşuyor (1980).
Azerice (Güney): Çoğu Kars’ta 530 binden fazla kişi tarafından konuşuluyor (1996).

¹⁴⁰ *Bireyde ve Toplumda Dil Haklarının Boyutları*, Gertrude DURUSOY, BİA Haber Merkezi, 15/09/2004, <http://www.bianet.org/2004/09/15/43126.htm> web sitesinde mevcuttur. Gertrude DURUSOY Türkçe’deki “anadil” sözcüğünün, yabancı dillerde “langue maternelle” (Fransızca) veya “mother tongue” (İngilizce) ya da “muttersprache”(Almanca) olarak kullanıldığını belirtmektedir.

¹⁴¹ Bu konuda özellikle de AB’ye üye ve aday ülkelerdeki uygulamalar için bkz. *AVRUPA’DA DİL HAKLARI: Genel Bir Çerçeve*, Elif Özerman, İngilizce’den çeviren: Burcu Toksabay Aralık 2003, http://www.hyd.org.tr/staticfiles/files/dil_haklari_genel_cerceve.doc, son erişim 27.05.2008.

¹⁴² *BM Eğitim Hakkı Özel Raportörü Katarina Tomaševski tarafından sunulan rapor*, Türkiye Ziyareti, 3-10 Şubat 2002, E/CN.4/2002/60/Add.2, 27 Mart 2002, raporun Türkçe çevirisi İHOP tarafından yapılmış olup, web sitesinde mevcuttur, son erişim.

¹⁴³ BM Çocuk Hakları Komitesi, Türkiye İlk Raporu (CRC/C/51/Add.4), 8 Ağustos 2000, paragraf 11.

¹⁴⁴ *Türkiye’nin Dilleri*, BİA Haber Merkezi – İstanbul, 22 Şubat 2008, Cuma, Kerem MORGÜL <http://bianet.org/bianet/kategori/bianet/105115/turkiyenin-dilleri> web sitesinde mevcuttur; ayrıca ethnologue.com raporu için bkz. http://www.ethnologue.com/show_country.asp?name=TR web sitesinde mevcuttur

Boşnakça: Ağırlıklı olarak Batı illerinde olmak üzere 20 bin kişinin anadili (1980).
Bulgarca: Bulgaristan göçmenleriyle birlikte 300 bin kişi konuşuyor (2001).
Çingene Dilleri: Ethnologue.com'un Domari ve Romani olarak ikiye ayırdığı dilleri toplamda 50 bini aşkın kişi konuşuyor.
Ermenice: 70 bin civarında Ermeni'nin 40 bini konuşuyor (1980).
Gagavuzca: 327 bin kişi konuşuyor (1993).
Gürcüce: Başta Artvin, Ordu ve Sakarya olmak üzere 40 bini aşkın kişi tarafından konuşuluyor (1980).
Kabartayca (Çerkesçe): Önemli kısmı Kayseri ve çevresinde 202 bin kişi konuşuyor (1993).
Kazakça: 600 kadar kişi konuşuyor (1982).
Kırgızca: Van ve Kars yörelerinde binden fazla kişi konuşuyor (1982).
Kırım Türkçesi (Balkan Tatarcası): Tam olarak kaç kişi tarafından konuşulduğu bilinmiyor. Özellikle Ankara'nın Polatlı yöresindeki Tatar köylerinde kullanılıyor.
Kumukça: Birkaç köyde konuşuluyor.
Kürtçe: Ethnologue.com Zazaca, Dimlice ve Kırmançı ile Kırmançı'nin lehçeleri sayılan Şikaki ve Herki'yi ayrı diller olarak değerlendiriyor. Tüm bunlar Kürtçe ana başlığında toplanırsa 5 milyondan fazla kişinin anadili olarak Kürtçe konuştuğu söylenebilir. KONDA'nın 2007 tarihli [araştırması](#)na göre kendini Kürt olarak tanımlayanlarsa 11,5 milyon civarında.
Ladino: Çoğu İstanbul ve İzmir'de 8 bin kişi konuşuyor (1976).
Lazca: 30 binden fazla kişi anadili olarak konuşuyor (1980). KONDA'ya [göre](#) Türkiye'de kendini Laz olarak tanımlayanlar 220 bin civarında. Ağırlıklı olarak Rize'nin doğusu ve Artvin'de konuşuluyor.
Osetçe: Digor lehçesi Bitlis, Erzurum, Kars, Muğla ve Antalya yörelerinde konuşuluyor (1993).
Özbekçe: Hatay, Gaziantep ve Urfa'da 2 bine yakın kişinin anadili (1982).
Rumca (Yunanca): Büyük çoğunluğu İstanbul'da 5 bine yakın kişi konuşuyor (1993).
Süryanice: Ethnologue.com tarafından Turoyo ve Hertvince gibi lehçeleri ayrı ayrı değerlendirilen Süryanice yok olma tehlikesiyle karşı karşıya. Hertvince lehçesi Siirt'te 1000 kadar kişi tarafından konuşuluyor (1999). Turoyo ise Mardin yöresinde 3 bin civarında insanın anadili (1994).
Tatarca: İstanbul'daki Tatarlar tarafından konuşuluyor.
Türkçe: Türkiye nüfusunun yüzde 90'ının anadili (1987). KONDA'ya göre bu oran yüzde 85.
Türkmençe: Tokat ve çevresinde bin kadar kişi tarafından konuşuluyor (1982).
Uygurca: Çoğu Kayseri'de 500 kişi konuşuyor (1981).

Amerikan Dilbilim Cemiyeti'nin 1994'de yayınladığı ilke raporunda da belirtildiği gibi “*İnsan dilinin yapısının insanın entellektüel başarısının önemli bir şahidi olduğu göz önüne alınırsa, dilbilim dünyasındaki genetik çeşitliliğin kaybı .... muhtemelen biyolojik dünyadaki çeşitliliğin kaybından bile önemlidir*”¹⁴⁵. Bu yüzden önemli bir unsuru göz önünde bulundurmamız gerekmektedir: “*dil hakları, tek başına uygulanmaz, mutlaka başka hakların içinde veya başka haklarla beraber ele alınır. Daha önce belirtildiği gibi ekonomik, sosyal, medeni, politik ve kültürel haklarla iç içe ortaya çıkmaktadır. Bunların içinde ayrıca iletişim ve eğitimin yeri daha kapsamlıdır, zira bunlar kurumların çocuk ve gençlere sağlaması gereken hizmetlerdir.*”¹⁴⁶ NPQ dergisinin 1992'de kendisiyle yaptığı bir röportajda Fransa'nın eski Kültür Bakanı Jack Lang şunları söylemiştir: “*Okullarımızı devlet finanse eder ve ders kitaplarımız Fransızca yazılır. Bu korumacılık mı? Asla. Çocuklarına kendi dillerini öğretmek, kendi kültürünü korumak bir ulusun asgari görevidir. Asıl suç olan kültürü yok etmek ya da sulandırmaktır.*”¹⁴⁷

Jack Lang'ın Fransa için söylediklerini, pekala Türkiye için de söylemek mümkündür. Türkiye'de de okulları devlet finanse eder ve ders kitapları Türkçe'dir. AB uyum yasaları çerçevesinde kabul edilen ve Resmi Gazete'nin 20.09.2002-24882 tarih ve sayısında yayımlanan “*Türk Vatandaşlarının Günlük Yaşamlarında Geleneksel Olarak Kullandıkları Farklı Dil ve Lehçelerin Öğrenilmesi Hakkında Yönetmelik*” önemli bir değişiklik olmakla

¹⁴⁵ Aktaran David Crystal, *Dillerin Katli*, Çev. Gökhan Cansız, Profil Yay., 1. Baskı, Ekim 2007, İstanbul, s.49.

¹⁴⁶ *Bireyde ve Toplumda Dil Haklarının Boyutları*, Gertrude DURUSOY, BİA Haber Merkezi, 15/09/2004, <http://www.bianet.org/2004/09/15/43126.htm> web sitesinde mevcuttur.

¹⁴⁷ *Uydular Yükseldikçe Kültür Alçalacak*, NPQ Dergisi'nin Fransa Kültür Bakanı Jack Lang ile 1992 yılında yaptığı görüşme, Çev. Cenap Öktemer, NPQ, Milliyetçilik Rüzgarları, Cilt 1-3, Kış 1992, s. 48.

birlikte, uygulamada hem de yasal düzeyde devam eden pek çok sorun bulunmaktadır.

Yukarıda bahsi geçen sorunların varlığı karşısında UNESCO 1999'deki Genel Kurulu'nda aldığı bir kararla oldukça yerinde bir cevap vermiş bulunmaktadır. Alınan karara göre, 2000 yılından itibaren her yıl 21 Şubat günü “*Uluslararası Ana Dil Günü*” olarak ilan edilmiştir¹⁴⁸. Böylece “ana dil” kavramı ilk kez doğrudan bir uluslararası mekanizma tarafından kullanılmış olmaktadır. UNESCO'nun bu girişimi özellikle de eğitimde ana dil ve çok dillilik arasında bir bağ kurmaya yöneliktir.

Ana dil eğitimi genel olarak öğrenim dili olarak öğrencilerin kendi ana dillerini kullanmasına atıfta bulunur. Ayrıca, kavram eğitimin bir konusu olarak da ifade edilir. Kavram özellikle de erken yaşlar için eğitimin önemli bir ögesi olarak düşünülmektedir. Uzman görüşler anadil eğitiminin hem ana dilin öğretimini hem de ana dilde eğitim yapılmasını kapsadığı görüşündedir¹⁴⁹.

“Ana dil kavramı”nın pek çok farklı duruma atıfta bulunan geniş bir kullanımı söz konusudur. Kavram şu unsurları kapsamaktadır: birinin ilk önce öğrendiği dil(ler); birini tanımlayan ya da birini diğerleriyle birlikte büyürken konuştuğu dil olarak tanımlayan dil(ler); birinin en iyi bildiği ve en fazla konuştuğu dil(ler). Ana dil aynı zamanda “orijinal” ya da “birinci dil” kavramlarına atıfta bulunur. “Ana dil” kavramı genel olarak eğitim hakkında yapılan planlamaların ifadesinde ve genel tartışmalarda kullanılmaktadır. “Ana dil” teriminin, o dili anadili olarak konuşan kişiler tarafından kullanılan diğer tüm dil varyasyonları arasındaki (okuldaki anadil olarak kullanılan şehir kökenli standart dilden art-alan dillerine kadar) tüm farklılıkları açıklamadaki yetersizliğine rağmen, yukarıda bahsedilen sebepten ötürü bu belgelerde kullanılmaktadır¹⁵⁰.

Bir çocuğun anadilindeki konuşmalarında erken dönemdeki ilk deneyimleri, anadili diye adlandırılan resmi okul eğitimi ile birebir örtüşmek zorunda değildir. Bireyin kendi ana dili dışında bir başka dilde eğitim almasının sadece yeni bir dil öğrenmekte değil, aynı zamanda o dil sınırları içerisinde yeni bilgiler edinmesi çerçevesinde iki kat daha fazla zorluk getireceği oldukça açık, ancak bir o kadar da görmezden gelinen bir gerçekliktir. Bu zorluklar eğitim alamama riskinin ya da gerginliklerin mevcut olduğu okuyazar olmayanlar, azınlıklar ya da göçmenler gibi gruplarda daha da kötüye gidebilir. Cinsiyet ile ilgili unsurlar bu türden eğitim alamama risklerini çoğaltabilir ve bu durumda kızlar ve kadınlar özellikle dezavantajlı bir konumda olabilirler. Pek çok geleneksel toplumda, sadece tek bir dili konuşabilen ya da göç etmiş kız çocukları ve kadınlar, kendi oğulları, kardeşleri veya eşlerine göre, okul ve ücretli iş imkânlarından daha az yararlanmaktadır¹⁵¹.

Yapılan çalışmalar göstermektedir ki, pek çok vakada, ana dil eğitimi hem eğitimdeki diğer hedeflere ulaşılmasında hem de ikinci bir dilin öğrenilmesinde oldukça faydalı olmaktadır¹⁵². Dil ve kimlik “ana dil” kavramıyla bağlantılıdır. Sağlıklı bir kimlik kişiliğimizin farklı boyutlarını dengeler. Bir toplum kendi kimliğini öğrendiği dille ifade eder ve sağlıklı bir toplum kendinden emin bireylerin ve toplulukların harmonisini yaygınlaştırma

¹⁴⁸ *International Mother Language Day*, UNESCO, http://portal.unesco.org/education/en/ev.php-URL_ID=56000&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html web sitesinde mevcuttur, son erişim 15.05.2008.

¹⁴⁹ *Education in a multilingual world*, UNESCO Education Position Paper_2003, Published in 2003 by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris (France), p. 14

¹⁵⁰ A.g.e. p.15

¹⁵¹ A.g.e. p.15

¹⁵² A.g.e. p.15

yönünde seçim yapar. Bu amaçlar genel olarak birbiriyle uyumludur. Yıllara dağılan pek çok araştırma göstermektedir ki, çocukların kendi ana dillerinde eğitim almaları, yeni bir dille eğitime başlamalarından daha iyi bir başlangıçtır ve performanslarını en iyi şekilde devam ettirmelerini sağlamaktadır. Ana dil eğitimi ile ilgili bazı uygulamalar yetişkinlerin de daha kolay okuryazar olduğunu göstermektedir¹⁵³. Bununla birlikte politik ve ekonomik engeller oldukça muazzam düzeydedir¹⁵⁴. Ayrıca ana dil eğitimi için gerekli hukuki düzenlemeler oldukça eksiktir. Eğitimde ana dilin kullanılmasında belli zorluklar bulunmaktadır¹⁵⁵:

- Bazı zamanlarda ana dil yazılı bir dil değildir,
- Bazı zamanlarda ise mevcut yasalarda bir dil olarak tanınmamaktadır,
- Eğitimin amaçları için uygun bir terminolojinin halen geliştirilmeye ihtiyacı vardır,
- Ana dilde eğitim materyalleri eksiktir,
- Dillerin çok çeşitliliği her bir dilde eğitim yapan okulların temin edilmesini daha güçleştirmektedir,
- Ana dilde eğitim verebilecek yetişmiş öğretmen eksikliği vardır,
- Öğrenciler, aileler ve öğretmenler tarafından ana dilde eğitim yapan okullara yönelik bir direniş olabilir.

Ancak bazı zengin ülkeler konunun önemini giderek artan oranda fark etmeye başlamıştır. Örneğin Fransa'da Jakoben geleneği uzunca bir süre çocukların okullarda Fransızca dışında başka bir dil veya lehçe konuşmasını yasaklamıştır¹⁵⁶. Ancak Fransa son yıllarda bu politikasını değiştirmektedir. Bununla birlikte pek çok diğer örnekte ana dilde eğitim konusunda sorunların devam ettiği de bir gerçektir.

— Toplumsal cinsiyet eşitliği ve eğitim hakkı

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi amacıyla 2005 yılı itibariyle kız çocuklarının okula erişiminin iyileştirilmesi küresel eğitim stratejilerinin önceliklerinden bir olmuştur. Bu önceliğe ilişkin UNESCO'nun Uluslararası İstatistik Enstitüsü tarafından tutulan kayıtlar oldukça karışıktır. Mevcut haliyle bir okula erişim ve devamlılık konusunda toplumsal cinsiyet eşitsizliği halen devam eden bir sorundur. Eğitimin mevcudiyeti kız çocuklarının eğitimlerine devam edebilmeleri için tek başına yeterli değildir. Toplumsal cinsiyet eşitliğiyle doğrudan bağlantılıdır. Kadınlar okullarını bitirdikten sonra iş bulamadıkları veya kendi işlerini kuramadıkları, kendilerine banka hesabı açıp, bu hesapları kullanamadıkları, kimle evlenip evlenmeyeceklerine karar veremedikleri ve politik temsiliyetten yoksun bırakıldıkları sürece, eğitim tek başına mevcut kötü durum üzerinde çok az bir olumlu etki yaratabilir. Bu yüzden insan haklarının bütünselliği ilkesi, eğitimin diğer tüm haklar ve özgürlüklerle ilişkili olma zorunluluğu burada da kendisini göstermektedir¹⁵⁷.

UNESCO'nun *Yetişkin Eğitiminin Geliştirilmesine dair 1976 tarihli Tavsiyesi*'nde şunlar söylenmektedir:

Madde 14

¹⁵³ *The Mother-Tongue Dilemma*, John Daniel, Education Today, The Newsletter of UNESCO's Education Sector, NO 6, July-September 2003, p.1.

¹⁵⁴ A.g.e. Focus, p. 4

¹⁵⁵ *Education in a multilingual world*, UNESCO Education Position Paper_2003, Published in 2003 by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris (France), p. 15

¹⁵⁶ *The Mother-Tongue Dilemma*, John Daniel, Education Today, The Newsletter of UNESCO's Education Sector, NO 6, July-September 2003, p.5.

¹⁵⁷

Education Denied, Katarina

Tomaševski, Zed Book Ltd., UK, 2003, P. 158-171.

Kadınlara ilişkin yetişkin eğitimi faaliyetleri, kadının kendi kaderini tayin etmesini başarmasına, çağdaş sosyal hareketlerin tümüyle bütünleşmesine ve onların kolektif bir güç olarak sosyal yaşama katkıda bulunmasına imkan vermelidir. Böyle bir eğitim belli niteliklerin, özellikle de aşağıdaki hususların üzerinde odaklanmalıdır:

- a) *kadın ve erkek eşitliğinin her toplumda kurulması;*
- b) *toplum tarafından zorla kabul ettirilen peşin hükümlü modellerden kadın ve erkeğin kurtarılarak , kadınların her alanda sorumluluk alması;*
- c) *bütünleşmiş bireyler olabilmelerinin zorunlu bir koşulu olarak kadının toplumsal, mesleki, psikolojik, kültürel ve ekonomik özerkliği;*
- d) *sınırların ötesine geçen bir dayanışmanın gelişmesi ümidiyle, değişik toplumlarda, kadını statüsü ve kadın hareketleri hakkında bilgi.*

UNESCO'nun 1997 tarihli *Teknik ve Mesleki Eğitime İlişkin Yeniden Gözden Geçirilmiş Tavsiyesi* kız çocuklarına ve kadınlara özel bir önem verilerek, toplumsal cinsiyeti içeren ve eğitim, öğretim ve iş olanaklarının tüm alanlarını kapsayan yardımların yapılmasını (madde 57-a); kız çocuklarının ve kadınların mevcut olanakların avantajlarından yararlanması için cesaretlendirilip, motive edilmesini (madde 57-b) ve teknik eğitim ve öğretim programları için ön koşul olan matematik ve doğa bilimleri gibi konuları incelemeleri için kız çocuklarının ve kadınların cesaretlendirilmesini (madde 57-c) içerir.

Uluslararası insan hakları hukuku tarafından öngörülen ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkesinin yanı sıra, doğrudan toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına yönelik uluslararası düzeyde kabul görmüş sözleşmeler ve tavsiye kararları da mevcuttur. BM Genel Kurulu tarafından 1979 yılında kabul edilen *BM Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine dair Sözleşme (CEDAW)* bu konudaki en önemli araçlardan birini teşkil etmektedir. Sözleşme'nin 10. maddesi kadınların eğitim hakkı ile ilgilidir:

Madde 10 [Eğitim hakkı]

Taraf Devletler eğitim alanında kadınların erkeklerle aynı haklara sahip olmalarını sağlamak için kadınlara karşı ayrımcılığı tasfiye etmek üzere gerekli her türlü tedbiri ve kadınlarla özellikle erkeklerin eşitliğine dayanan aşağıdaki tedbirleri alır:

- a) *Meslek ve sanat rehberliği verilmesinde, kentsel alanlarda olduğu gibi kırsal alanlarda da eğitim kuruluşlarına girme ve bu kuruluşlardan diploma almada eşit şartların sağlanması; bu eşitlik okul öncesi eğitim ile genel, teknik, mesleki ve yüksek teknik eğitimde, ve her çeşit mesleki öğretimde sağlanır;*
- b) *Aynı öğretim programına katılmaları, aynı sınavlara girmeleri, nitelik bakımından aynı düzeydeki eğitimcilerden eğitim almaları, aynı nitelikteki bina ve eğitim araçlarına sahip olmaları sağlanır;*
- c) *Erkeklerin ve kadınların kalıplaşmış rolleriyle ilgili kavramların eğitimin her düzeyinden ve biçiminden tasfiye edilmesi için karma eğitim ve bu amaca ulaşılmasına yardımcı olacak diğer eğitim türleri teşvik edilir, ve özellikle okul kitapları ve ders programların gözden geçirilir ve bu öğretim metoduna göre uyarlanır;*
- d) *Burs ve diğer eğitim yardımlarından yararlanmada aynı imkanlar sağlanır;*
- e) *Erkekler ile kadınlar arasında varolan eğitim açığını mümkün olan en kısa sürede kapatmayı amaçlayan yetişkinler için programlar ile okuma yazma programları da dahil, sürekli eğitim programlarına katılmaları konusunda aynı imkanlar sağlanır;*
- f) *Kız öğrencilerin okuldan ayrılma oranlarının düşürülmesi ve okuldan erken ayrılan kızlar ve kadınlar için eğitim programları düzenlenir;*
- g) *Spora ve beden eğitimine faal olarak katılmalarını sağlamak için aynı imkanlar tanınır;*
- h) *Aile planlaması hakkında bilgi ve tavsiyeler dahil, aile sağlığını ve iyiliğini sağlayamaya yardımcı olacak özel bazı eğitsel bilgiler verilir.*

1988 tarihli *Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin Kadın ve Erkek Eşitliğine dair Deklarasyonu* Paragraf VII ise, cinsiyet üzerinde temellenen her türlü ayrımcılığın önlenmesine ilişkin şunları söylemektedir:

Avrupa Konseyine Üye Devletler, uygun yollarla insanların eğitilmesi ve bilgilendirilmesine yönelik (...) onların imkan, muamele ve hak eşitsizliğinin zararlı etkilerini ve adaletsizliği fark etmelerini sağlayarak, cinsiyet üzerinde temellenen ayrımcılığın herhangi bir biçimini ya da eylemi önlemek ya da buna çare bulmak için ödün vermeyen bir dikkatlilik ihtiyacı ile birlikte hareket etmeleri lehinde verilen önemi vurgular.

BM bünyesinde 1995 yılında Pekin’de toplanan 4. Dünya Kadın Konferansı’nda kabul edilen *Pekin Deklarasyonu*’nun 27-35. maddeleri şu şekildedir:

27. *Temel eğitimin, ömür boyu eğitimin, okur yazarlığın ve öğretimin ve kızlarla kadınlar için birinci basamak sağlık hizmetlerinin sağlanması yoluyla sürekli ekonomik büyümenin dahil olduğu, insanı merkez alan sürdürülebilir kalkınmayı yaygınlaştırmaya;*
28. *Kadınların ilerlemesi için barışı güvence altına alacak olumlu adımlar atmaya ve kadınların barış hareketinde oynadığı öncü rolü bilerek, kesin ve etkili uluslararası kontrolü kullanarak genel ve tam bir silahsızlanma için etkin bir şekilde çalışmaya ve gecikmeden, nükleer silahsızlanma ile bütün nükleer silahların çoğalmasını önlemeye katkıda bulunacak, evrensel, çok taraflı, etkin bir şekilde gerçekleştirilecek ve kapsamlı bir nükleer denemeleri yasaklama antlaşmasıyla sonuçlanacak görüşmeleri desteklemeye;*
29. *Kadınlara ve kız çocuklarına yönelik her türden şiddeti önlemeye ve ortadan kaldırmaya;*
30. *Eğitimde ve sağlık hizmetlerinde kadınlarla erkeklere eşit davranılmasını ve bunlara eşit ulaşmalarını güvence altına almaya ve eğitim kadar kadının cinsel sağlığını ve üreme sağlığını artırmaya;*
31. *Kadınların ve kız çocuklarının insan haklarını yaygınlaştırmaya ve korumaya;*
32. *İrk, yaş, dil, etnik köken, kültür, din veya özürlü olmak gibi nedenlerle veya yerli halktan oldukları için güçlenme ve ilerlemede çeşitli engellerle karşılaşan bütün kadınların ve kız çocuklarının bütün insan haklarını ve temel özgürlükleri eşit kullanmalarını sağlayacak çabaları artırmaya;*
33. *Özellikle kadınları ve kız çocuklarını korumak için insani hukukun dahil olduğu, uluslararası hukuka saygıyı temin etmeye;*
34. *Her yaştaki kadınların ve kız çocuklarının tam potansiyelini geliştirmeye ve herkes için daha iyi bir dünya oluşturmaya tam ve eşit katılımlarını sağlamaya ve kalkınma sürecindeki rollerini zenginleştirmeye;*
35. *Kadınların ve kız çocuklarının ilerlemesini ve güçlendirilmesini artıracak bir araç olarak, kadınların, toprak, kredi, bilim ve teknoloji, mesleki eğitim, bilgi, iletişim ve pazarlar dahil ekonomik kaynaklara eşit ulaşmalarını sağlayacak ve uluslararası işbirliği yoluyla bu kaynaklara eşit ulaşmanın yararlarını kullanacak şekilde kapasitelerini geliştirmeye kararlıyız.*

5-9 Haziran 2000 tarihleri arasında New York’ta gerçekleştirilen “Kadın 2000: 21. Yüzyıl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kalkınma ve Barış” (PEKİN+5) başlıklı Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Özel Oturumu’nun sonuç bildirgesinde kabul edilen 12 kritik sorundan bir tanesi de eğitimidir. Kadın erkek eşitliğinin sağlanması için kadının eğitilmesi gerekliliği konusundaki artan bilinçlenme ve buna bağlı kazanımlar, özel olarak korunmaya muhtaç kadın gruplarına yönelik alternatif eğitim ve formasyon (training) programlarındaki artışa rağmen, eğitim ve formasyon alanında güçlü bir siyasi iradenin var olmaması ve/veya eksikliği, kaynak yetersizliği, altyapı sorunları gibi nedenlerle hedeflere ulaşılması henüz başarılamamıştır. Diğer taraftan ders kitaplarındaki ayrımcı kalıplar, olumsuz kadın klişeleri, çocuk bakımının erkekler ve devletle bölüşülememesi ve bazı geleneksel tutum ve davranışlar hala kadının eğitimi ve formasyon kazanımı önünde engel teşkil etmektedir. Bazı ülkelerde yapısal uyum politikalarının doğru formüle edilememesi ve/veya uygulamasındaki aksaklıklar eğitim sektörü üzerinde olumsuz sonuçlar yaratmıştır. Ayrıca, kadının yükseköğrenim kurumlarına devam edebilmesi ile istihdam piyasası dinamikleri arasındaki yakın ilişkinin yeterince iyi anlaşılabilmesi de konuya daha çok önem verilmesi önünde engel oluşturmaya devam etmektedir¹⁵⁸. Nitekim 28 Şubat ve 11 Mart 2005 tarihleri arasında toplanan ve Pekin+10 olarak bilinen toplantının sonucunda “*Herkes için eğitim uygulamalarına hız kazandırmaya, kadın ve kız çocuklarının bilgi ve medya kaynaklarına eşit erişim imkanlarını sağlamaya, kapasitelerini geliştirecek her türlü tedbiri almaya*”¹⁵⁹ karar verilmiştir.

- Engelliler ve Eğitim Hakkı

¹⁵⁸ Pekin+5 Konferansı hakkında KSGM tarafından hazırlanan bilgi notu, <http://www.ksgm.gov.tr/belgeler/pekin-5.doc> web sitesinde mevcuttur, son erişim 28.05.2008.

¹⁵⁹ PEKİN + 10 Bildirgesi, *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kalkınma ve Barış için Dayanışma*, <http://www.fatmasahin.net/basinaciklamalari/pekin.doc> web sitesinde mevcuttur, son erişim 28.05.2008.

Engelli kişilerin insan hakları, ne yazık ki oldukça geç bir dönemde uluslararası mekanizmaların gündemine gelmiş ve bu konuda oldukça sınırlı bir mevzuat geliştirilmiştir. Bu haliyle 1970’li yılların ortalarına kadar engelli kişiler “ayrımcılığın” mağdurları olmuştur. Bununla birlikte son yıllarda uluslararası mekanizmalarda engelli kişilerin haklarına özel bir önem verilmiş ve bu konudaki çalışmalara hız kazandırılmıştır.

Konuyla ilgili ilk uluslararası metin BM Genel Kurulunca kabul edilen **2856 (XXVI) sayılı ve 20 Aralık 1971 tarihli “Zihinsel Engellilerin Haklarına dair Deklarasyon’dur.” Deklarasyon’un 2. maddesi şöyle demektedir:**

2. Zihinsel olarak engelli kişiler uygun şekilde tıbbi bakım ve fiziksel tedavi görme, ve yeteneklerinin gelişmesine yardımcı olabilecek ve potansiyellerini en düzeye çıkaracak rehberlik, rehabilitasyon, eğitim ve öğretim haklarına sahiptirler.

BM Genel Kurulu’nun, 3447 No’lu ve 9 Aralık 1975 tarihli *Engelli Kişilerin Haklarına dair Bildirge’nin* 6. maddesinde diğer bütün şeylerin yanında eğitim hakkına da vurgu yapılır:

6. Engelli kişiler tıbbi, psikolojik ve fonksiyonel tedavi hakkına ve düzgün hayat standardı hakkına sahiptir. Protez, ortopedik uygulamalar, tıbbi ve sosyal rehabilitasyon çalışmaları, eğitim, mesleki, staj ve rehabilitasyon, yardım, danışma, plasman hizmetleri, engelli kişinin yetenek ve becerilerini en yüksek düzeye çıkaracak ve onların toplumla bütünleşmesini ve yeniden kazanılmasını hızlandıracak diğer tüm faaliyetler, bu maddenin kapsamına dahildir.

UNESCO’nun *Yetişkin Eğitiminin Geliştirilmesine dair 1976 tarihli Tavsiyesi’nin* 19. maddesi fiziksel ya da zihinsel engelli yetişkinlerin eğitimine yöneliktir:

Madde 19: Fiziksel ya da zihinsel engelli yetişkinlerin eğitimi ile ilgili faaliyetler, özellikle engelliliklerinin bir sonucu olarak kaybettikleri veya bozulan fiziksel ve zihinsel kapasitelerinin yeniden yapılanmasına veya dengelenmesine ve engellilik halleriyle uyumlu işe dönük bir çalışma pratiği ve sosyal yaşamları için gerekli olan profesyonel niteliklerin zorunlu olduğu yerleri ve bilgi ve becerileri elde etmelerine imkan sağlamaya yönelik tasarlanmalıdır.

Teknik ve Mesleki Eğitime dair 1989 tarihli UNESCO Sözleşmesi’nin 2. maddesinde ise şunlar söylenmektedir:

Madde 2

4- Sözleşmeciler Devletler engellilerin ve diğer dezavantajlı grupların özel ihtiyaçlarına gereken önemi verirler ve bu grupların teknik ve mesleki eğitimden yararlanmalarına imkan veren uygun önlemleri alırlar.

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 23. maddesi açık bir şekilde zihinsel ve bedensel engelli çocukların eğitim haklarını garanti altına almaktadır:

MADDE 23. –(...)

2. Taraf Devletler, özürlü çocukların özel bakımdan yararlanma hakkını tanırlar ve eldeki kaynakların yeterliliği ölçüsünde ve yapılan başvuru üzerine, yardımdan yararlanabilecek durumda olan çocuğa ve onun bakımından sorumlu olanlara, çocuğun durumu ve ana-babanın veya çocuğa bakanların içinde buldukları koşullara uygun düşecek yardımın yapılmasını teşvik ve taahhüt ederler.

3. Özürlü çocuğun, özel bakıma gereksinimi olduğu bilincinden hareketle bu MADDEnin 2 nci fıkrası uyarınca yapılması öngörülen yardım, çocuğun ana-babasının ya da çocuğa bakanların parasal (mali) durumları göz önüne alınarak, olanaklar ölçüsünde ücretsiz sağlanır. Bu yardım; özürlü çocuğun eğitimi, meslek eğitimi, tıbbi bakım hizmetleri, rehabilitasyon hizmetleri, bir işte çalışabilecek duruma getirme hazırlık programları ve dinlenme/eğlenme olanaklarından etkin olarak yararlanmasını sağlamak üzere düzenlenir ve çocuğun en eksiksiz biçimde toplumla bütünleşmesi yanında, kültürel ve ruhsal yönü dahil bireysel gelişmesini gerçekleştirme amacını güder.

4. Taraf Devletler, uluslararası işbirliği ruhu içinde, özürlü çocukların koruyucu sıhhi bakımı, tıbbi, psikolojik ve işlevsel tedavileri alanlarına ilişkin gerekli bilgilerin alışverişi yanında, rehabilitasyon, eğitim ve mesleki eğitim hizmetlerine ilişkin yöntemlerin bilgilerini de içerecek şekilde ve Taraf Devletlerin bu alanlardaki güçlerini, anlayışlarını geliştirmek ve deneyimlerini zenginleştirmek amacıyla bilgi dağıtımını ve bu

bilgiden yararlanmayı teşvik ederler. Bu bakımdan, gelişmekte olan ülkelerin gereksinimleri, özellikle göz önüne alınır.

BM Genel Kurulu'nun 37/52 No'lu kararına bağlı olarak, 3 Aralık 1982'deki 37. düzenli oturumunda kabul edilen *Engellilere İlişkin Dünya Eylem Programıyla*¹⁶⁰ birlikte, engelli kişilere yönelik özel bir program başlatmıştır. Engellilerin fırsat eşitliği, eğitim, iş, sosyal sorunlar, engelliler ve yeni uluslararası ekonomik düzen, ekonomik ve sosyal gelişmenin sonuçları üzerine yoğunlaşan programda, engelli çocukların eğitimiyle ilgili olarak dünyadaki çocukların en az %10'unun engelli olduğu vurgulandıktan sonra, engelli çocukların engelli olmayan diğer çocuklar gibi eşit şekilde eğitim hakkına sahip olduğu açık bir şekilde belirtilir.

BM tarafından engellilerin eğitim haklarına yönelik çabalar 1990'lı yıllarda artan oranda devam eder. BM Genel Kurulu'nun 20 Aralık 1993'teki 85. hazırlık toplantısında, 48/96 No'lu kararıyla kabul edilen *Engelli Kişilerin Fırsat Eşitliğine dair Standart Kurallar* engellilerin eğitimine ayrı bir önem vermektedir. *Kural 6* doğrudan eğitime ilişkindir. Kural 6'ya göre genel eğitimden sorumlu olan yetkililer aynı zamanda dahili bir çerçevede engellerin eğitiminden de sorumludur. Engellilerin eğitimi ulusal eğitim planlarının, öğretim programlarının ve okul organizasyonlarının dahili bir parçası olmalıdır (6-1); Okullardaki eğitime yardımcı ve diğer destekleyici hizmetler temin edilmelidir (6-2); Engellilerin aileleri ve organizasyonları eğitim sürecine her düzeyde dahil edilmelidir (6-3); Eğitimin zorunlu olduğu devletlerde, tüm cinsleri kapsayacak şekilde kız ve erkek çocuklarına ve en ciddi şekilde zarar görenler dahil olmak üzere her düzeydeki engelliye eğitim sağlanmalıdır (6-4); Genç yaşlardaki engelli çocuklara, okul öncesi yaştaki engelli çocuklara ve başta kadınlar olmak üzere yetişkin engellilere özel bir önem verilmelidir (6-5); Engellilere yönelik eğitimsel araçların temininde devletler, okullar ve toplumun geniş bir kesimi tarafından kabul edilmiş ve açık bir şekilde ifade edilmiş politikalara ve anlayışa sahip olmalı; müfredatların esnekliğine, yenilenmesine ve adaptasyonuna izin vermeli; kaliteli materyaller temin etmeli, öğretmenlere yönelik süreklilik arz eden eğitim programları yapmalı ve öğretmenleri desteklemelidir (6-6); Toplumun temel alan programlar ve eğitimin bütünleştirilmesi engellilerin eğitimi ve öğretimi ile ilgili olarak karşılıklı etkileşimi temin etmeli ve çağdaş yaklaşımları dikkate almalıdır. Toplumun temel alan ulusal programlar, toplumların engellilerin yerel eğitimini temin etmeye yönelik kendi kaynaklarını yaratmalarını cesaretlendirmelidir (6-7); Temel eğitimin verildiği okul sistemlerinin olduğu yerlerde engellilerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek yeterli imkan henüz bulunmamaktadır, bu yüzden özel eğitim merkezleri düşünülmelidir. Bu merkezlerde engelli öğrencilerin yararlanacağı kaynaklar, en az engelli olmayan öğrencilerin yararlandığı kaynaklar kadar olmalı ve zaman içinde devletler özel eğitim hizmetlerinin genel eğitim hizmetleri kapsamında verilmesini hedeflemelidir (6-8); Özel iletişim ihtiyacı olan görme ve işitme engeli öğrencilerin eğitimine ayrı bir önem verilmeli ve özel sınıflar oluşturulmalıdır (6-9).

BM Ekonomik ve Sosyal Konsey, 21 Temmuz 1997'de 36. hazırlık toplantısında aldığı 1997/20 sayılı kararla, *Engelli Kişilerin Fırsat Eşitliğine dair Standart Kurallar'dan 6. Kuralın* hükümetler tarafından temin edilmesi için harekete geçirilmesi (Karar 7); ve bu amaçla UNESCO'ya eğitimle ilgili devam eden çalışmalarını engellilerin eğitimi ile ilgili çalışmalarla bütünleştirmesi ve hükümetlere yönelik yardımcı programlar geliştirmesi için çağrıda bulunur (Karar 8).¹⁶¹

¹⁶⁰ Eylem programı <http://www.un.org/esa/socdev/enable/wpa.doc> web sitesinde mevcuttur, son erişim 06.09.2004.

¹⁶¹ 1997/20. *Children with disabilities*, 21 July 1997, www.un.org/documents/ecosoc/res/1997/eres1997-20.htm web sitesinde mevcuttur.

BM her yıl dünya engelliler günü nedeniyle, engellilerin karılaştıkları sorunlara ilişkin çözüm arayışlarını sürdürmektedir. Bunun nedeni BM Sosyal Gelişme Komisyonu tarafından, yapılan basın açıklamasında açık bir şekilde görülebilir¹⁶²:

Eğitim, analık babalık, seçimlere katılabilme, hukuk mahkemelerinden faydalanabilme ve mülkiyet hakkı dahil olmak üzere engellilerin temel hakları tüm dünyada sürekli olarak ihlal edilmektedir.(...) Dünya üzerindeki milyonlarca engelli kişi sefalet ve mahrumiyet içinde yaşamaktadır.(...) BM Engelli Kişilerin Fırsat Eşitliğine Dair Standart Kuralları engellilere yönelik hükümetlerin politikalarını düzeltmeleri için kılavuz olmalıdır.

BM Sosyal Gelişme Komisyonu tarafından ifade edilen kaygılar benzer şekilde, 3 Aralık 2002 tarihinde, BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri *Sergio Vieira de Mello* tarafından yapılan ise şu şekilde ifade edilmektedir¹⁶³:

Bizler engelliliği bir insan hakları sorunu olarak ele almak zorundayız. (...) Engelli kişiler mimari, ulaşım ve eşit katılım olanaklarına yönelik sosyal engeller kadar iş ve eşit eğitim olanaklarının yadsınmasını da içerecek şekilde ayrımcılığın değişik biçimleriyle yüzleşmektedirler. (...) Ayrımcılık insanlık onuruna zarar vermekte ve engelli kişileri bizlerin zannettiğinden çok fazla miktarda temel hak ve özgürlüklerinden yoksun bırakmaktadır.

Engellilerin insan haklarına yönelik en önemli gelişme 2007 yılında gerçekleşmiştir. 31 Aralık 2007'de 120 ülkenin imzasıyla BM Engelli Hakları Sözleşmesi ve 67 ülkenin imzasıyla Ek Protokolü BM Genel Kurulu'nda kabul edilmiştir. Sözleşme'nin 24. maddesi eğitim hakkıyla ilgilidir:

Madde 24

Eğitim

1. Taraf Devletler, engelli kişilerin eğitim hakkını tanımaktadır. Taraf Devletler, bu hakkın ayrımcılık olmadan ve eşit fırsat esasına göre gerçekleştirilmesi amacıyla aşağıdaki hedeflere yönelik olan her düzeydeki kapsamlı bir eğitim sistemini ve yaşam boyu öğrenimi sağlayacaklardır:

(a) İnsan potansiyeli ve onur ve kendine değer verme duygusunun tam olarak geliştirilmesi ve insan hakları, temel özgürlükler ve insani çeşitliliğe gösterilen saygının güçlendirilmesi;

(b) Engelli kişilerin kişilikleri, becerilerive yaratıcılıkları yanı sıra zihinsel ve fiziksel kabiliyetlerinin tam olarak geliştirilmesi;

(c) Engelli kişilerin özgür bir topluma etkin bir şekilde katılabilmelerinin sağlanması.

2. Taraf Devletler, bu hakkın gerçekleştirilmesi için aşağıdakileri sağlayacaklardır:

(a) Engelli kişilerin, engelli olmaları nedeniyle genel eğitim sisteminden dışlanmamaları ve engelli çocukların, engelli olmaları nedeniyle serbest ve zorunlu temel eğitim veya ortaöğretimden mahrum bırakılmamaları;

(b) Engelli kişilerin, kapsamlı, kaliteli ve serbest temel eğitimden ve orta eğitimden içinde yaşadıkları toplumdaki öteki kişilerle eşit olarak yararlanabilmeleri;

(c) Kişinin gereksinimlerinin makul şekilde karşılanması;

(d) Engelli kişilerin, genel eğitim sistemi içinde etkin eğitimlerinin kolaylaştırılması için gerekli desteği almaları;

(e) Dahil olma amacı ile uyumlu şekilde akademik ve sosyal gelişimi azami düzeye çıkaran ortamlarda etkin kişiye yönelik destek önlemlerinin sağlanması.

3. Taraf Devletler, engelli kişilerin toplumun üyeleri olarak ve eğitime tam ve eşit katılımlarını kolaylaştırmak için yaşamı ve sosyal gelişim becerilerini öğrenmelerini sağlayacaklardır. Taraf Devletler, bu amaçla aşağıdakiler dahil olmak üzere gerekli önlemleri alacaklardır:

(a) Braille alfabesi, alternatif yazı ve alternatif yükseltici ve alternatif iletişim yöntem, araç ve biçimleri ile yönlendirme ve hareket becerilerinin öğrenilmesinin ve arkadaş desteği ve yönlendirmesinin kolaylaştırılması;

(b) İşaret lisanının öğrenilmesinin kolaylaştırılması ve işitimi engelli kişilerin dil kimliklerinin teşvik edilmesi;

¹⁶² Commission for Social Development - 1a - Press Release SOC/4528 4th Meeting (PM) 9 February 2000; Available at: <http://www.un.org/News/Press/docs/2000/20000209.soc4528.doc.html>

¹⁶³ Statement of The High Commissioner on The Rights of Disabled Persons, 3 December 2002 <http://www.unhchr.ch/hurricane/hurricane.nsf/view01/9367AE57FED3A4D7C1256C840031CD6E?open=document> web sitesinde mevcuttur.

(c) Görme, işitme veya hem görme hem işitme engelli kişilerin ve özellikle çocukların eğitiminin, birey için en uygun lisanlarda ve iletişim yöntemleri ve araçları kullanılarak ve akademik ve sosyal gelişimi azami düzeye çıkaran ortamlarda verilmesinin sağlanması.

4. Taraf Devletler, bu hakkın gerçekleştirilmesinin sağlanmasına yardımcı olmak için engelli öğretmenler dahil olmak üzere işaret lisanı ve/veya Braille alfabesi konusunda eğitim görmüş öğretmenlerin istihdam edilmesi ve eğitimin bütün düzeylerinde çalışan meslek mensupları ve personelin eğitilmesi için gerekli önlemleri alacaklardır. Bu eğitim, engelli olma konusunda bilinçlendirmeyi ve engelli kişilerin desteklenmesi için uygun yükseltici ve alternatif yöntemler, araçlar ve biçimler, eğitim teknikleri ve malzemelerinin kullanılmasını içerecektir.

5. Taraf Devletler, engelli kişilerin genel yükseköğrenim, mesleki öğrenim, yetişkin öğrenimi ve yaşam boyu öğrenmeden ayrımcılık olmadan ve başka kişilerle eşit olarak yararlanabilmelerini sağlayacaklardır. Taraf Devletler, bu amaçla engelli kişiler için makul imkanların temin edilmesini sağlayacaklardır.

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi 7-8 Mayıs 2003 tarihlerinde İspanya'nın Malaga kentinde düzenlenen İkinci Avrupa Konferansı'nın doğrudan engellilerin toplumla bütünleştirilmesi amacıyla izlenecek olan politikalara tahsis etmiştir. "Engelli kişilerin yaşam kalitesinin düzeltilmesi: tam katılım yoluyla ve tam katılım için tutarlı bir politikanın geliştirilmesi" amacıyla yayınlanan *Politik Deklarasyon*'da¹⁶⁴ şunlar söylenmektedir:

20. engellilere yönelik ulusal ve uluslararası düzeydeki politikaların ve yasaların detaylandırılmasına yönelik bütünleştirilmiş bir yaklaşımın kabul edilmesi ve izlenecek olan politikaların ilgili olan tüm alanlarında, özellikle de ev edinme, eğitim, mesleki rehberlik ve öğretim, iş, çevre edinme, toplu taşıma, bilgi, sağlık hizmeti ve sosyal korunma haklarından yararlanma gibi alanlarda, engellilerin ihtiyaçlarına gereği gibi karşılık verilmesi bir zorunluluktur

Avrupa Konseyi Sosyal Haklar Şartı'nın 1996 tarihli gözden geçirilmiş şeklindeki Bölüm V madde E'de ayrımcılığı yasaklamıştır. Ayrıca AB Temel Haklar Şartı'nın 20. maddesi yasa önünde eşitlik getirirken 21. maddesi de ayrımcılığı yasaklar¹⁶⁵.

Avrupa Konseyi Sosyal Haklar Şartı'na Kolektif Şikayet Sistemi Getiren Ek Protokol 1995 yılında kabul edilmiştir. Şikâyetler Avrupa Sosyal Haklar Komitesi olarak da bilinen bağımsız uzmanlar komitesi tarafından incelenmektedir. Avrupa Sosyal Haklar Komitesi'ne Uluslararası Otizm Derneği – Avrupa (*International Association Autism – Europe - IAAE*) tarafından Fransa'ya karşı 22 Temmuz 2002'de yapılan bir başvuruyu değerlendirmiştir. Başvurucu Fransa'nın Şart'ın engellilerin haklarıyla ilgili 15. maddesini, gençlerin çocukların sosyal, yasal ve ekonomik korunmasıyla ilgili 17. maddesini ve ayrımcılık yasağıyla ilgili Bölüm V madde E'yi ihlal ettiğini iddia etmiştir. Gerekçe olarak Fransa'daki otistik çocukların eğitimden yararlanamaması gösterilmiştir. Yapılan başvuruyu kabul edilebilir bulan Komite¹⁶⁶, Fransa'nın Avrupa Sosyal Şartı'nın 15, 17 ve Bölüm V madde E'yi ihlal ettiğine karar vermiş¹⁶⁷ ve bunu 7 Kasım 2003'de taraflara ve Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'ne bildirmiştir (No. 13/2002). Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi kararı 10 Mart

¹⁶⁴ "Improving the quality of life of people with disabilities: enhancing a coherent policy for and through full participation" Second European Conference of Ministers responsible for Integration Policies for People with Disabilities - 7-8 May 2003 - Malaga, Spain, The Council of Europe

http://www.coe.int/T/E/Com/Files/Ministerial-Conferences/2003-Disabilities/Decl_finale.asp#TopOfPage; son erişim 06.09.2004.

¹⁶⁵ Bu konuyla ilgili olarak daha kapsamlı bilgi için bkz. *Ayrımcılığa Karşı Uluslararası İnsan Hakları Mevzuatı*, Haz. Hakan Ataman, Ed. Hasan Saim Vural, İnsan Hakları Gündemi Yayınları, Ankara, 2007, <http://www.rightsagenda.org/main.php?id=266> web sitesinde mevcuttur.

¹⁶⁶ *List of complaints and advancement of the procedure*, (as of 23 January 2008), http://www.coe.int/t/e/human_rights/esc/4_collective_complaints/list_of_collective_complaints/CC13Admiss_en.pdf web sitesinde mevcuttur.

¹⁶⁷ *By Autism – Europe against France*, http://www.coe.int/t/e/human_rights/esc/4_collective_complaints/list_of_collective_complaints/CC14Merits_en.pdf web sitesinde mevcuttur.

2004'te kabul etmiştir ([ResChS\(2004\)1](#))¹⁶⁸.

Avrupa Sosyal Şartı kapsamında Komite'ye benzer nitelikteki bir diğer başvuru, Zihinsel Engellileri Savunma Merkezi (*Mental Disability Advocacy Centre - MDAC*) tarafından Bulgaristan'a karşı yapılmıştır. Zihinsel Engellileri Savunma Merkezi Bulgaristan'daki Zihinsel Engelli Çocuklar Evi'ndeki çocukların eğitim alamadığını bu yüzden Bulgaristan'ın Avrupa Sosyal Şartı'nın 17-2 ve Bölüm V madde E'yi ihlal ettiğini iddia etmiştir. Komite henüz bir karar vermemiştir. Ancak yapılan başvuruyu 26 Haziran 2007'deki kararıyla kabul edilebilir bulmuştur (No. 41/2007)¹⁶⁹.

AB tarafından 2003 yılının Avrupa Engelliler Yılı¹⁷⁰ olarak kabul edilmesi ile birlikte, bölgede engellilerin eşit olanaklardan yararlanmasına ilişkin 2004'ten 2010'a kadar sürecek olan bir eylem planı benimsenerek yürürlüğe konmuştur. Bu eylem planı çerçevesinde bir "yaşam boyu öğrenme" modeli benimsenerek, engelli kişilerin tüm yaşamları boyunca karşılaştıkları eğitim, öğretim ve öğrenmeye yönelik engellerin üstesinden gelinmesi öngörülmüştür. Söz konusu kurumlardan AB üyesi 22 ülkenin eğitim bakanlarının himayesinde kurulan ve Avrupa kurumları tarafından desteklene *Özel Eğitim İhtiyacının Geliştirilmesine için Avrupa Ofisi* engellilerin eğitim hakkına yönelik düzenli raporlar yayınlamakta ve AB içinde yönlendirici bir rol oynamaktadır¹⁷¹.

e) Eğitimin Kalitesi

Günümüzde eğitim mevcudiyeti ve erişilebilirliği tek başına bir şey ifade etmemektedir. Bu yüzden eğitimin kalitesi de son derece önemlidir. Bu yüzden eğitime ayrılan bütçe son derece önemlidir. UNESCO eğitim ve öğretim bütçesinin gayrisafı millî hâsılanın yüzde 6'sı düzeyinde olmasını tavsiye etmektedir¹⁷². Ayrıca, okula düzenli devamlılığı sağlamaya ve okul terklerini azaltmaya yönelik önlemler alınmalıdır. Yalnızca örgün eğitimin sağlanması kendi başına yeterli değildir. Bunun yanı sıra, yoksulluk ve ayrımcılık gibi engellerin ortadan kaldırılması ve çocukların gerçekten yararını görebilecekleri kalitede eğitim verilmesi de gerekmektedir¹⁷³. Herkes için Eğitim Dünya Konferansı (1990) 2000 yılı için evrensel ilköğretim hedefini belirlemiştir. Gerçekleşmemiş olsa bile bu hedef 2000 yılında yapılan Dünya Eğitim Forumu'nda bu kez 2015 yılı için bir kez daha konulmuştur. Sözü edilen Forum ayrıca erken dönem çocuk bakımı ve eğitiminin

¹⁶⁸ COUNCIL OF EUROPE COMMITTEE OF MINISTERS, Resolution ResChS(2004)1 Collective complaint No. 13/2002 Autisme-Europe against France, (Adopted by the Committee of Ministers on 10 March 2004 at the 875th meeting of the Ministers' Deputies) <http://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=856639&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75> web sitesinde mevcuttur.

¹⁶⁹ *Mental Disability Advocacy Center (MDAC) v. Bulgaria, Complaint No. 41/2007*, http://www.coe.int/t/e/human_rights/esc/4_collective_complaints/list_of_collective_complaints/CC41Admiss_e_n.pdf web sitesinde mevcuttur.

¹⁷⁰ Available at: http://europa.eu.int/comm/employment_social/disability/year_en.html 06.09.2004

¹⁷¹ Communication of 30 October 2003 from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Equal opportunities for people with disabilities: a European action plan [[COM\(2003\) 650](#) final - Not published in the Official Journal].; Available at: <http://europa.eu.int/scadplus/leg/en/cha/c11414.htm> ; Ayrıca bkz. the European Agency for Development in Special Needs Education web site: <http://www.european-agency.org/index.html>; 06.09.2004

¹⁷² *BM Eğitim Hakkı Özel Raportörü Katarina Tomaševski tarafından sunulan rapor*, Türkiye Ziyareti, 3-10 Şubat 2002, E/CN.4/2002/60/Add.2, 27 Mart 2002, s. 2, raporun Türkçe çevirisi İHOP tarafından yapılmış olup, web sitesinde mevcuttur, son erişim.

¹⁷³ *A Human Rights-Based Approach to Education For All*, © United Nations Children's Fund/ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2007, p. 8

yaygınlaştırılması ve iyileştirilmesi, eğitimde toplumsal cinsiyet farklılıklarının giderilmesi ve eğitimde kalitenin artırılması taahhütlerinde de bulunmuştur¹⁷⁴.

Eğitimin izlenmesinde ve değerlendirilmesinde hakları temel alan yaklaşım, gerek bunun gerçekleştiği süreç gerekse ulaşılmaya çalışılan sonuçlar açısından “örnek kalkınma uygulaması” olarak tanımlanabilecek çerçevenin ötesinde birtakım olumlu sonuçlar getirebilir. Süreç açısından bakıldığında, eğitim hizmetlerinin sunumuna ilişkin bilgilerde daha fazla saydamlık gerekmektedir. Dahası, çocukların ve içinde yaşadıkları toplulukların ortaklar olarak süreçte daha aktif biçimde yer almaları, belge ve bilgilerin hazırlanmasına, analizine ve paylaşımına katılmaları gerekmektedir. Bu katılım onları güçlendirecek ve bilgi kalitesini artıracaktır. İzleme ve değerlendirmede bu tür çerçeveler, eğitimde hakları temel alan yaklaşımın hem nicel hem de nitel göstergelerini ortaya koyacaktır. Sonuçlar açısından ise, izleme ve değerlendirmenin şu noktaları ele alması gerekmektedir¹⁷⁵:

- Eğitim haklarının daha iyi gerçekleştiğinin ve artık ihlal edilmediğinin belirlenmesi açısından çocukların yaşamlarındaki değişimler.
- Yasal düzenlemelerdeki, politikadaki, yapıdaki ve uygulamadaki değişiklikler ve bunların eğitim hakkının gerçekleşmesi üzerindeki etkileri.
- Eğitimde erişim açısından eşitlik ve ayırım gözetmeme alanındaki değişiklikler, eğitimin kalitesi ve çocukların eğitim süreçlerindeki deneyimleri. Örneğin, daha çok sayıda marjinal çocuğa ulaşıldı mı? Müfredatta yer alan ayrımcı göndermeler çıkartıldı mı?
- Çocuğun ve diğer paydaşların okullarda ve daha geniş anlamda eğitim politikalarının geliştirilmesinde aktif yurttaşlık ve katılımı için olanakları.
- Sivil toplumda ve topluluklarda haklar temelli yaklaşımı destekleme kapasitesi. Örneğin, eğitimde gelişme için tanıtım-savunu, yerel okullara aktif destek ve kız ve çocukların eşit haklarının güvence altına alınması.

Kaynakların kıt olduğu durumlarda eğitimin herkese sağlanması gerekliliği tek çocuk başına sağlanan kaynağın azalması anlamına gelebilir – bunun sonucu öğretmen başına daha çok öğrenci, kalabalık sınıflar, sınıf başına daha az materyal ve kaynak ve binaların daha düşük standartlarda olmasıdır. Böylece, erişim adına kaliteden ödün verilmiş olur. Böyle durumlarda eğitime erişim başlıca kaygıdır; çocuk grupları arasında ayrımcılık yapılması ve eldeki kaynaklarla belirli grupların kayırılması kabul edilemez. Gene de, mümkün olduğu her durumda, bütün çocukların kaliteli eğitime erişebilmelerini sağlamak üzere bütçe ödeneklerini artırmaya yönelik çabalar harcanması gerekir. Ayrımcılık eğilimlerine karşı önlem alınmalıdır. Bu arada, fon sağlayıcılar sağladıkları finansmanın herhangi bir gerekçeye dayalı ayrımcılık gözetilmeksizin kullanılmasını gözetmelidir¹⁷⁶.

Çalışmanın çocukların yaşamındaki rolü tartışmalı bir konu olmaya devam etmektedir. Çocukların çalışması, bir yanıyla onları yaşama hazırlar; ancak aynı zamanda eğitimlerini de engelleyebilir. Çalışmanın çocuklar için kabul edilebilir, eğitim hakkı ile bağdaşır biçimleri olup olmadığı konusunda bir görüş birliği yoktur. Zorunlu eğitim yaşlarında çocukların her tür çalışmasını yasaklamak gerekip gerekmediği de tartışmalı bir konudur. Çocuk Haklarına dair Sözleşme, çocukların, gelişimleri açısından zararlı ve eğitimlerini engelleyen her tür çalışmadan korunmaları gerektiğini açıkça belirtmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 182 Sayılı Sözleşmesi de en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğini tanımlamakta ve

¹⁷⁴ A.g.e. p. 9.

¹⁷⁵ A.g.e. p 19-20.

¹⁷⁶ A.g.e. p. 23

hükümetlerin çocukları bu tür işlerden koruma yükümlülüklerini açık biçimde ortaya koymaktadır. Hükümetler, bu korumayı güvence altına alacak yasal düzenlemeler yapmak ve politikalar geliştirmek durumundadır. Hükümetlerin görevleri arasında şunlar da yer almaktadır: kalitesi ve uygunluğu bakımından bir işte çalışmaya gerçek anlamda alternatif oluşturan bir eğitim sağlamak, birçok çocuğu çalışma yaşamına zorlayan yoksulluk ve geçim sıkıntısı gibi sorunları gidermeye yönelik politikalar geliştirmek ve eğitim sistemini çalışmaktan başka çaresi olmayan çocukların da devam edebilecekleri bir esnekliğe ve kapsayıcılığa kavuşturmak¹⁷⁷.

Eğitimde insan haklarını temel alan bir yaklaşımın geliştirilmesi, eğitime erişim, kaliteli eğitim ve eğitimde insan haklarına saygı haklarını içselleştiren bir çerçeveyi gerektirir. Bu sayılanlar birbirine bağımlı ve birbiriyile ilişkilidir. Hakları temel alan bir eğitim, üçünün de yaşama geçirilmesini öngörür¹⁷⁸.

Eğitim hakkı, evrensel erişim ilkesinin sahiplenilmesini gerektirir. En marjinal konumdaki çocuklara ulaşmak için gerekli bütün önlemlerin alınması da buna dahildir. Ancak, çocukları okula yerleştirmek kendi başına yeterli değildir; bu, kişileri ekonomik ve sosyal hedeflere ulaştırma, onları sorumlu ve aktif yurttaşlar haline getirecek bilgi, beceri ve değerleri kazandırma bakımından tek başına bir güvence oluşturmaz. Örneğin, Güney ve Doğu Afrika Eğitim Kalitesini İzleme Konsorsiyumu tarafından yapılan bir araştırma (1995-1998), ilkokul öğrencilerinin okuma becerilerini ulusal okuma uzmanları ve 6. sınıf öğretmenleri tarafından geliştirilen standartlara göre ölçmektedir. Araştırma sonuçlarına göre, toplam 7 ülkeden dördünde 6. sınıf öğrencilerinin yarısından azı okumada asgari yeterlilik düzeyindedir. 1996–2001 döneminde Fransızca konuşulan 6 Afrika ülkesinde Programme d'Analyse des Systèmes Éducatifs de la CONFEMEN (PASEC) tarafından yapılan araştırma da başarısızlığa dikkat çekmektedir: 6 ülkenin hepsinde Fransızca ve matematikte “başarı düzeyi” 5. sınıf öğrencileri arasında ancak yüzde 43’tür ve Senegal’de öğrencilerin yüzde 40’ı küsurlü rakamları sıralamada güçlük çekmiştir. Kaliteli eğitim sağlanması sanayileşmiş ülkelerin de gündeminde olan bir konudur. Yakın zamanlarda yapılan araştırmalar, varlıklı ülkelerde çok sayıda çocuğun günümüz dünyasında gerekli temel becerileri edinemediğine işaret etmektedir¹⁷⁹.

Dakar Eylem Çerçevesi (2002) ve BM Çocuk Hakları Komitesi tarafından belirlenen eğitimin amaçları doğrultusunda, müfredatın uygunluğuna, öğretmenlerin rolüne ve öğrenme ortamlarının niteliğine ve etiğine önem vermek gerekmektedir. Hakları temel alan yaklaşım, okullarındayken çocukların insan haklarını tanımayı ve bu haklara saygı göstermeyi öngörmektedir – buna kimliğe, kişiliğe ve dokunulmazlığa saygı da dâhildir. Bu sayede okul devamlılığı artacak, ayrıca eğitim süreci daha güçlendirici, katılımcı, saydam ve hesap verebilir olacaktır. Dahası, ayrımcılıktan korunma, yeterli yaşam standardı ve anlamlı katılım gibi hakları yaşama geçirecek önlemler alınmadıkça çocukların eğitimden dışlanma durumları sürecektir. Çocuğun sağlık ve refah hakkını gözetmeden kaliteli eğitim de sağlanamaz. Aşağılayıcı cezalara veya fiziksel istismara maruz kalan çocuklar uygun bir gelişim sağlayamazlar¹⁸⁰.

Kaliteli eğitim hakkını güvence altına almaya yönelik yükümlülükler¹⁸¹

¹⁷⁷ A.g.e. p. 25

¹⁷⁸ A.g.e. p.27

¹⁷⁹ A.g.e. p. 27

¹⁸⁰ A.g.e. p. 28

¹⁸¹ A.g.e. p. 32

- Çocukların kişiliklerinin, yeteneklerinin, zihinsel ve fiziksel yeterliliklerinin mümkün olan en üst düzeye çıkarılması.
- İnsan haklarına ve temel özgürlüklere saygının yerleştirilmesi ve çocukların barış, hoşgörü, eşitlik ve dostluk ruhu içinde sorumlu bir yaşama hazırlanması.
- Çocukların, ana babalarının ve diğerlerinin kültürel kimliklerine, dillerine ve değerlerine saygının yerleştirilmesi.
- Doğal çevreye saygı.
- Çocuğun çeşitli kaynaklardan bilgiye erişimini sağlama.
- Çocuğun yüksek yararının her konuda en başta gözetilmesi.
- Haklarını kullanmalarında, çocukların gelişim halindeki yeteneklerine saygı.
- Çocuğun dinlenme, boş zaman, oyun oynama, eğlence, sanatsal ve kültürel etkinliklere katılma haklarına saygı.

Kaynaklar: Madde 26, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi; maddeler 3, 5, 6, 12, 17, 29, 31, Çocuk Haklarına dair Sözleşme; madde 13, Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ve madde 24, Uluslararası Özürlü Kişiler Sözleşmesi (30 Mart 2007’de imzaya açıldı).

Dakar Eylem Çerçevesi ülkelere kaliteli ilköğretim sağlama ve eğitimde kaliteyi her yönden geliştirme görevini vermektedir. ‘Kalite’nin tek bir tanımı olmasa bile bu terimi tanımlamaya yönelik birçok girişimde iki temel perspektif yer almaktadır. Birincisi, bilişsel gelişme eğitimin başlıca hedefidir ve eğitimin etkililiği de bu hedefe ne ölçüde ulaşıldığıyla belirlenir. İkincisi, eğitim yaratıcı ve duygusal gelişimi sağlamalı, barış, yurttaşlık ve güvenlikle ilgili hedefleri desteklemeli, eşitliğe yardımcı olmalı ve küresel ve yerel kültürel değerleri sonraki kuşaklara aktarmalıdır¹⁸².

Her bir çocuğu “özellikleri, ilgileri, yetenekleri ve ihtiyaçları bakımından benzersiz” olarak tanımlayıp, birer birey olarak çocuklara saygı felsefesiyle formüle eden bu perspektifler, Çocuk Hakları Sözleşmesi’nde sıralanan eğitim amaçları ile bütünleştirilmiştir. Çocukların en uygun şekilde gelişimini sağlayacak bir eğitim verilmesinde üstlenilecek yükümlülüklerin çerçevesi belirlenmektedir. BM Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 29. maddesinde “eğitim gereksiniminin çocuk merkezli değerlendirilmesi, çocuk dostu ve güçlendirici olması, eğitim süreçlerinin bu ilkelere dayandırılması gerekliliği” öngörülmektedir. Her çocuğun, yaşam becerilerini, öğrenmeyi ve diğer yapabilirlikleri, öz saygıyı ve özgüveni geliştirerek, kendisi güçlendirecek bir eğitim görme hakkı vardır. Kaliteli eğitim verilmesi, müfredatın içeriğine, öğretimin niteliğine ve öğrenme ortamının kalitesine dikkati gerektirir. Burada söz konusu olan, bütün çocukların gereksinimlerine yanıt verebilecek esnek, etkili ve saygılı öğrenme ortamlarının yaratılmasıdır¹⁸³.

Edgar Morin’in UNESCO’nun isteği üzerine kaleme aldığı “*Geleceğin Eğitimi İçin Gerekli Yedi Bilgi*”de, bilinmedikleri ya da unutulmuş oldukları göz önüne alındığında, öğretilmeleri daha da gerekli olan yedi temel sorunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Edgar Morin, söz konusu yedi temel sorunu şu şekilde sıralamaktadır: (1) Bilmenin Körlükleri: Hata ve Yanılsama; (2) Akla Uygun Bir Bilginin İlkeleri; (3) İnsanlık Durumunu Öğretmek; (4) Dünyalı Kimliği Öğretmek; (5) Belirsizlikleri Göğüslemek; (6) Anlamayı Öğrenmek; (7) İnsan Türünün Etiği¹⁸⁴.

İoanna Kuçuradi’ye göre Edgar Morin’in eğitimde gördüğü en önemli eksiklik, eğitilenlerin, bilmenin ne olduğu üzerine düşündürülmemesi, onlara bilgiler aktarmakla yetinilmesidir. Böylece, hazır bilgilerle yüklenen insanlar, çok defa yanıldıklarının farkına

¹⁸² A.g.e. p 32

¹⁸³ A.g.e. p 32-33

¹⁸⁴ *Geleceğin Eğitimi İçin Yedi Gerekli Bilgi*, Edgar Morin, Çev. Hüsnü Dilli, Bilgi Üniversitesi Yay.; 2. Baskı İstanbul, Ağustos 2006, s. xii-xx

varamamakta, bilgi ile kuruntuyu birbirinden ayıramamaktadır. Bu sorunun üstesinden gelebilme konusunda Morin'in önerisi "gözlem yapma etkinliklerimizin kendimizi gözlemekten, eleştirilerimizi kendimizi eleştirmekten, nesneleştirme süreçlerinin de kendimiz üzerine düşünme süreçlerinden ayrılmaması gerektiği"dir. Bu, *kendini bilme* gerekliliğidir¹⁸⁵. İkinci önemli eksiklik, "uzmanlaşma" sorunuyla ilgilidir: Kişiler bütünü/bütünleri görebilecek biçimde eğitilmiyorlar, dolayısıyla onlara sunulan parça parça bilgileri, ait oldukları bütüne ya da çerçeveye yerleştirememektedirler¹⁸⁶. Bunun üstesinden gelmek için Morin'in önerisi, eğitimde, bir "parça"nın öğretimi üzerinde yoğunlaşırken, bu "parça"nın bütünle ilgisini göstermek, bir bütünü ele alırken de parçalarının açık bilgisine dayanmak gerektiğidir. Böylece eğitilenin, varolanın ve gerçekliğin çok boyutluluğunu ve karmaşıklığını görebilecek bir göz kazanmasına yardımcı olacaktır¹⁸⁷.

Bugün yaygın olan epistemoloji görüşlerinden farklı bir görüşe dayanan ve eğitilenin bakışını "nesne"ye yönelten bir eğitimi ön plana çıkarmayı amaçlayan bilmeye ilgili bu önerilerden sonra Morin, eğitimde temel alınması gereken bazı "içerikler" üzerinde durmaktadır. Eğitim;

- eğitilenlerin, karmaşık bir varlık –"fiziksel, biyolojik, psikik, kültürel, toplumsal, tarihsel"- olan insanın bir bütün olduğunu ve bütün insanlarda aynı olan yönler ile farklı olan yönlerin bulunduğunu - insan olmanın ne demek olduğunu görmelerini sağlamalı¹⁸⁸,
- insan türünün "dünyasal kimliği"ni -bütün insanların aynı kaderi paylaştığını- göstermeli, böylece de eğitilende *insansal* dayanışma isteğini uyandırmalı¹⁸⁹,
- bazı kesin bilgilerin yanında, birçok belirsizliğin olduğunu göstermeli, böylece de insanları *beklenmeyeni beklemeye* alıştırmalı ve şaşırtıcı bir olguyla karşı karşıya geldiklerinde -bir "problemlerle" karşılaştıklarında- üstesinden nasıl gelebileceklerini öğretmeli¹⁹⁰,
- yaşadığımız birçok sorunun -ırkçılığın, yabancı düşmanlığının vb-, insanların birbirini anlayamamalarından kaynaklandığını göz önüne alarak, *anlamayı* öğretmelidir¹⁹¹.
- etik eğitimi de, ahlak dersleri verilerek yapılmamalı, etik kaygıların kafalarda oluşmasına yardımcı olmalı. Her insanın, hem bir kişi, hem bir toplumun üyesi, hem de insan türünün bir üyesi olduğu bilincini kazandırmalı, böylece de kişilerin özerkliğinden, toplumsal katılımından ve insan türüne ait olma bilincinin gelişmesinden oluşan "insansal gelişme"yi sağlamalı, "yurdumuzun dünya olduğu" bilincini kazandırmalı, bu bilinci de "dünya yurttaşlığı"ni gerçekleştirme isteğine dönüştürmeye katkıda bulunmalıdır¹⁹².

- Eğitim Alanında Çalışanların Hakları

Eğitim alanında çalışanların hakları, ağırlıklı olarak çalışma koşullarıyla ilgili olduğu için bu konuyla ilgili en kapsamlı mevzuat Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından hazırlanmıştır. Bu sözleşmelerden 8 tanesi ILO tarafından temel sözleşme olarak kabul edilmiştir:

---

185 A.g.e. s. x. Ayrıca Bkz. S. 1-13
186 A.g.e. s. x. Ayrıca Bkz. S. 15-24
187 A.g.e. s. x. Ayrıca Bkz. S. 15-24
188 A.g.e. s. xi. Ayrıca Bkz. S. 25-37
189 A.g.e. s. xi. Ayrıca Bkz. S. 39-52
190 A.g.e. s. xi. Ayrıca Bkz. S. 53-64
191 A.g.e. s. xi. Ayrıca Bkz. S. 65-75
192 A.g.e. s. xi. Ayrıca Bkz. S. 77-86

No.29: Zorla Çalıştırma Sözleşmesi: Sözleşme zorla ya da zorunlu çalıştırmanın her tür biçimine son verilmesini öngörmektedir. Ancak, askerlik hizmeti, mahkûmların belirli bir denetime göre çalıştırılmaları, bu arada savaş, yangın ve deprem gibi olağanüstü durumlarda gerek duyulan çalıştırma biçimleri için istisna tanınmaktadır.

No.87: Örgütlenme Özgürlüğü ve Örgütlenme Hakkının Korunması Sözleşmesi (1948) Bütün işçi ve işverenlerin, önceden izin almaksızın ve serbestçe kendi örgütlerini kurma ve bu örgütlene katılma haklarını güvence altına almakta ve bu örgütlerin resmi görevlilerin müdahalelerinden bağımsız serbestçe işlev görebilmelerini sağlayacak güvenceler getirmektedir.

No.98: Örgütlenme ve Toplu sözleşme Hakkı Sözleşmesi(1949): Sendika ayrımcılığı gözetilmesine, farklı kesimlerin örgütlerinin birbirlerinin çalışmalarına müdahale etmelerine karşı ve toplu sözleşme düzeninin geliştirilmesine yönelik önlemler getirmektedir.

No.100: Eşit Ücret Sözleşmesi (1951): Erkek ve kadınların, eşit işlerde eşit ücret ve sosyal haklara sahip olmalarını öngörmektedir.

No.105: Zorla Çalıştırmanın Yasaklanması Sözleşmesi(1957): Zorla ya da zorunlu çalıştırmanın herhangi bir biçiminin siyasal zorlama ve eğitime, siyasal ya da ideolojik görüşlerin açıklanması nedeniyle cezalandırma, işgücünü harekete geçirme, çalışma disiplinini sağlama, ayrımcılık ve grevi katılanları cezalandırma aracı olarak kullanılmasını yasaklamaktadır.

No.111: Ayrımcılık (İstihdam ve Meslek) Sözleşmesi (1958): İş verme, eğitim ve çalışma koşullarının düzenlenmesinde ırk, renk, cinsiyet,din, siyasal görüş, ulusal kimlik ve sosyal köken temelinde ayrımcılık yapılmasının ulusal politikalarla önlenmesi, fırsat ve uygulama alanında eşitliği geliştirme çağrısında bulunmaktadır.

No.138: Asgari Yaş Sözleşmesi(1973): İşe kabulde asgari yaştan zorunlu temel eğitimin tamamlandığı yaştan daha düşük olamayacağını öngörerek çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasını amaçlamaktadır.

No.182: Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimleri Sözleşmesi(1999): Çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin acilen ve etkili biçimde ortadan kaldırılmasını sağlayacak önlemlerin alınmasını öngörmektedir. Çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri arasında kölelik ve benzeri koşullarda çalıştırılma, silahlı çatışmalarda kullanılmak üzere zorla askere alınma, fuhuş ve pornografi amaçlarıyla ve yasa dışı işlerde kullanılma ve bu arada çocukların sağlığına, güvenliğine ve ahlaki değerlerine zarar verecek işler yer almaktadır.

94 Nolu Sözleşme: Bir Kamu Kurumu Tarafından Yapılan Sözleşmelere Konulacak Çalışma Şartlarına dair Sözleşme (8 Haziran 1949)

102 Nolu Sözleşme: Sosyal Güvenliğin Asgari Normlarına dair Sözleşme (28 Haziran 1952)

151 Nolu Sözleşme: Kamu Hizmetinde Örgütlenme Hakkının Korunması Ve İstihdam Koşullarının Belirlenmesi Yöntemlerine İlişkin Sözleşme (7 Haziran 1978)

1966 tarihli *Öğretmenlerin Statüsüne İlişkin Hükümetlerarası UNESCO Özel Konferansı'nın Tavsiye Kararları*¹⁹³ öğretmenlerin statüsü ile ilgili tanım, mesleki alanları, yönlendirici prensipler, öğretmenlik mesleği ve meslek içi ek eğitim hazırlıkları, iş ve kariyer olanakları, etkili öğretim ve öğrenim koşulları, öğretmenlerin maaşları, sosyal güvenlik ve öğretmenlerin hak ve sorumlulukları ve öğretmen açığı sıkıntısının çözümlenmesine ilişkin geniş bir perspektif sunar. Buna göre;

Eğitim en erken dönemlerden başlamak üzere toplumun ruhani, ahlaki, sosyal, kültürel ve ekonomik süreçlerine ve insan kişiliğinin çok yönlü bir şekilde gelişimine dönük gerçekleştirilmelidir. Eğitim aynı zamanda insan hakları ve temel özgürlüklere derin bir saygıyı aşılmalı ve tüm uluslar, ırklar ya da dini gruplar arasında barış, anlayış, hoşgörü ve dostluğun yaygınlaşmasına önem vermelidir (madde 3); Öğretmenlerin statüsü, eğitimin amaçları ve hedefleri ışığında belirlenen ihtiyaçlara göre düzenlenmelidir. Bu düzenleme, söz konusu amaçların ve hedeflerin tam olarak gerçekleştirilmesi için öğretmenlik mesleğine kamusal saygının tanınması ve öğretmenlerin uygun statüye kavuşturulması yoluyla gerçekleştirilmelidir (madde 5); öğretmenlik mesleği ve öğretmenlerin mesleğe hazırlanması ile ilgili tüm hususlar ırk, renk, cinsiyet, din, politik inanç, ulusal ya da etnik köken veya

¹⁹³ Recommendation concerning the Status of Teachers, 5 October 1966, UNESCO, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13084&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html web sitesinde mevcuttur.

ekonomik kökene dayanan ayrımcılığın herhangi bir biçiminden arındırılmış olmalıdır (madde7); Öğretmenlik mesleğine ilişkin hazırlıklara dair hükümet politikaları, öğretmenlerin gerekli olan ahlaki, entelektüel, fiziksel nitelikleri taşımasını ve profesyonel bilgi ve becerilere sahip olmasını temin etmelidir (madde 11); Öğretmen hazırlayan kurumların özgürlüğü sağlanmalı ve bu kurumlara finansal yardım ve burs olanakları temin edilmelidir (madde 16); ayrıca, öğretmenliğe hazırlanan öğrencilere yönelik finansal yardımlar, burslar ve olanaklarla ilgili bilgi, öğrencilerin ve öğretmenliğe hazırlanmak isteyen diğer kişilerin kolayca erişebileceği şekilde hazır edilmelidir (madde 17).

Tüm bunlara ek olarak, öğretmen hazırlayan bir program, eğitime uygulamak üzere felsefe, psikoloji, sosyolojinin temel bilgisini, eğitimin tarihini ve teorisini, yenilikler getiren pedagojik yaklaşımları, öğretim yöntemlerinin öğretisini ve okul yönetimi gibi değişik konuları içermelidir (madde 20b); Öğretmenlere yönelik geniş çaplı bir meslek içi eğitim temin edilmeli ve bu eğitimler öğretmenlere danışılarak yapılmalıdır (madde 32); öğretmenlerin iş ve kariyer olanaklarıyla ilgili olarak, hükümet politikaları, öğretmen organizasyonlarıyla işbirliği içinde öğretmenlerin hakları ve sorumluluklarıyla ilgili kuralları açık bir şekilde tarif etmelidir (madde 38); Öğretmenlerin mesleki güvenceleri sağlanmalı, okul sistemi ya da çalıştığı kuruluştaki değişimlere yönelik garantiler temin edilmeli ve öğretmenler keyfi uygulamalara karşı korunmalıdır (madde 45-46); Öğretmenler herhangi bir disiplin soruşturmasının her aşamasında yazılı olarak bilgilendirilmeli, kendi vakasıyla ilgili delillere tam olarak ulaşabilmeli, savunma yapmak için yeterli zamana sahip olabilmeli ve kendisini bir temsilci yoluyla veya doğrudan savunabilmelidir. Aynı soruşturmanın sonuçları öğretmene yazılı olarak bildirilmeli ve sonuçla ilgili olarak öğretmen yetkili otoritelere başvurabilmelidir (madde 50); Öğretmenler periyodik olarak tıbbi kontrolden ücretsiz bir şekilde geçirilmelidir (madde 53); Ailevi sorumlulukları olan kadın öğretmenlerin evlilik durumları çalışmalarına yönelik bir engel teşkil etmemelidir (madde 54); Evli olan kadın öğretmenlerin ailevi sorumluluklarıyla ilgili olarak gerekli kolaylıklar gösterilmelidir (madde 57); Çeşitli nedenlerden dolayı tam gün çalışmayan öğretmenlere yarım gün çalışma olanağı sağlanmalıdır (madde 59-60); Öğretmenler öğrencilerine okutulan kitaplar, öğretim yöntemleri ve programların belirlenmesi, yeni derslerin, kitapların ve öğretim metotlarının ve yardımlarının geliştirilmesi, öğrencilere yardımcı olacağına inanılan değerlendirme tekniklerinin gerçekleştirilmesi konusunda mesleki özgürlüklere sahip olmalıdır (madde 61-62-65). Aynı zamanda kendilerine karşı haksız ve adil olmayan müdahalelere karşı korunmalıdır (madde 67). Buna karşılık öğretmenler meslekleriyle ilgili olarak kendilerini mümkün olan en yüksek standartlara ulaştırmak için çaba harcamalıdır. Öğretmen kurumları tarafından etik kurallar ve yönelimler oluşturulmalı ve daha sonra bu gibi kurallar, kabul edilmiş prensiplere uygun olarak, mesleki görevlerinin uygulanmasına ve mesleki prestijin sağlanmasına yönelik geniş bir şekilde yaygınlaştırılmalıdır (madde 73). Bir bütün olarak toplumun, eğitim hizmetlerinin ve öğretmenlerin kişisel gelişiminin yararına olacak şekilde öğretmenlerin sosyal ve kamusal yaşama katılımı cesaretlendirilmelidir (madde 79). Öğretmenler yurttaşların genel olarak yararlandığı tüm sivil haklardan özgürce yararlanmalıdır (madde 80).

Öğretmenlerin Statüsüne İlişkin Tavsiye aynı zamanda öğretmenlerin çalışma koşullarına ilişkin bazı standartların var olmasını öngörmektedir: Öğretmenlerin hem çalışma koşulları hem de maaşları öğretmen örgütleri ve işverenler arasında görüşme süreçleri yoluyla belirlenmelidir (madde 82). Sınıf genişliği öğretmenlerin öğrencilerine gereken dikkati verebileceği şekilde temin edilmelidir (madde 86). Tüm öğretmenlerin yeterli ve maaşlı yıllık izin hakkı vardır (madde 94). Söz konusu izinler öğretmenlerin özel görevler ya da başka bir çalışma nedeniyle, belli aralıklarla tam gün veya kısmen izne ayrılma hakkını da içerir (madde 95-100). Öğretmenler aynı zamanda hastalık ve hamilelik gibi durumlarda ücretli

olarak izne ayrılabilirler (madde 101-103). Öğretmenler ülkeler arasındaki öğretmen değişimi faaliyetlerinden yararlanabilirler. Bu değişimler herhangi bir ayrımcılığa dayanmaksızın gerçekleştirilmelidir asla belli politik görüşlerin ifadelendirilmesi için gerçekleştirilemez (madde 104-107). Okul binaları, öğretmenlerin görevlerini icra edebilecekleri şekilde, fonksiyonlarına uygun olarak düzenlenmeli, gerekli çekiciliği ve güvenliği içermelidir (madde 108-110). Tavsiyede tüm bunlara bağlı olarak öğretmenlerin statüsü ile ilgili en önemli faktörün öğretmen maaşları olduğu belirtilir. Öğretmen maaşlarının öğretmenlik mesleğinin ve öğretme işlevinin toplum için önemini yansıtmaması, makul bir yaşam standardını temin etmesi gerekir. Ayrıca, öğretmen maaşları farklı öğretmen grupları arasında adaletsizliğe ve kuralsızlığa müsaade etmemelidir (madde 114-117). Maaş farklılıkları, nitelik düzeyi, deneyim süresi ya da sorumluluk derecesi gibi objektif kriterlere göre belirlenmelidir. Ancak, yüksek ya da düşük ücret arasındaki ilişki makul bir düzenlemeye göre gerçekleştirilmelidir (madde 119). Öğretmen maaşları yıllık olarak belirlenmeli ve yaşam standartlarına göre yeniden düzenlenmelidir (madde 121-124). Öğretmenlerin sosyal güvenlik hakları vardır. Bu haklar ILO'nun 1952 tarihli Sosyal Güvenliğe dair Minimum Standartlar Sözleşmesi'ne uygun olarak gerçekleştirilmelidir. Buna bağlı olarak öğretmenlerin normal emeklilik dışında sağlık kontrolünden geçme ve hastalık emekliliğine, yaşlılık emekliliğine, iş kazası nedeniyle engellilik emekliliğine ve herhangi bir kaza nedeniyle meydana gelen engellilik nedeniyle emekliliğe hakkı vardır (madde 125-140).

UNESCO'nun benzer nitelikteki bir diğer tavsiyesi de yüksek öğretim kurumlarında çalışan personele ilişkindir. 1997 tarihli *Yükseköğretimdeki Akademik Personelin Statüsüne İlişkin Tavsiye 'ye'*¹⁹⁴ göre, yüksek öğretim kurumlarındaki akademik çalışma ve araştırmaların ilerlemesi hem insan ve materyal hem de akademik özgürlük, profesyonel sorumluluk, üniversite yönetimi ve kurumsal özerklik yoluyla desteklenen insani, pedagojik ve teknik nitelikler kadar yüksek öğretim personelinin deneyimi ve kalitesine bağlıdır (madde 5). Bu açıdan bakıldığında, üniversitelerin ve akademik personelin özerk bir yapıya sahip olması bir zorunluluktur (madde 17-21). Üniversiteler, akademik özgürlüğün ve temel insan haklarının desteklenmesi gibi kurumsal sorumluluklara sahip olmalıdır (madde 22-24). Yüksek öğretim personelinin kişisel haklar, yayın hakkı ve bilginin uluslararası değişimi gibi bireysel hak ve özgürlüklerden yararlanma hakkı vardır (madde 25-32). Mesleki hazırlık aşaması her türlü ayrımcılık biçiminden arınmış olmalıdır (madde 38). Disiplin ve işten çıkarmalarla ilgili olarak keyfi uygulamalar yapılamaz (madde 48-51). Yüksek öğretim personelinin maaşları, öğretim düzeyi için zorunlu olan bilgi ve becerilerin yenilenmesini, devam eden öğretim çalışmaları için gerekli olan zamanın ayrılabilmesini, kendilerini görevlerine yeterli bir şekilde tahsis edebilmelerini sağlayacak esnekliği göstermelidir. Söz konusu maaşlar, yüksek öğretimin toplumsal önemini ve bu yüzden yüksek öğretim personelinin önemini yansıtmak üzere, objektif kriterlere göre belirlenmelidir (madde 57-60). Yüksek öğretim personelinin iş yükü adil olmalı, kendilerini geliştirmelerine, akademik çalışmalarına ve araştırmalarına engel olmamalıdır (madde 61). Yüksek öğretim personeli aynı zamanda ILO sözleşmelerinde belirtilen sosyal güvenlik, sağlık, emeklilik gibi haklara sahiptir (madde 63-64). Bu haklar, yıllık araştırma ve özel çalışmaları kapsayacak şekilde özel izinleri de içerir (65-69).

Avrupa Sosyal Şartı istihdamın korunması bağlamında şu hakları içermektedir:

- Çalışma hakkı;
- Çalışma güvenliği hakkı;
- Adil çalışma koşulları, adil ücret ve ayrımcılığa uğratılmama hakları;

¹⁹⁴ Tavsiyenin Türkçesi için bkz. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi web sitesi, <http://ihm.politics.ankara.edu.tr/Metinler/Yukse%20Ogretim%20Tavsiye.pdf> son erişim 28.05.2008.

- *Çalışanların sendika hakkı, toplu sözleşme hakkı, bilgi alma ve danışma hakkı;*
- *Bazı çalışan kesimler için özel koruma: çocuklar ve gençler, kadınlar, özürlü kişiler ve göçmen işçiler.*

Ayrıca, Avrupa Sosyal Şartı'nda çalışanların haklarına yönelik üç büyük alanda koruma getirilmiştir:

- *çalışma ortamında koruma;*
- *zayıf kesimler için çalışma ortamı dışında koruma;*
- *çalışma ortamına ve bu ortamın dışında nüfusun tümü için sosyal koruma*

1988'de kabul edilen Avrupa Sosyal Şartı'na Ek Protokol ile Şart'ın ilk şekline dört yeni hak daha eklenmiştir:

- *meslek ve istihdamda cinsiyete dayalı ayrımcılık yapmaksızın fırsat ve muamele eşitliği hakkı (Madde 20);*
- *çalışanların danışma ve bilgi alma hakkı (Madde 21);*
- *çalışanların çalışma ortamı ve koşullarının belirlenmesine ve iyileştirilmesine katılma hakkı (Madde 22)*
- *yaşlı kişilerin sosyal korunma hakkı (Madde 23)*

Son olarak 1996'da Şart'a sekiz yeni hak daha eklenmiştir. Sadelik düşüncesiyle *Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı* son değişikliklerle 1988 Ek Protokolü'nün getirdiği hakları tek bir metinde toplayarak birlikte yayımlamıştır. Sekiz yeni hak aşağıdaki gibidir:

- *yoksulluk ve toplumsal dışlanmaya karşı korunma hakkı (Madde 30);*
- *konut hakkı (Madde 31);*
- *işten çıkarılma halinde korunma hakkı (Madde 24);*
- *cinsel tacize ve saldırgan davranışlara karşı korunma hakkı (Madde 26);*
- *aile sorumluluğu bulunan işçilerin fırsat ve muamele eşitliği hakkı (Madde 27);*
- *çalışan temsilcilerinin korunma hakkı (Madde 28);*
- *toplum işten çıkarma usullerinde çalışanların danışma ve bilgi alma hakkı (Madde 29);*
- *işverenin ödemezlik durumunda çalışanların alacaklarının korunma hakkı (Madde 25).*

3- İnsan Hakları Eğitimi

BM tarafından, 1990'lı yıllarda sadece eğitim hakkı açısından değil, aynı zamanda tüm insan hakları açısından en önemli adım 1993'de atılmıştır. 14-25 Haziran 1993 tarihleri arasında Viyana'da toplanan *İnsan Haklarına dair Dünya Konferansı*, insan haklarına dair "*Viyana Deklarasyonu ve Eylem Programı*"¹⁹⁵ kabul etmiştir. Deklarasyon ve eylem programı temel insan hakları ve özgürlüklerinin korunması ve ihlallerin durdurulması amacıyla diğer bütün şeylerin yanında eğitim alanında da her türlü yasal ve ulusal önlemin ve uluslararası işbirliğinin yapılmasını öngörmektedir. Bu amaçla tüm hükümetlere insan hakları eğitimi programları geliştirerek evrensel insan haklarının ve temel özgürlüklerinin

¹⁹⁵ *Vienna Declaration and Programme of Action, World Conference on Human Rights*
Vienna, 14-25 June 1993, United Nations, A/CONF.157/23, 12 July 1993,
[http://www.unhcr.ch/huridocda/huridoca.nsf/\(Symbol\)/A.CONF.157.23.En?OpenDocument](http://www.unhcr.ch/huridocda/huridoca.nsf/(Symbol)/A.CONF.157.23.En?OpenDocument) web sitesinde mevcuttur.

güçlendirilmesi, mevcut insan hakları mevzuatının etkili bir şekilde uygulanması, insan hakları ihlallerinin durdurulması, toplumsal cinsiyet, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı dahil olmak üzere ayrımcılığın her türlü biçiminin ortadan kaldırılması ve evrensel insan haklarına ve temel özgürlüklere saygının artırılması ve yaygınlaştırılması için çağrıda bulunulur (Bölüm I - para.18-24). Viyana Deklarasyonu ve Eylem Programı'na göre eğitimin temel amacı uluslar, ırksal ya da dini gruplar arasında anlayış, hoşgörü, barış ve dostluk ilişkilerini geliştirmek, insan hakları ihlallerine çare olması amacıyla temel hak ve özgürlükleri yaygınlaştırmak, hukuk devleti, demokrasi, halkın katılımı ve sivil toplum anlayışını benimsetmek olmalıdır. Bu amaç hükümetler tarafından, uluslararası düzeyde olduğu kadar ulusal düzeydeki eğitim politikalarıyla bütünleştirilmelidir (Bölüm I – para. 33-38). Toplumsal cinsiyet açısından kadınların ve kız çocuklarının eğitim hakkından yararlanmasına özel bir önem verilmelidir (Bölüm II – para. 41). Ayrıca, insan haklarının ve temel özgürlüklerinin yaygınlaştırması için konuyla ilgili kurumlar güçlendirilip, desteklenmeli ve avukatlar, yargıçlar ve güvenlik kuvvetleri dahil olmak üzere geniş bir alanda insan hakları eğitimine her türlü finansal ve teknik yardım sağlanmalıdır (Bölüm II – para. 68-69). *Viyana Deklarasyonu ve Eylem Programı* tüm bu amaçları “*Bölüm II – D*”de *İnsan Hakları Eğitimi* başlığı altında toplar. İlgili maddeler insan hakları eğitimiyle ilgili olduğu kadar, eğitim hakkına da önemli vurgular yapmaktadır:

D. İnsan Hakları Eğitimi

78. İnsan Haklarına dair Dünya Konferansı, toplumlar arasında dostane ve istikrarlı ilişkilerin başarılması ve yaygınlaştırılması ve karşılıklı anlayış, hoşgörü ve barışın gelişmesine yardımcı olması açısından insan hakları eğitimi, öğretimi ve kamuoyunun bilgilendirilmesini asli unsur olarak ele almaktadır.

79. Devlet cehaleti ortadan kaldırmaya yönelik çaba sarf etmeli ve insan kişiliğinin tam olarak gelişmesi ve insan haklarına ve temel özgürlüklere saygının güçlendirilmesi yönünde eğitimi yönlendirmelidir. İnsan Haklarına dair Dünya Konferansı tüm Devletlere ve kurumlara resmi ve resmi olmayan öğrenim kurumlarının müfredat programlarında birer konu olarak insan hakları, insancıl hukuk, demokrasi ve hukuk devleti anlayışının içerilmesini sağlamaları yönünde çağrıda bulunur.

80. İnsan Hakları eğitimi insan haklarına yönelik evrensel taahhütleri güçlendirmeye dönük bir bakış açısı ile genel bir anlayışa ve bilince ulaşmak için, uluslar arası ve bölgesel insan hakları standartlarında izah edilen barış, demokrasi ve sosyal adaleti içermelidir.

81. İnsan Haklarına dair Dünya Konferansı, UNESCO'nun İnsan Hakları ve Demokrasi için Eğitime dair Uluslararası Kongresince Mart 1993'de kabul edilen İnsan Hakları ve Demokrasi için Dünya Eylem Planını ve diğer insan hakları mevzuatlarını göz önünde bulundurarak Devletlerin geniş bir alanda, özellikle de kadınların insan hakları ihtiyaçlarını göz önünde bulunduran kamusal bilgilendirmeleri ve insan hakları eğitimi temin etmeleri için belli programlar ve stratejiler geliştirmelerini tavsiye eder.

82. Hükümetler, hükümetlerarası organizasyonlar, ulusal kurumlar ve hükümet dışı organizasyonlarla işbirliği içinde, insan hakları eğitimi başlatmalı ve bu alanda kamusal bilgilendirmenin yaygınlaştırılmasını etkili bir şekilde üstlenmelidir. BM sisteminin danışmanlık hizmetleri ve teknik yardım programları, uluslararası insan hakları mevzuatı ve uluslararası insancıl hukukta içerilen özel eğitimle ilgili standartları ve onların asker, kanun uygulayıcı personel, polis ve sağlık personeline yönelik uygulanması kadar insan hakları alanındaki eğitim ve öğretim faaliyetleri için de Devletler tarafından yapılan taleplere ivedilikle karşılık verebilmelidir. Bu eğitimsel faaliyetlere odaklanmak, cesaretlendirmek ve yaygınlaştırmak üzere bir BM İnsan Hakları Eğitimin On Yılı ilan edilmesi dikkate alınmalıdır.

BM, İnsan Haklarına dair Dünya Konferansı'nda sözü edilen “*İnsan Hakları Eğitiminin On Yılı*” 1 Ocak 1995'te 10 yıllık bir süreyi kapsayacak şekilde İnsan Hakları Eğitiminin On Yılı ilan edip, eylem planını hazırlayarak yürürlüğe koydu. Eylem planı 2005 yılında alınan bir kararla belli aşamaları içerek şekilde 2009 yılına kadar uzatıldı. *BM İnsan Hakları Eğitimin On Yılı Eylem Planı'na - 1995-2004: İnsan hakları eğitimi – yaşam için dersler*¹⁹⁶ göre:

¹⁹⁶ Human Rights Questions: Human Rights Questions, Including Alternative Approaches for Improving The Effective Enjoyment Of Human Rights And Fundamental Freedoms, Report of the United Nations High

(...)

5. *On yılın amaçları için eğitim, sivil toplum kuruluşları, aile ve gündelik medya yoluyla hem resmi hem de resmi olmayan öğretim kurumlarında toplumun tüm kesimlerindeki ve tüm yaş gruplarındaki kadın ve erkeğin eşit katılımını içerecek şekilde tasarlanmalıdır.*

6. *Kendi etkililiğine değer biçmek için, On yıl uğruna harcanan insan hakları eğitimi çabaları, öğrencilerin gündelik yaşamlarına ilişkin bir yöntemle şekillenmeli ve soyut kuralların ifadesinden kendi sosyal, ekonomik, kültürel ve politik durumlarının gerçekliğine yönelik bir geçişi sağlayacak değişik yöntemler hakkındaki bir diyalogla öğrencilerin ilgilerini çekmek için çabalamalıdır.*

7. *On yıl kapsamındaki insan hakları eğitimi, demokrasi düzenin, gelişmenin ve insan haklarının tümünü kapsar bir şekilde güçlendirilmesini ve karşılıklı dayanışmanı onaylayarak politik, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda daha fazla demokratik katılım için çabalamalı ve ekonomik ve sosyal süreçlerin ve insan-merkezli sürdürülebilir gelişmenin yaygınlaştırılmasıyla ilgili vasıtaları kolaylaştırmalıdır.*

(...)

BM'nin yanı sıra Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, 1978 yılında *İnsan Hakları Öğretimine dair Tavsiye*¹⁹⁷ kararı alarak, üye devletlerin insan haklarının ve temel özgürlüklerin eğitim siteminin her aşamasında öğretimini sağlamak üzere gereken önlemleri almalarını ve yapılacak eğitimin sivil ve askeri görevlileri de içerecek şekilde düzenlenmesini istemiştir. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin, 1981 tarihli *Hoşgörüsüzlüğe İlişkin Avrupa Konseyi Deklarasyonu*¹⁹⁸ Paragraf IV-iii maddesine göre:

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi,(...) demokratik bir toplumda insan haklarının ve içerdiği sorumluluklarının gerekleri konusunda bilincinin yaygınlaştırılmasına ve bu bağlamda insan hakları eğitimine ek olarak, ilköğretimden yukarı seviyelere kadar okullarda ötekinin kültürüne ve değerlerine saygının ve aktif bir anlayışın yaygınlaştırılmasını cesaretlendirmeye karar vermiştir.

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, 1982 tarihli *Bilgi ve İfade Özgürlüğüne dair Avrupa Konseyi Deklarasyonu*¹⁹⁹ Paragraf III'te şöyle denmektedir:

b) *Avrupa Konseyine Üye Devletler bilgi ve ifade özgürlüğünün etkili bir şekilde uygulanmasını eğitim ve öğretim yoluyla yaygınlaştırmak için işbirliğini arttırmaya;*
c) *Bilginin özgür şekilde akışını yaygınlaştırmaya, böylelikle kültürlerin karşılıklı zenginliğine, düşünce farklılığına saygıya, geleneklerin ve inançların en iyi şekilde bilinmesine ve uluslar arası düzeyde anlaşılmasına katkıda bulunmaya karar vermiştir.*

Atina'da 10-12 Kasım 2003 tarihinde toplanan, Avrupa Konseyi Eğitim Bakanları 21. Daimî Konferansı, konferans sonunda "*Yeni Avrupa Bağlamında Kültürlerarası Eğitim Deklarasyonu*"nu²⁰⁰ yayınlamıştır. Deklarasyonda, Avrupa toplumlarının etnik, kültürel, dil, din ve eğitim sistemleri bakımından giderek artan bir çeşitliliğe doğru gittiğini belirtir ve Avrupa toplumunun çok kültürlü yapısının sürdürülmesi gerektiğine vurgu yapar. Bu amaçla

Commissioner for Human Rights on the implementation of the Plan of Action for the United Nations Decade for Human Rights Education, United Nations, A/51/506/Add.1, 12 December 1996, son erişim 10.07.2004

¹⁹⁷ *on the teaching of human rights*, Res(78)41E 25 October 1978, The Committee of Ministers, <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=596491&SecMode=1&DocId=662794&Usage=2>

¹⁹⁸ *Declaration regarding intolerance - A threat to democracy (Adopted by the Committee of Ministers on 14 May 1981 at its 68th Session)*, Decl-14.05.81E 14 May 1981, <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=599800&SecMode=1&DocId=671794&Usage=2>

¹⁹⁹ *Declaration on the freedom of expression and information (Adopted by the Committee of Ministers on 29 April 1982 at its 70th Session)*, Decl-29.04.82E 29 April 1982, <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=601273&SecMode=1&DocId=675536&Usage=2>

²⁰⁰ *Yeni Avrupa Bağlamında Kültürlerarası Eğitim Deklarasyonu*, Avrupa Konseyi Eğitim Bakanları 21. Daimi Konferansı sonunda yayınlanmıştır, (10- 12 Kasım 2003, Atina), <http://www.meb.gov.tr/duyurular/duyurular/deklarasyonlar/egtbakatinakondek.htm> web sitesinde mevcuttur, son erişim 28.05.2008.

Avrupa Konseyi'ne, farklılıklardan kaynaklanan meselelere çözüm olarak, demokrasi öğretimini ve kültürlerarası eğitimi, eğitim politikalarının ana unsurları haline getirerek, eğitimde kaliteyi sağlamaya yönelik çalışmalara odaklanmak için çağrıda bulunulur. Deklarasyon'un 11. maddesi şu şekildedir:

11. Avrupa Konseyinden, farklılıkların yönetimi, kültürler arası eğitim ve eğitimde kalite alanlarında zengin deneyimlere sahip bir teşkilât olarak, aşağıda belirtilen stratejilerin uygulanabilmesi ve uyumlu, gerçekleştirilebilir ve bütünsel eylem plânları yoluyla bu faaliyetlere yeni bir hız verilebilmesi amacıyla, eğitim programını ve çalışma metotlarını düzenlemesini bekliyoruz :

a • kültürler arası eğitimin içerik ve bağlam bakımından açıkça tanımlanması ve terminolojinin uyarlanması konularını dikkate alarak kültürler arası eğitimde kavramsal araştırmanın yeniden başlatılması;

b • insan haklarına ve farklılıklara saygı, farklılıkların yönetiminde vakıflar, diğer kültürlerle açıklık, dinler arası diyalog ve Avrupa-Arap diyalogu konularını ortaya koyarak eğitimde Avrupa boyutunun küreselleşme bağlamında anlaşılmasının sağlanması;

c • kültürler arası boyutun müfredatlarda dikkate alınmasına yardım edecek eğitsel araç örneklerinin üye ülkelere dağıtılabilmesi amacıyla öğrenme metotlarının ve öğretim araçlarının niteliği alanındaki çabaların artırılması;

d • okul kitaplarında çoğulcu ve kültürler arası yaklaşımları vurgulayan iyi uygulama örneklerinin analitik araçların geliştirilmesi, belirlenmesi ve dağıtımının sağlanması;

e • özellikle dil eğitimi yoluyla iletişim ve karşılıklı anlayışı geliştirecek programların hazırlanması, dilsel farklılıkların ve çok kültürlü toplumların katma değerlerine yönelik bilincin artırılmasının cesaretlendirilmesi;

f • üye ülke eğitim politikalarına kültürler arası boyutun, kültürler arası diyalogun doğru algılanmasını sağlayacak şekilde dahil edilmesinin özendirilmesi;

g • tüm öğretim faaliyetlerinde "birlikte yaşamayı öğrenmek" ve kültürler arası bakış gibi konuların dikkate alınması için sosyal öğrenmeye ve toplu öğrenmeye odaklanan araştırmaların teşvik edilmesi;

h • özellikle ortaklıklar, gençlerin katılımı, topluluklar, anne-babalar ve sivil toplumla işbirliği vasıtasıyla okullarda demokratik yönetimle ilgili girişimlerin ve tecrübelerin desteklenmesi;

i • kültürler arası boyutun da dikkate alınarak, demokratik vatandaşlık eğitiminden esinlenen kalite belirleme araçlarının geliştirilmesinin yanı sıra eğitim kurumlarında öz değerlendirme ve kendine odaklı gelişim için kalite göstergeleri ve araçlarının geliştirilmesi;

j • okullarda demokratik yönetim ve kalite güvence alanlarındaki iyi uygulama modellerinin belirlenmesi ve potansiyel kullanıcıların eğitilmesi;

k • eğitim personeline yönelik hizmet içi eğitim programıyla kültürler arası eğitimin ve farklılıkların yönetiminin güçlendirilmesi ve üye ülkelerin, mevcut Deklarasyonun hedefleriyle doğrudan bağlantılı konular üzerinde seminerler organize etmelerini sağlayarak bu programa katkıda bulunmalarının teşvik edilmesi;

l • üye ülkelerin kendi hizmet içi eğitim programlarına ayrımcılık yapmama, çoğulculuk ve eşitlik ilkelerini entegre etmelerini sağlamaya uygun çalışma metodolojilerinin tasarlanması ve desteklenmesi;

m • küresel bir bağlamda kültürler arası öğrenmeyi sağlamada bilgi iletişim teknolojilerinin potansiyelinin teslim edilmesi;

n • okullarımızda, ayrımcılık, ırkçılık, yabancı düşmanlığı, cinsiyet ayrımcılığı ve marjinalleşmeden kaynaklanan yeni durumların yönetimine öğretmenleri hazırlayacak eğitim stratejileri ve çalışma metotları geliştirilmesi ve ihtilâfların şiddet içermeyen yollarla çözülmesi;

o • öğrenmeye yardım edenlerin, arabulucuların, danışmanların ve insan kaynakları müdürlerinin rollerine ilişkin mevcut becerileri de dikkate alarak öğretmenliğe ait meslekî yeterliliklerin geliştirilmesinin teşvik edilmesi;

p • örtülü müfredat, okul atmosferi ve kurumun örgütlenme ruhu ve resmi olmayan eğitim de göz önünde bulundurularak bir öğrenci topluluğu yaratmak için kurumsal hayata, evrensel bir yaklaşım geliştirilmesi.

r • üye ülkelerin, farklılıkların yönetimi meselesinin sadece okulların bir problemi değil, özellikle toplum, aile ve göçmenlerle ilgili uygulanan politikalar söz konusu olduğunda, tüm toplumu ilgilendiren bir konu olduğunu kabul etmeye teşvik edilmesi.

Avrupa Konseyi ayrıca “Demokratik Yurttaşlık ve İnsan Hakları için Eğitim²⁰¹” programı kapsamında çok sayıda materyal üretmekte ve eğitim programları düzenlemektedir.

²⁰¹ The Education for Democratic Citizenship and Human Rights (EDC/HRE), Education, Culture and Heritage, Youth and Sport Directorate General IV, The Council of Europe, http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/default_EN.asp?, web sitesinde mevcuttur, son erişim 28.05.2008.

AGİT'in insan hakları bilincinin yükseltilmesi için değişik faaliyetlerde bulunmaktadır. Ekim 1991'de Moskova'da gerçekleştirilen İnsani Boyut Konferansı'nda katılımcı devletler, insan hakları eğitiminin insan hakları için temel olduğunu ve bu yüzden insan hakları ve temel özgürlüklere dair yurttaşlarını eğitmenin gerekli olduğunu onaylamış; Roman karşıtlığı, yabancı düşmanlığı ve Yahudi karşıtlığını da içerecek şekilde hoşgörüsüzlük, dinsel, ırksal ve etnik önyargı ve nefretle mücadelede etkin bir insan hakları eğitiminin katkı koyacağını kabul etmişlerdir. Bu amaçla tüm seviyelerdeki öğrenciler için, özellikle de askeri, polis ve kamu hizmetine yönelik okullara giden öğrenciler kadar; idari ve sosyal bilimler ve hukuk öğrencilerine yönelik insan haklarıyla ilgili etkin müfredatlar ve dersler tasarımları için eğitimden sorumlu yetkili otoriteleri cesaretlendirmek konusunda anlaşmışlardır. Taraf devletler ayrıca, uluslararası düzeyde olduğu kadar, ulusal düzeyde de insan hakları programlarının hazırlanması ve değişim için işbirliğine yönelik organizasyonları ve eğitimle ilgili kurumları cesaretlendirmek konusunda mutabakata varmışlardır (Para. 42.1-42.3 ve 42.5.30 ILM 1670)²⁰².

AGİT Dışişleri Bakanları Konseyi'nin 1992'deki ikinci toplantısında kabul edilen, AGİT Kurum ve Yapılarının Daha Fazla Geliştirilmesine dair Prag Belgesi'nde (Parag. 10 Helsinki Monitor Vol.3, No.2, 1992, pp. 71-72) Demokratik Kurumsallaşma ve İnsan Hakları Ofisi'nin görev tanımları arasında, insan hakları ve demokratik kurumsallaşmanın gerçekleştirilmesiyle ilgili olarak eğitim ve öğretim konusunda işbirliğine yönelik çabalara yardımcı olunması yer almaktadır²⁰³.

- İnsan Hakları Eğitiminin Tanımı

İnsan hakları eğitimi insan haklarının evrensel bir kültür olarak yapılanmasını amaçlayan eğitim, öğretim ve bilgilendirme faaliyetleri olarak tanımlanabilir. İnsan haklarında kapsamlı bir eğitim tek başına insan haklarına ve insan haklarını koruma mekanizmaları hakkında bilginin temin edilmesini değil, aynı zamanda gündelik yaşamda insan haklarının kullanılması, savunulması ve yaygınlaştırılmasına yönelik ihtiyaç duyulan becerilerin kazanılmasıdır. İnsan hakları eğitimi toplumun tüm üyeleri için insan haklarının savunulması ihtiyacına cevap verecek davranış ve tutumların edinilmesini cesaretlendirmelidir²⁰⁴.

Nitekim, BM İnsan Hakları Eğitiminin 10 Yılı (1995-2004) ve insan hakları alanındaki kamusal bilgilendirme faaliyetleri hakkındaki genel sekreterin raporunda yer alan *İnsan Hakları Eğitimi için Ulusal Eylem Planlarına Yönelik Kılavuz*²⁰⁵ insan hakları eğitiminin tanımını şu şekilde yapmaktadır:

.....
10. İnsan hakları vasıtasıyla ve insan hakları için eğitim kavramına yönelik referanslar, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi(madde 26), Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi(madde 13),

²⁰² Erol AKDAG, *The Activities of Organization for Security and Cooperation in Europe in The Field of Human Rights, Human Rights Education: Achievement and Challenges*; Ed: Sia Spiliopoulou Akermark; Institute for Human Rights Åbo Akademi University; in collaboration with the Finish National Commission for UNESCO and UNESCO; 1998, Finland; pp.95-96.

²⁰³ a.e.g. s.96

²⁰⁴ [Plan of Action for the first phase of the World Programme for Human Rights Education \(published jointly with UNESCO\)](http://www.ohchr.org/Documents/Publications/PAActionEducationen.pdf), The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), p. 1 <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/PAActionEducationen.pdf> web sitesinde mevcuttur.

²⁰⁵ United Nations Decade for Human Rights Education (1995-2004) and public information activities in the field of human rights, A/52/469/Add.1 and Corr.1, 20 October 1997, [http://www.unhcr.ch/huridocda/huridoca.nsf/\(Symbol\)/A.52.469.Add.1%20and%20Corr.1.En?OpenDocument](http://www.unhcr.ch/huridocda/huridoca.nsf/(Symbol)/A.52.469.Add.1%20and%20Corr.1.En?OpenDocument) web sitesinde mevcuttur.

Çocuk Hakları Sözleşmesi (madde 28), ve en son olarak Viyana Deklarasyonu ve Eylem Programını(İnsan Hakları Dünya Konferansı-Bölüm D-Paragraf 78-82) içeren bir dizi uluslararası insan hakları belgesinde görülmektedir. Bu belgelerin hepsi birlikte ele alındığında, uluslararası toplum tarafında kabul edilmiş olan insan hakları eğitimi kavramının açık bir tanımını temin eder.

11. İnsan Hakları Eğitiminin 10 Yılı'nın amaçlarına ve koşullarına uygun olarak, insan hakları eğitimi;

- aa) İnsan Haklarına ve temel özgürlüklere saygının güçlendirilmesi,**
- bb) İnsan kişiliğinin ve insanlık onurunun tam olarak geliştirilmesi,**
- cc) Tüm uluslar, yerli halklar ve ırksal, ulusal, etnik, dinsel ve dilsel gruplar arasında dostluğun, toplumsal cinsiyet eşitliğinin, hoşgörünün ve anlayışın yaygınlaştırılması,**
- dd) Etkili bir şekilde herkesin özgür bir toplumun parçası olmasının sağlanması,**
- ee) Barışın korunması için Birleşmiş Milletler faaliyetlerinin ilerletilmesinin sağlanmasına yönelik tutumların şekillendirilmesi ve bilgi ve vasıfların verilmesi yoluyla evrensel insan hakları kültürünün geliştirilmesini amaçlayan eğitim, yaygınlaştırma ve bilgilendirme çabaları olarak tanımlanabilir.**

İnsan Hakları Eğitiminin On Yılı'nı takiben gerek BM ve gerekse onun uzman kuruluşu UNESCO tarafından insan hakları eğitimiyle ilgili bölgesel stratejiler de hazırlanır. Nitekim, Avrupa'daki insan hakları eğitimine dair 1997 tarihli UNESCO Bölgesel Konferansı'nda kabul edilen *Avrupa Uygulama Stratejisi*²⁰⁶ söz konusu stratejilerden biridir. Önceki tavsiye kararlarına ve sözleşmelere atıfta bulunan *Avrupa Uygulama Stratejisi*, temel hak ve özgürlükler hakkındaki ve özellikle de mülteci sorunu, yabancı düşmanlığı, ırkçılık, yoksulluk, şiddet, marjinalleşme ve sosyal adalet konularındaki kaygıları dillendirerek insan hakları eğitiminin geniş bir kesimi kapsamaması gerektiğine vurgu yapar. Bu açıdan bakıldığında sadece insan haklarındaki eğitime yani eğitim hakkına değil, aynı zamanda insan hakları için olan eğitime yani insan hakları eğitimine de acil ihtiyaç vardır. İnsan hakları eğitimi tüm hakların bölünmez olduğunu kabul eden kapsayıcı ve karşılaştırmalı bir yöntemle, kişisel, kültürel, ekonomik, politik ve sosyal hakların tümüyle ilgili olmalıdır. Ayrıca, insan hakları eğitimi sadece geleneksel insan hakları örgütlerini değil, aynı zamanda sendikalar, işadamları, dini liderler ve hukukçuları da içerecek şekilde yapılmalıdır. Öğretmenler, silahlı kuvvetler, polis, yargıçlar, devlet memurları ve insan hakları hukukçuları gibi profesyonel gruplara yönelik insan hakları eğitimi, insan hakları uzmanları ve belli profesyonel becerileri olan söz konusu gruplar arasındaki bir ortaklık üzerinde temellenmelidir. Her bir profesyonel ya da toplumsal gruba hedeflenmiş pratik öğretim yöntemleri ve vaka çalışmalarının kullanımı yaygınlaştırılmalıdır. Böylece herkesin kendi durumu ve profesyonel faaliyetleriyle, insan haklarının ilişkisi tam bir şekilde anlaşılabilir kılınmalıdır. İnsan hakları eğitimi kültürel, ekonomik ve sosyal boyutları içerecek şekilde disiplinlerarası bir bağlamda gerçekleştirilmelidir.

İnsan hakları eğitiminin tanımına uygun bir şekilde İnsan Hakları Eğitimi için Dünya Programı'nın hedefleri şu şekilde belirlenmiştir²⁰⁷:

- a) Bir insan hakları kültürünün gelişmesini yaygınlaştırmak;
- b) İnsan hakları eğitimi için yöntemler, temel ilkeler ve uluslararası belgelere dayanan genel bir anlayış yaygınlaştırmak;
- c) Ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeyde insan hakları eğitimine odaklanılmasını temin etmek,
- d) İlgili tüm aktörlerle eylem için ortaklaşa genel bir çerçeve hazırlamak;
- e) İlgili tüm düzeylerde işbirliği ve ortaklıkları arttırmak;

²⁰⁶ Human Rights Education: Achievement and Challenges; *The European Implementation Strategy*(1997); Ed: Sia Spiliopoulou Akermark; Institute for Human Rights Åbo Akademi University; in collaboration with the Finnish National Commission for UNESCO and UNESCO; 1998, Finland; pp.193-194

²⁰⁷ [Plan of Action for the first phase of the World Programme for Human Rights Education \(published jointly with UNESCO\)](http://www.ohchr.org/Documents/Publications/PActionEducationen.pdf), The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), p.13 <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/PActionEducationen.pdf> web sitesinde mevcuttur.

- f) Başarılı uygulamalara dikkatleri çekmek ve bunların devamlılığını ve/ya da genişletilmesini sağlayamaya ve yenilerinin geliştirilmesine yönelik mevcut insan hakları eğitimi programlarını desteklemek ve bunların bir dökümünü yapmak.

BM Çocuk Hakları Komitesi insan hakları eğitimine ilişkin aşağıdaki yorumu getirmiştir²⁰⁸:

İnsan hakları eğitimi

15. Madde 29 (1) ayrıca, 1993 yılında Viyana’da toplanan Dünya İnsan Hakları Konferansı tarafından çağırısı yapılan ve uluslararası kuruluşlar tarafından geliştirilen çeşitli insan hakları eğitimi programlarının temel zemini olarak da değerlendirilebilir. Ne var ki, bu tür etkinlikler çerçevesinde çocuk haklarına her zaman gerektiği biçimde yer tanınmamıştır. İnsan hakları eğitiminin insan hakları anlaşmalarının içeriği konusunda bilgi sağlaması gerekir. Ancak, çocukların da, evde olsun, okulda olsun, topluluk içinde olsun insan hakları standartlarının uygulamada yaşama geçirildiğini görerek bu hakları öğrenmeleri gerekir. İnsan hakları eğitimi, kapsamlı ve yaşam boyu devam edecek bir süreç olmalı, bu süreç insan haklarıyla ilgili değerlerin çocukların gündelik yaşantılarına ve deneyimlerine yansımalarıyla başlamalıdır.

16. Madde 29 (1)’de yer alan değerler barışın var olduğu bölgelerdeki çocuklar için de önemli olmakla birlikte, çatışma veya olağanüstü durumların hüküm sürdüğü bölgelerde yaşayan çocuklar için ayrı bir önem taşır. Dakar Eylem Çerçevesi’nde de değinildiği gibi, eğitim sisteminin silahlı çatışmaların, doğal felaketlerin ve istikrarsızlığın dalgasını taşıdığı yerlerde eğitim programları karşılıklı anlayışı, hoşgörüyü ve barışı yerleştirecek, şiddet ve çatışmaları önleyecek biçimde yürütülmelidir. Uluslararası insan hakları hukukuna ilişkin eğitim de, Madde 29 (1)’in yaşama geçirilmesi açısından verilen uğraşların önemli, ancak çoğu kez ihmal edilen bir boyutunu oluşturur.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (madde 26), Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (madde 13), Çocuk Hakları Sözleşmesi (madde 28), Kadınlara Karşı Ayrımcılığı Tasfiye Edilmesine dair Sözleşme (Madde 10), Her Türlü Irkçılığın Tasfiye Edilmesine dair Uluslararası Sözleşme (Madde 7), Viyana Deklarasyonu ve Eylem Programı (İnsan Hakları Dünya Konferansı-Bölüm D-Paragraf 78-82) ve 2001’de Güney Afrika’nın Durban kentinde gerçekleşen Irkçılık, Irksal Ayrımcılık, Yabancı Düşmanlığı ve Hoşgörüsüzlüğe dair Dünya Konferansı’nın Deklarasyonu ve Eylem Programı (Deklarasyon para. 95–97 ve Eylem Programı para. 129–139) birlikte ele alındığında insan hakları eğitimi aşağıdaki konularda bilginin paylaşımı, becerilerin edinilmesini ve tutumların şekillenmesi yoluyla evrensel insan hakları kültürünün yapılanmasını hedeflemelidir²⁰⁹:

- İnsan hakları ve temel özgürlüklere saygının kuvvetlendirilmesi;
- İnsan kişiliğinin ve onurunun tam olarak gelişmesi;
- Tüm uluslar, yerli halklar ve irksal, ulusal, etnik, dinsel ve dilsel gruplar arasında dostluğun, toplumsal cinsiyet eşitliğinin, hoşgörünün ve anlayışın yaygınlaştırılması;
- Tüm bireylerin hukukun üstünlüğü ile idare edilen demokratik ve özgür bir toplumda etkin bir şekilde katılımını temin etmesi;
- Barışın korunması ve yapılması;
- İnsan merkezli sürdürülebilir kalkınmanın ve sosyal adaletin yaygınlaşması.

Günümüzde ulaşım ve iletişim teknolojisinin gelişmesiyle birlikte, dünya giderek çeşitli kültürlerin, ırk ve etnik kökenden insanların, farklı diller konuşarak bir arada yaşadığı bir toplum haline gelmiştir. Ülkelerin ekonomik ve toplumsal birliklere doğru yönelmesi, farklı kökenlere ve kültüre sahip insanların bir arada, birbirlerini anlayarak yaşamalarını

²⁰⁸ Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi’nin Çocuk Haklarına dair Sözleşme’ye İlişkin Genel Yorumları

2001 – 2006, GENEL YORUM No. 1, Eğitimin Amaçları, Madde 29 (1) 2001, para. 15-16, Uluslararası Çocuk Merkezi Yayınları, No3, Nisan 2006, Ankara.

²⁰⁹ [Plan of Action for the first phase of the World Programme for Human Rights Education \(published jointly with UNESCO\)](http://www.unhcr.org/Document/PActionEducationen.pdf), The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), p.11-12 <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/PActionEducationen.pdf> web sitesinde mevcuttur.

gerektirmektedir ve bu kapsamda “kültürel çeşitlilik” ve “farklılığa saygı” meselesi küreselleşen dünyamızın en önemli meselelerinden biri haline gelmiştir. Bu da birbirinden çok farklı özelliklere sahip insan ve grupların bir arada, uyum içinde yaşayabilmesi için bir uzlaşma kültürünün yaratılmasını ve farklılıklara saygı gösterilmesinin öğrenilmesini gerektirmektedir²¹⁰.

Ayrımcılığa karşı eğitimin öncüsü olan Loise Derman Sparks’a göre ayrımcılığa karşı eğitim programları, istenen pedagojik hedeflerin gerçekleşmesi için şu amaçları kapsamalıdır²¹¹:

- Her çocuk kendi duygularını daha derinden inceleme, anlama ve bunları grupta serbestçe ifade edebilme yeteneğini edinmelidir. Bu şekilde çocuk kişisel değer duygusu kazanmış olacaktır.
- Bütün çocukların kendi yaşitlarını, derin bir şekilde tanımları sağlanmalıdır. Yaşitlarının anlayışlarını, alışkanlıklarını, davranış biçimlerini tanıyan çocuk, başkasının görüş ve duygularına saygı duymayı öğrenecektir.
- Grup üyelerine, işbirliği yapma, birbirlerinin yaşama alanını belirleme, ortaya çıkan sorunları birlikte tartışma ve kimsenin duygularını incitmeden çözme imkanı verilmelidir.
- Çocuklar, önyargularını tespit ederek yıkmaya, kendilerine veya yakınındakine yönelik bir haksızlığa karşı mücadele etmeye alışmalıdır.

— *İnsan hakları eğitimin temel prensipleri*²¹²

Herhangi bir eğitsel ya da öğretimsel program insan hakları prensiplerinin üzerine kurulmuş olmalıdır. Bu insan hakları hakkındaki bilgiyi ve tanıtımı temin eder ve aynı zamanda bu haklara saygı gösterilmesi için tutum ve davranış gelişimine yönelik çaba harcamak demektir.

Eğitimsel bir programa anlamlı bir etki kazandırmayı başarmak, eğitimciler ve eğitimi alanlar arasında öğrenmeyi temin eden uygulamaları da içerecek şekilde, doğrudan ve karşılıklı işbirliğini gerektiren bir zaman periyodu üzerinden devam ettirilmeye ihtiyaç duyar.

İnsan hakları prensipleriyle uyumlu herhangi bir eğitim programı aynı zamanda eleştirel düşünce, iletişim vasıfları, problem çözme ve müzakere gibi temel vasıfların geliştirilmesini, insan haklarının etkili bir şekilde uygulanması için gerekli olan her şeyi içermelidir. Eğitimciler deneyimli, güvenilir ve hedef gruplarla bağlantılı olmalıdır.

İnsan hakları durumunun önceki değerlendirmeleri kesinlikle hayati bir önem taşır. Stratejik düşünme ve planlama bir zorunluluktur. İnsan hakları eğitimi (İHE) büyük bir sorumluluğun başarılmasına ve insan haklarına saygı gösterilmesine yönelik bir adım olmalıdır. Hükümet organlarıyla birlikte çalışırken (örneğin; eğitim bakanlığı, polis gücü, adliye, kamu sektöründeki sağlık profesyonelleri vb.) kendi profesyonel eğitimlerinin ayrılmaz ve zorunlu bir parçası olarak kendi eğitimsel programlarını kendileri uygulamalıdır.

²¹⁰ *Erken Çocuklukta Farklılıklara Saygı Eğitimi El Kitabı*, Prof. Dr. Münire Erden, Prof. Dr. Esra Ömeroğlu, Yrd. Doç. Adalet Kandır, Berrin Yenice, Nil Ayhani Şükran Uzun, Zeynep Ereni Ceylan Demircan, Şengül Akçar, Kadın Emegini Değerlendirme Vakfı, Birinci Basım, 2006, İstanbul, s.9.

²¹¹ A.g.e. s. 9

²¹² Bu prensipler Uluslararası Af Örgütü’nün “İnsan Hakları Eylem Planı” kapsamında geliştirilmiştir.

Öğretim metotlarının kullanımı eğitimin insan haklarıyla ilgili genel amacını aksettirdiği kadar yerel kültürel ve dini gerçekliklere de saygı göstermelidir. Eğitim pratiğe yönelik olmalı ve katılımcı öğrenim tekniklerin içermelidir. Öğretim materyalleri kullanıma yönelik basit ve cazip olmalıdır. Yapılan eğitimin takip edilmesi eğitim programının başından sonuna kadar devam etmelidir.

İnsan hakları eğitimi bir vitrin dekoru olmamalıdır. İHE yöntemi güçlendirilebilir bir değişimi temin etmeye yönelik anahtar temsil eder. Metodolojiler insan hakları prensipleriyle tutarlı olmak ve programa katılan insanların saygılı ve itibarlı bir muamele görmesini temin etmek zorundadır.

Herhangi bir İHE programının ana sonucu eylem ve değişimdir. Eğitim öğrenme sürecinde insanları aktif bir şekilde içine almalıdır. İnsanlar değişim hakkında sahip oldukları kararları hayata geçirmeye yönelik zamana ve kendileri için şeylerin dışında çalışmaya yönelik imkân verilmiş olmasına ihtiyaç duyarlar.

EK 1: BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi 13 No'lu Genel Yorum*

EĞİTİM HAKKI

(Sözleşme, Madde 13)

Yirmi birinci Oturum (1999)

1. Eğitim, hem kendi içinde bir insan hakkıdır hem de diğer insan haklarının gerçekleşmesi için vazgeçilemez bir araçtır. Güçlendirici bir hak olarak eğitim, ekonomik ve sosyal olarak toplum dışına itilmiş yetişkin ve çocukların kendilerini yoksulluktan kurtarabilecekleri ve içinde buldukları topluma tam olarak katılmalarını sağlayacak yolları elde edecekleri temel araçtır. Eğitimin kadının güçlendirilmesinde, çocukların sömürücü ve tehlikeli işçilikten ve cinsel istismardan korunmasında, insan hakları ve demokrasinin geliştirilmesinde, çevrenin korunmasında ve nüfus artışının kontrol edilmesinde hayati bir rolü vardır. Eğitim, artan bir şekilde, devletlerin yapabileceği en iyi yatırım olarak kabul görmektedir. Ancak eğitimin önemi sadece pratikte değildir: iyi eğitilmiş, aydınlanmış, aktif, özgürce ve serbestçe dolaşabilen bir zihin, insan varoluşunun haz ve ödüllerinden biridir.

* *BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin Genel Yorumları, Genel Yorum No: 13, Madde:13, İnsan Hakları Ortak Platformu, 01.01.2008, <http://ihop.org.tr/dosya/ESKHK/ESKHKGY13.doc>, web sitesinde mevcuttur; Birleşmiş Milletlerde İnsan Hakları Yorumları, Der. Lema Uyar, BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin Genel Yorumları, Genel Yorum No: 13, Madde:13, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Eylül 2006, s. 215–235.*

2. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 13. ve 14. maddeleri eğitim hakkına ayrılmıştır. Sözleşme'deki en uzun madde olan 13. madde, uluslararası insan hakları hukukunda eğitim hakkı üzerine en kapsamlı ve geniş çerçeveli maddedir. Komite 14. madde üzerine (ilköğretim için eylem planları) 11 No'lu genel yorumu zaten kabul etmiştir; 11 No'lu genel yorum ve mevcut genel yorum birbirini tamamlayıcıdır ve birlikte ele alınması gerekir. Komite, dünyada milyonlarca insan için eğitim hakkının kullanılmasının uzak bir hedef olarak kaldığının farkındadır. Ayrıca, çoğu durumda, bu hedef giderek artan bir biçimde uzak düşmektedir. Komite ayrıca, taraf devletlerin birçoğunda 13. maddenin tam olarak uygulanmasına zorlu yapısal ve diğer engellerin ket vurduğunun bilincindedir.

3. Taraf devletlerin Sözleşme'nin uygulanması ve raporlama yükümlülüklerini gerçekleştirmeleri için yardımcı olmayı amaçlayan bu genel yorum, 13. maddenin normatif içeriğine (Bölüm I, 4-42. Paragraflar), bundan kaynaklanan bazı yükümlülükler (Bölüm II, 43-57. Paragraflar) ve örnek niteliğindeki bazı ihlallere (Bölüm II, 58-59 Paragraflar) odaklanmaktadır. Bölüm III, kısaca taraf devletler dışında kalan aktörlerin yükümlülükleri üzerine yorumda yapmaktadır. İlgili genel yorum, Komite'nin taraf devlet raporlarını incelediği uzun yıllar sonucu elde ettiği deneyime dayanmaktadır.

I. 13. MADDENİN NORMATİF İÇERİĞİ

Madde 13 (1): Eğitimin amaç ve hedefleri

4. Taraf devletler, devlet veya özel olsun örgün ya da örgün olmayan bütün eğitimlerin 13. maddede (1) belirlenmiş olan amaç ve hedefleri hedeflemesi gerektiği konusunda hemfikirdir. Komite, bu eğitim amaçlarının, Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 1 ve 2. maddelerinde yer aldığı şekliyle Birleşmiş Milletler'in temel amaç ve ilkelerini yansıttığına dikkat etmektedir. Çoğunlukla bunlar, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 26. maddesinin 2. paragrafında da bulunmaktadır. Ancak, Sözleşme'nin 13 maddesinin 1. paragrafı, Beyanname'ye şu üç yönden katkıda bulunmaktadır: eğitim insan kişiliğinin “onur anlayışını” hedeflemeli, “her kişinin özgür bir toplum içerisinde etkili bir şekilde katılımını olanaklı kılmalı”, bütün milletler, ırk ve din grupları kadar “etnik” gruplar arasındaki anlayış, hoşgörü ve dostluğu özendirmelidir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 26. maddesinin 2. paragrafında ve Sözleşme'nin 13. maddesinin 1. paragrafında ortak olan bu eğitim amaçlarından muhtemelen en temel olanı, “eğitim insan kişiliğinin tam gelişmesini hedeflemelidir” amacıdır.

5. Komite, Sözleşme'nin Genel Kurul tarafından 1966 yılında kabul edilmesinden bu yana, diğer uluslararası belgelerin, eğitimin hedeflemesi gerektiği amaçları daha da kapsamlı hale getirdiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla, Komite, Herkese Eğitim Sağlanması Dünya Deklarasyonu (Jomtien, Tayland, 1990) (madde 1), Çocuk Haklarına dair Sözleşme (madde 29 (1)), Viyana Bildirgesi ve Eylem Planı (Bölüm I, Paragraf 33 ve Bölüm II, Paragraf 80) ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Eylem Planı (Paragraf 2) ışığında yorumlandığı üzere, taraf devletlerin, eğitimin madde 13 (1)'de belirlenmiş olan amaç ve hedeflerle uyumlu olmasını sağlaması gerektiği görüşündedir. Bütün bu metinler Sözleşme'nin 13. maddesinin 1. paragrafı ile oldukça benzer olduğu halde, örneğin cinsiyet eşitliğine yapılan referans ve çevreye saygı gibi, madde 13 (1)'de açıkça belirtilmemiş unsurları da içermektedirler. Bu yeni unsurlar, üstü kapalı bir şekilde 13. maddenin 1. paragrafında geçmektedir ve 13. maddenin 1. paragrafının çağdaş bir yorumunu yansıtmaktadır. Komite, bu bakış açısı için, daha önce sözü edilen metinlerin dünyanın bütün bölgelerinden aldığı yaygın kabulden²¹³ destek almaktadır.

Madde 13 (2): Eğitim görme hakkı – bazı genel gözlemler

²¹³ Herkese Eğitim Sağlanması Dünya Deklarasyonu, 155 hükümet delegasyonu tarafından kabul edilmiştir; Viyana Bildirgesi ve Eylem Planı, 171 hükümet delegasyonu tarafından kabul edilmiştir; Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, 191 taraf devlet tarafından onaylanmış veya kabul edilmiştir; Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Eylem Planı Genel Kurul'un oybirliği kararıyla kabul edilmiştir (49/184).

6. Kavramların tam ve gereken biçimde uygulanması belirli bir taraf devletin koşullarına bağlı olsa da bütün biçimleri ve düzeyleriyle eğitim aşağıda belirtilen birbiriyle bağlantılı ve zaruri özellikleri sergilemelidir²¹⁴:

(a) Mevcudiyet. Taraf devletin yargı alanı dahilinde, işlerliği olan eğitim kurumları ve programlarının sayısı yeterli düzeyde olmalıdır. Faaliyet göstermek için ihtiyaç duydukları şeyler, içerisinde işlev gösterdikleri gelişimsel bağlam da dahil sayısız faktöre dayanmaktadır, örneğin; bütün kurumların ve programların binalara, her iki cinsiyet için sıhhi tesisata, güvenli içme suyuna, makul ücretler alan eğitilmiş öğretmenlere, eğitim materyallerine ve benzeri şeylere ihtiyaç duymaları olasıyken bazıları kütüphane, bilgisayar ve bilgi teknolojilerine de ihtiyaç duyabilir;

(b) Erişilebilirlik. Eğitim kurum ve programlarının programları, taraf devletin yargı alanında ayrımcılık olmaksızın herkes için erişilir olmalıdır. Erişilebilirliğin birbiriyle kesişen üç boyutu bulunmaktadır:

Ayrımcılık gözetmeme: eğitim, ayrımcılık yasağına (bkz. 31-37. Paragraflar) uygun biçimde kanunen ve fiilen herkes için, özellikle de en savunmasız gruplar için erişilir olmalıdır;

Fiziksel erişilebilirlik: eğitim güvenli fiziksel erişim içinde, ya makul ölçüde uygun coğrafi yerde (örn., komşu okul) ya da modern teknoloji (örn., “uzaktan eğitim” programına erişim) yoluyla olmalıdır;

Ekonomik erişilebilirlik: eğitim herkes için maddi açıdan karşılanabilir olmalıdır. Erişilebilirliğin bu boyutu ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğrenimle ilişkili olarak 13. maddenin 2. paragrafının farklılaşan üslubuna tabidir: ilköğrenimin “herkese ücretsiz” sağlanması gerekirken, taraf devletler ücretsiz orta ve yükseköğrenimi giderek artan bir şekilde ortaya koymalıdır;

(c) Kabul edilebilirlik: Müfredat ve öğretim yöntemleri dahil olmak üzere eğitimin biçimi ve esası öğrenciler ve uygun durumlarda ebeveynler için kabul edilebilir (örn., ilgili, kültürel açıdan uygun ve iyi kalitede) olmalıdır; bu, 13. maddenin 1. paragrafının gerektirdiği eğitim amaçlarına tabidir ve bu tür minimum eğitim standartları devlet tarafından onaylanabilir (bkz. madde 13 (3) ve (4));

(d) Uyarlanırlık: Eğitim esnek olmalıdır; böylelikle, değişen toplumların ve toplulukların ihtiyaçlarına uyarlanabilir ve farklı sosyal ve kültürel ortamlardan öğrencilerin ihtiyaçlarına cevap verebilir.

7. Bu “birbiriyle bağlantılı ve zaruri özelliklerin” uygun bir şekilde tatbiki düşünüldüğünde, öğrencilerin menfaati temel bir yaklaşım olmalıdır.

Madde 13 (2) (a): İlköğretim hakkı

8. İlköğretim, eğitimin her düzeyi ve biçimi için geçerli olan mevcudiyet, erişilebilirlik, kabul edilebilirlik ve uyarlanırlık gibi unsurları içerir²¹⁵.

9. Komite, “ilköğretim” kavramının uygun açıklamasına ilişkin olarak, Herkes için Eğitim Dünya Bildirgesi’ni rehber olarak almaktadır; bunun 5. maddesi ilköğretimi şu şekilde açıklamaktadır: “Çocukların aile dışında temel eğitimlerini sağlayan temel sistem ilköğretim sistemidir. İlköğretim evrensel olmalı, tüm çocukların temel öğrenme ihtiyaçlarının karşılanmasını garanti altına almalı ve toplumun kültürünü, ihtiyaçlarını ve olanaklarını göz önünde bulundurmalıdır”. Dünya Bildirgesi’nin 1. maddesi “temel öğrenme ihtiyaçları”ni

²¹⁴ Bu yaklaşım, Birleşmiş Milletler Özel Raportörü’nün eğitim hakkına dair çalışması kadar, Komite’nin yeterli beslenme ve barınma hakkıyla ilişkili olarak kabul edilmiş olan analitik çerçevesiyle de uyumludur. 4 No’lu genel yorumunda Komite, “mevcudiyet”, “karşılanabilirlik”, “erişilebilirlik” ve “kültürel uygunluk” dahil olmak üzere yeterli barınma hakkının dayandığı çeşitli faktörler belirlemiştir. 12 No’lu genel yorumunda komite yeterli beslenme hakkının unsurları olarak “mevcudiyet”, “kabul edilebilirlik” ve “erişilebilirliği” belirlemiştir. Eğitim hakkıyla ilgili Özel Raportör, İnsan Hakları Komisyonu’na sunduğu ön raporunda, “ilkokulların göstermeleri gereken dört zaruri özelliği mevcudiyet, erişilebilirlik, kabul edilebilirlik ve uyarlanırlık olarak ortaya koyar” (E/CN.4/1999/49, para. 50).

²¹⁵ Bkz. 6. Paragraf.

tanımlanmaktadır²¹⁶. İlköğretim, temel öğrenim ile eş anlamlı olarak kullanılmamaktadır. Öte yandan, bu iki kavram arasında yakın bir bağlantı bulunmaktadır. Bu bakımdan, Komite “ilköğretim temel eğitimin en önemli bileşenidir” diyen Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu’nun (UNICEF) görüşünü benimsemektedir²¹⁷.

10. 13. maddenin (2) (a) paragrafında açık ve kesin bir biçimde ifade edildiği üzere, ilköğretim, iki belirleyici özelliğe sahiptir: ilköğretim “zorunludur” ve “herkese ücretsiz olarak verilir”. Komite’nin bu terimlere ilişkin gözlemleri için, Sözleşme’nin 14. maddesine ilişkin 11 No’lu genel yoruma bakınız (6 ve 7. Paragraflar).

Madde 13 (2) (b): Ortaöğretim hakkı

11. Ortaöğretim, eğitimin her düzeyi ve biçimi için geçerli olan mevcudiyet, erişilebilirlik, kabul edilebilirlik ve uygulanabilirlik gibi unsurları içerir²¹⁸.

12. Ortaöğretimin içeriği, taraf devletler arasında ve zaman içerisinde değişiklik gösterse de genel olarak temel öğrenimin tamamlanmasının yanı sıra, yaşam boyu öğrenme ve insan gelişimi konularına yönelik temellerin sağlanması içerir. Ortaöğretim, öğrencileri mesleki eğitim ve daha yüksek öğrenim olasılıklarına hazırlar²¹⁹. 13. maddenin (2)(b) paragrafı, ortaöğretimin “farklı biçimleri” için geçerlidir; bu yolla, ortaöğretimin farklı toplumsal ve kültürel ortamlarda bulunan öğrencilerin ihtiyaçlarına yanıt verebilmek için esnek bir müfredat ve farklı öğretim sistemleri gerektirdiğinin farkındadır. Komite, düzenli ortaöğretim okulu sistemlerine paralel biçimde sürdürülen “alternatif” eğitsel programları teşvik etmektedir.

13. 13. maddenin (2)(b) paragrafı uyarınca, “başta ücretsiz eğitimin sürekli hale getirilmesi olmak üzere uygun olan her yolla” ortaöğretimin “herkes için genel olarak mevcut olması ve herkes tarafından erişilebilir olması sağlanacaktır”. “Herkes için genel olarak mevcut olmak” ifadesi, ilk olarak ortaöğretimin öğrencinin görünen kapasitesi veya yeteneklerine bağlı olmayacağı; ve ikinci olarak, ortaöğretimin devlet tarafından herkesin eşit şartlarda erişimine açık olacak şekilde sağlanacağı anlamına gelmektedir. Komite’nin “erişilebilir” ifadesine ilişkin açıklaması için, yukarıdaki 6. paragrafa bakınız. “[U]ygun olan her yolla” ifadesi, ortaöğretimin farklı toplumsal ve kültürel ortamlara ulaştırılabilmesi için taraf devletlerin çeşitli ve yaratıcı yaklaşımlar benimsemesi gerektiği olgusunun altını çizmektedir.

14. “[Ü]cretsiz eğitimin sürekli hale getirilmesi”, devletlerin ücretsiz ilköğretim sağlamayı öncelikli hale getirmesi gerektiği; ancak öte yandan, orta ve yüksek öğrenimin ücretsiz hale getirilmesine yönelik somut adımlar atmaya ilişkin yükümlülüklerinin olduğu anlamına gelmektedir. Komite’nin “ücretsiz” kelimesinin anlamına ilişkin genel gözlemleri için, 14. maddeye ilişkin 11 No’lu genel yoruma bakınız (7. Paragraf).

Mesleki ve teknik eğitim

15. Mesleki ve teknik eğitim (MTE), hem eğitim hakkının hem de çalışma hakkının bir parçasını oluşturur (madde 6 (2)). 13. maddenin (2)(b) paragrafı, bu eğitim biçiminin ortaöğretim düzeyi açısından taşıdığı özel önemi yansıtabilecek şekilde, MTE’yi ortaöğretimin parçası olarak sunmaktadır. Öte yandan, 6. maddenin 2. paragrafı, MTE’yi belirli bir eğitim düzeyi ile kesin olarak ilişkilendirmemektedir. Söz konusu madde, MTE’nin “istikrarlı bir toplumsal, iktisadi ve kültürel gelişmeye ve tam ve verimli bir istihdam düzeyine ulaşmaya” yardımcı olan daha kapsamlı bir rolü bulunduğunun farkındadır. Ayrıca, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, “[t]eknik ve mesleki eğitimden herkes istifade edebilmelidir”

²¹⁶ Bildirge, “temel öğrenme ihtiyaçlarını” şu şekilde tanımlamaktadır: “(okuma yazma, sözel ifade, hesap ve problem çözme gibi) asli öğrenme araçları ile insanoğlunun hayatta kalmak, kapasitesini tam anlamıyla geliştirebilmek, haysiyetli bir biçimde yaşayabilmek ve çalışabilmek, gelişime ve kalkınmaya tam anlamıyla katılabilmek, yaşamın kalitesini artırabilmek, bilinçli karar alabilmek ve öğrenmeye devam edebilmek için ihtiyaç duyacağı temel eğitim içeriği (bilgi, beceriler, tutumlar ve değerler)”. (1. Madde).

²¹⁷ Savunuculuk Paketi, Temel Öğrenim 1999 (Basic Education 1999) (UNICEF), bölüm. 1, s. 1.

²¹⁸ Bkz 6. Paragraf.

²¹⁹ Bkz. Uluslararası Standart Eğitim Sınıflandırması 1997, UNESCO, 52. paragraf.

demektedir (madde 26 (1)). Buna göre, Komite MTE'nin tüm öğrenim düzeylerinin ayrılmaz bir parçası olduğu görüşünü benimsemektedir²²⁰.

16. Teknolojiye ve iş dünyasına giriş, sadece belirli MTE programlarının değil, genel eğitimin bir bileşeni olarak görülmelidir. UNESCO'nun Mesleki ve Teknik Eğitim Sözleşmesi'ne (1989) göre MTE, "genel bilgilerin yanı sıra teknolojiler ve ilgili bilimlere ilişkin bilgilerin edindirilmesi ve ekonomik ve toplumsal yaşamın farklı sektörlerindeki mesleklere ilişkin uygulama becerileri, teknik bilgiler, tutumlar ve anlayışın kazandırılması için gereken eğitsel sürecin tüm biçim ve düzeylerinden" oluşur (madde 1 (a)). Bu görüş, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün belirli sözleşmelerinde de yansıtılmaktadır²²¹. Bu şekilde bakıldığında, MTE hakkı aşağıdaki unsurları içermektedir:

(a) Öğrencilerin kişisel gelişimlerine, özgüvenlerine ve istihdam olasılıklarına katkıda bulunan, bilgi ve becerileri edinmelerini ve taraf devletin ekonomik ve toplumsal kalkınması da dahil olmak üzere öğrencilerin ailelerinin ve toplumlarının verimliliğini artırmayı olanaklı kılar;

(b) Hedef aldığı nüfusun eğitsel, kültürel ve toplumsal altyapısını; ekonominin farklı sektörlerinde ihtiyaç duyulan mesleki vasıf düzeylerini, bilgi ve becerileri; iş sağlığı, işçi güvenliği ve refahını göz önünde bulundurur;

(c) Teknolojik, ekonomik, toplumsal ya da diğer değişimler nedeniyle, sahip oldukları bilgi ve becerileri geçersiz hale gelmiş olan yetişkinler için yeniden eğitim olanakları sağlar;

(d) Teknolojilerin uygun bir biçimde transferini ve uyarlanmasını sağlamak üzere, özellikle gelişmekte olan ülkelerin öğrencilerine, diğer taraf devletlerde MTE alma fırsatları sağlayacak programlar içerir;

(e) Sözleşmenin ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkeleri kapsamında, kadınların, genç kızların, okula devam etmeyen gençlerin, işsiz gençlerin, göçmen işçi çocuklarının, mültecilerin, engelli bireylerin ve dezavantajlı diğer grupların MTE'ye dahil olma olasılıklarını geliştirecek programlar içerir.

Madde 13 (2) (c): Yükseköğrenim hakkı

17. Yükseköğrenim, eğitimin her düzeyi ve biçimi için geçerli olan mevcudiyet, erişilebilirlik, kabul edilebilirlik ve uygulanabilirlik gibi unsurları içerir²²².

18. 13. maddenin (2)(c) paragrafı aynı maddenin (2)(b) paragrafı ile benzer bir şekilde biçimlendirilmiş olsa da, söz konusu iki madde arasında üç adet farklılık bulunmaktadır. 13. maddenin (2)(c) paragrafı, öğrenimin "farklı biçimleri"ne veya özel olarak MTE'ye dair bir vurgu yapmaz. Komite'nin görüşüne göre, bu durum yalnızca 13. maddenin (2)(b) ve (c) paragrafları arasındaki vurgulama farkını yansıtmaktadır. Yükseköğrenimin farklı toplumsal ve kültürel ortamlardaki öğrencilerin ihtiyaçlarına cevap verebilmesi için, esnek bir müfredata ve uzaktan öğretimde olduğu gibi farklı öğretim sistemlerine sahip olması gerekmektedir; bu nedenle, uygulamada hem ortaöğretim hem de yükseköğrenimin "farklı biçimlerinin" mevcut olması gerekir. 13. maddenin (2)(c) paragrafında, mesleki ve teknik eğitime dair bir vurgunun yokluğu ile ilgili olarak, Sözleşme'nin 6 maddesinin 2. paragrafı ile Dünya Bildirgesi'nin 26. maddesinin 1. paragrafı uyarınca, MTE yükseköğrenim de dahil olmak üzere eğitimin her düzeyinin ayrılmaz bir bileşenini oluşturmaktadır²²³.

19. 13. maddenin (2) (b) ve (c) paragrafları arasındaki üçüncü ve en temel farklılık, ortaöğretimin "herkes için genel olarak mevcut olması ve herkesin erişimine açık olmasının

²²⁰ Bu görüş aynı zamanda Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 1975 İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Sözleşmesi (Sözleşme No. 142) ve 1962 Sosyal Politika (Temel Hedefler ve Standartlar) Sözleşmesi'nde (Sözleşme No. 117) de yansıtılmıştır.

²²¹ Bu görüş aynı zamanda Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 1975 İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Sözleşmesi (Sözleşme No. 142) ve 1962 Sosyal Politika (Temel Hedefler ve Standartlar) Sözleşmesinde (Sözleşme No. 117) de yansıtılmıştır.

²²² Bkz 6. Paragraf.

²²³ Bkz 15. Paragraf.

sağlanacak” olmasına karşılık, yükseköğrenimin “yetenek ölçüsüne göre, herkesin eşit olarak yararlanmasına açık duruma getirilecek” olmasıdır. 13. maddenin (2)(c) paragrafı uyarınca, yükseköğrenim, “herkes için genel olarak mevcut” olmak yerine sadece “yetenek ölçüsüne göre” yararlanılabilecek bir haktır. Bireylerin “yetenekleri”, ilgili deneyim ve uzmanlıklarının tamamı göz önünde bulundurulurken değerlendirilmelidir.

20. 13. maddenin (2)(b) ve (c) paragraflarında geriye kalan ifadelerinin aynı olması sebebiyle (örneğin, “ücretsiz eğitimin sürekli hale getirilmesi”), geri kalan ifadeler için madde 13 (2) (b) için yukarıda yapılan açıklamaları inceleyebilirsiniz.

Madde 13 (2) (d): Temel eğitim hakkı

21. Temel eğitim, eğitimin her düzeyi ve biçimi için geçerli olan mevcudiyet, erişilebilirlik, kabul edilebilirlik ve uygulanabilirlik gibi unsurları içerir²²⁴.

22. Genel anlamıyla temel eğitim Herkes için Eğitim Dünya Bildirgesi’nde sözü geçen temel öğrenime karşılık gelmektedir²²⁵. 13. maddenin (2)(d) paragrafı uyarınca, “ilköğretimlerinin süresini tamamlamamış ya da bu eğitimi almamış olan bireyler”, Herkes için Eğitim Dünya Bildirgesi’nde tanımlandığı şekliyle temel eğitim veya temel öğrenim alma hakkına sahiptir.

23. Dünya Bildirgesi tarafından tanımlanan “temel öğrenme ihtiyaçları”nın karşılanması, herkesin sahip olduğu bir hak olduğu için, temel eğitim hakkı sadece “ilköğretimlerinin süresini tamamlamamış ya da bu eğitimi almamış olan bireyler” ile sınırlı değildir. Temel eğitim hakkı, “temel öğrenme ihtiyaçlarını” henüz karşılamamış olan herkes için geçerlidir.

24. Temel eğitim hakkından yararlanmanın yaş veya cinsiyet ile sınırlı olmadığını ayrıca vurgulamak gerekmektedir. Söz konusu hak çocuklar, gençler ve yetişkinlerden yaşlı bireylere kadar uzanmaktadır. Temel eğitim, bu nedenle, yetişkin eğitiminin ve yaşam boyu öğrenmenin ayrılmaz bir bileşenidir. Temel eğitimin tüm yaş gruplarının sahip olduğu bir hak olması nedeniyle, müfredat ve eğitim yöntemlerinin tüm yaşlardaki öğrenciler için uygun şekilde düzenlenmesi gerekmektedir.

Madde 13 (2) (e): Okul sistemi; yeterli burs sistemi; öğretim kadrosunun içinde bulunduğu maddi koşullar

25. “[T]üm düzeyleri kapsayan bir okul sisteminin geliştirilmesi aktif olarak sağlanacaktır” diyen yükümlülük, taraf devletin okul sistemi konusunda kapsayıcı bir gelişme stratejisine sahip olması gerektiği anlamına gelir. Söz konusu strateji, tüm düzeylerdeki okulları kapsamalıdır; ancak, Sözleşme, taraf devletlerin ilköğretime öncelik vermelerini öngörmektedir (bkz. 51. Paragraf). “[A]ktif olarak sağlanacaktır” ifadesi ile, stratejinin hükümet tarafından belirli bir öncelik haline getirilmesi ve enerjik ve hevesli bir biçimde uygulanması gerektiği belirtilmektedir.

26. “[Y]eterli bir burs sisteminin oluşturulması” ile ilgili yükümlülük Sözleşme’nin ayrımcılık yasağı ve eşitlik ile ilgili maddeleri ile bir arada değerlendirilmeli; ve burs sistemi, dezavantajlı gruplardan gelen bireylerin eğitime eşit bir biçimde erişimini daha iyi hale getirmelidir.

27. Sözleşme, “öğretim kadrosunun içinde bulunduğu maddi koşulların sürekli olarak iyileştirilmesini” öngörürken, pratikte son yıllarda, pek çok taraf devlette öğretmenlerin genel çalışma koşulları daha kötü hale gelmiş ve kabul edilebilir sınırların altına inmiştir. Bu durum, 13. maddenin (2)(e) paragrafı ile ters düşmekle birlikte, öğrencilerin eğitim haklarının tam anlamıyla sağlanmasına karşı temel bir engel niteliğindedir. Komite ayrıca, öğretmenlerin örgütlenme ve ücretlerine ilişkin olarak birlikte hareket edebilme hakları da dahil olmak üzere, Sözleşme’nin 13 (2)(e), 2(2), 3 ve 6-8. maddeleri arasındaki bağlantıya işaret etmekte; taraf devletlerin dikkatini, Öğretmenlerin Statüsüne İlişkin Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu – Uluslararası Çalışma Örgütü Ortak Tavsiyesi’ne (1966) ve Yükseköğrenim Eğitim Personelinin Statüsüne İlişkin Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu

²²⁴ Bkz 6. Paragraf.

²²⁵ Bkz 9. Paragraf.

Tavsiyesi'ne (1997) çekmekte; ve taraf devletleri, tüm eğitim personelinin, rollerine yakışacak statü ve koşullardan yararlanmalarını garanti altına almaya yönelik olarak aldıkları tedbirleri rapor etmeye çağırılmaktadır.

Madde 13 (3) ve (4): Öğrenim özgürlüğü hakkı

28. 13. maddenin 3. paragrafının iki bileşeni bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi, ebeveynlerin ve vasilerin, çocuklarının kendi inançlarına uygun bir biçimde dini ve ahlaki eğitim görmelerini sağlama özgürlüklerine saygı göstermek amacıyla, taraf Devletlerin üzerlerine aldıkları yükümlülüktür²²⁶. Komite, 13. maddenin 3. paragrafındaki bu bileşenin, yansız ve nesnel; fikir, vicdan ve ifade özgürlüğüne saygılı bir biçimde olduğu takdirde, kamusal okullarda dinler tarihi veya ahlak gibi konularda eğitim verilmesine olanak tanıdığı görüşündedir. Komite, belirli bir din veya inanca ilişkin kurallar konusunda dersler içeren bir kamusal eğitimin, ayrımcılık doğurmayan muafiyetler ya da ebeveynlerin ve vasilerin istekleri ile uyumlu alternatifler için bir koşul konmadığı sürece, 13. maddenin 3. paragrafına ters düşüğünü işaret etmektedir.

29. 13. maddenin 3. paragrafının ikinci bileşeni, ebeveynlerin ve vasilerin, çocukları için, okulların “Devlet tarafından konulmuş veya onaylanmış asgari eğitim standartlarına” uygun olmaları kaydıyla, devlet okulları dışındaki okulları seçebilme özgürlükleri ile ilgilidir. Bu madde, tamamlayıcısı olan 4. paragrafla bir arada değerlendirilmelidir. Söz konusu tamamlayıcı madde, kurumların 13. maddenin 1. paragrafında bahsi geçen eğitim hedeflerine ve belirli asgari standartlara uygun olmaları kaydıyla, “bireylerin ve kuruluşların eğitim kurumları kurma ve yönetme özgürlüğünü” kabul eder. Söz konusu asgari standartlar, okula kabul, müfredat ve okuldan alınan sertifikaların tanınması gibi konularla ilgili olabilir. Benzer şekilde, bu standartlar 13. maddenin 1. paragrafında bahsi geçen eğitsel hedeflere uygun olmalıdır.

30. 13. maddenin 4. paragrafı uyarınca, vatandaş olmayanlar da dahil olmak üzere herkes eğitim kurumu kurma ve yönetme özgürlüğüne sahiptir. Bu özgürlük “kuruluşlar”, yani tüzel kişilikler için de geçerlidir; ve kreş ve bakımevi, üniversite ve yetişkin eğitim kurumları da dahil olmak üzere, her tipte eğitim kurumu kurma ve yönetme hakkını kapsar. Ayrımcılık yasağı, fırsat eşitliği ve herkesin topluma etkin bir biçimde katılımı gibi konulara ilişkin ilkeler ışığında, tüm devletler 13. maddenin 4. paragrafında öngörülen özgürlüğün toplumdaki bazı gruplar için eğitim fırsatları açısından çok büyük farklılıklara yol açmamasını güvence altına alma yükümlülüğü altındadır.

Madde 13: Geniş kapsamlı uygulaması olan belirli konular

Ayrımcılık gözetmeme ve eşitlik ilkeleri

31. Sözleşme 2. maddesinin 2. paragrafı ile güvence altında alınan ayrımcılık gözetmeme ilkesi, zaman içerisinde giderek artan bir şekilde gerçekleştirilme ya da mevcut kaynakların elverişliliği ölçüsünde uygulanma gibi süreçlere tabi değildir; söz konusu ilke, eğitimin tüm bileşenleri için doğrudan ve eksiksiz olarak uygulanmaya başlanır ve uluslararası boyutta yasaklanmış olan tüm ayrımcılık konularını kapsar. Komite, Sözleşme'nin 2. maddesinin 2. paragrafı ile 3. maddelerini, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nin ilgili hükümleri, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme, Çocuk Haklarına dair Sözleşme ve Uluslararası Çalışma Örgütü Yerli

²²⁶ Söz konusu madde, Kişisel ve Siyasal Hakları Uluslararası Sözleşmesi'nin 18. maddesinin 4. paragrafını tekrar etmektedir. Aynı zamanda, ilgili Sözleşme'nin 18. maddesinin 1. paragrafında belirtilen din veya inanç eğitimi özgürlüğü ile de ilgilidir (Bkz. İnsan Hakları Komitesi, Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 18. maddesine ilişkin 22 No'lu Genel Yorum, 48. oturum, 1993). Aynı Sözleşme'nin 4. maddesinin 2. paragrafı uyarınca 18. madde, toplumsal kriz hallerinde dahi içeriğinden taviz verilmeyecek bir maddedir. İnsan Hakları Komitesi, bu durumun Sözleşme'nin 18. maddesinin asli niteliğini yansıtmakta olduğuna işaret etmektedir.

Halklar ve Kabile Halklarına ilişkin Sözleşme, 1989 (Sözleşme No. 169) ışığında değerlendirmekte ve aşağıdaki konuların altını özel olarak çizmeyi istemektedir.

32. Kadın ve erkekler ile dezavantajlı grupların gerçek anlamda eşitliğini sağlamak amacıyla geçici özel tedbirlerin alınması, söz konusu tedbirler farklı gruplar için farklı ya da eşitsiz standartların oluşması ve sürmesine yol açmadığı ve amaçlanan hedeflere ulaşıldıktan sonra tedbirlere devam ettirilmediği sürece, eğitimde ayrımcılık yapılmaması hakkının bir ihlali değildir.

33. Bazı durumlarda, 2. maddenin 2. paragrafı altındaki kategoriler ile tanımlanmakta olan gruplar için farklı eğitim sistemleri veya kurumları oluşturulması, Sözleşme'nin ihlali olarak sayılmamalıdır. Bu anlamda, Komite, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme'nin (1960) 2. maddesini onaylamaktadır²²⁷.

34. Komite, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 2. maddesi ile Eğitimde Ayrımcılığa Karşı UNESCO Sözleşmesi'nin 3. maddesi (e) bendine dikkat çekmekte; ve ayrımcılık gözetmeme ilkesinin, vatandaş olmayanlar da dahil olmak üzere, yasal statülerinden bağımsız olarak bir taraf Devletin sınırları içerisinde ikamet eden okul çağındaki tüm bireyler için geçerli olduğunu kabul etmektedir.

35. Farklı coğrafi bölgelerde ikamet etmekte olan bireylerin farklı nitelikte eğitim almaları ile sonuçlanan keskin harcama politikası farklılıkları, Sözleşme çerçevesinde ayrımcılık teşkil edebilir.

36. Komite, Sözleşme'nin 13-15. maddelerine ilişkin olarak, eğitim hakkı kapsamında engelli kişileri ele alan 5 No'lu genel yorumun 35. paragrafını; ve yaşlı kişileri konusunu ele alan 6 No'lu genel yorumun 36-42. paragraflarını tasvip etmektedir.

37. Taraf devletler, her türden fiili ayrımcılığı tespit etmeye ve ilgili hakkın yerine getirilmesini sağlamaya yönelik tedbirler almak amacıyla, ilgili tüm yasa ve düzenlemeler ile kurumlar, programlar, maddi kaynağı kullanan ortaklar ve diğer uygulamalar dahil olmak üzere eğitimi yakından izlemelidirler. Eğitimde kullanılan materyaller yasaklanmış olan ayrımcılık konularından arındırılmış olmalıdır.

Akademik özgürlük ve kurumsal özerklik²²⁸

38. Komite, pek çok taraf devlet raporunu incelemesi sonucunda, eğitim hakkının ancak öğrencilerin ve personelin akademik özgürlüğü söz konusuysa sağlanabileceği görüşüne varmıştır. Konu 13. maddede açık bir biçimde belirtilmese de, akademik özgürlüğe ilişkin bazı gözlemlerde bulunmak Komite açısından bu anlamda uygun ve gereklidir. Komite'nin deneyimlerine göre, yükseköğrenim kurumlarındaki personel ve öğrenciler, akademik özgürlüğü kısıtlayan siyasi ve diğer türden baskılar karşısında daha savunmasız kalmaktadırlar. Bu nedenle, aşağıda ifade edilen fikirler yükseköğrenim kurumlarının üzerinde özel olarak durmaktadır. Komite, öte yandan, personel ve öğrencilerin akademik özgürlük haklarının, eğitim sektörünün her bileşeni için geçerli olduğunu ve aşağıda yer alan

²²⁷

2. Madde uyarınca:

“Bir devlette izin verildiğinde;

(a) Eğitimden eşit yararlanma olanağı, aynı düzeyde öğretim elemanı ve aynı nitelikte okul, bina ve donanımı sağlamak ve aynı ya da eşdeğerde ders görme fırsatı sunmak koşuluyla, iki ayrı cinsiyetten olan öğrenciler için ayrı eğitim sistem ve kurumlarının kurulması ya da sürdürülmesi;

(b) Katılma ya da yazılmanın isteğe bağlı olması ve sağlanan eğitimin yetkili makamlar tarafından aynı düzeydeki eğitim için konulabilecek ya da onaylanacak standartlara uyması koşuluyla öğrencilerin ana babaları ya da yasal vasilerinin isteklerine uygun bir eğitim vermek üzere din ve dil gerekçeleriyle ayrı eğitim sistem ve kurumlarının kurulması ya da sürdürülmesi;

(c) Herhangi bir grubun dışlanmasını değil, kamu makamlarınca sağlanalara ek eğitim kolaylıkları sağlamayı amaçlaması ve bu amaç uyarınca çalışması ve sağlanan eğitimin yetkili makamlar tarafından aynı düzeydeki eğitim için konulabilecek ya da onaylanacak standartlara uyması koşuluyla özel eğitim kurumlarının kurulması ya da sürdürülmesi;

bu Sözleşme'nin 1. maddesinin anlamı bakımından bir ayrımcılık uygulaması sayılmaz”.

²²⁸

Bkz Yükseköğrenim Akademik Personelinin Durumuna İlişkin UNESCO Tavsiyesi (1997).

görüşlerden pek çoğunun genel uygulamaya yönelik olduğunu vurgulamak istemektedir.

39. Akademik topluluğun üyeleri, bireysel ya da grup halinde araştırma, çalışma, ders verme, belgeleme/raporlama, tartışma, üretim, yaratma veya yazı yazma yoluyla bilgi ve görüşlerini geliştirmek ve iletmekte serbesttirler. Akademik özgürlük, bireylerin, içerisinde çalışmakta oldukları kurum veya sistem hakkındaki fikirlerini serbestçe dile getirebilme; işlevlerini ayrımcılığa maruz kalmaksızın ya da devlet veya başka bir kurum tarafından bastırılma korkusu duymaksızın yerine getirebilme; profesyonel veya akademik temsil yapılarına katılabilme; ve uluslararası boyutta tanınmış ve buldukları idari birimdeki diğer bireylere sağlanan insan haklarının tamamından yararlanabilme serbestisini kapsamaktadır. Akademik özgürlükten yararlanmak, çeşitli yükümlülükleri de beraberinde getirmektedir. Başkalarının akademik özgürlüğüne saygı duymak, karşıt görüşlerin adil bir biçimde tartışılabilmesini sağlamak ve yasaklanmış olan ayrımcılık konuları dahilinde kimseye ayrımcılık yapmamak bu gibi ödevler arasında gösterilebilir.

40. Akademik özgürlükten yararlanmak, yükseköğrenim kurumlarının özerkliğini gerekli kılar. Özerklik, yükseköğrenim kurumlarının akademik çalışmalarına, standartlarına, yönetimlerine ve ilgili faaliyetlerine ilişkin olarak etkin kararlar alabilmeleri için gerekli olan kendi kendini yönetebilme derecesidir. Ancak, kendi kendini yönetebilme becerisi, özellikle devlet tarafından sağlanmakta olan maddi kaynaklar uyarınca, toplumsal sorumluluk sistemleri ile tutarlı olmalıdır. Yükseköğrenime yapılmakta olan yüksek miktardaki kamusal yatırım dikkate alındığında, kurumsal özerklik ile toplumsal sorumluluk arasında uygun bir dengenin tutturulması gerektiği görülecektir. Bu konuda, model niteliğinde pek çok uygulama mevcuttur. Ancak, temel olarak kurumsal düzenlemelerin adil, dürüst ve tarafsız ve mümkün olduğunca şeffaf ve katılımcı olması zorunludur.

Okullarda disiplin²²⁹

41. Komitenin görüşüne göre, fiziksel cezalandırma [dayak cezası], İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin Önsözü ve İkiz Sözleşmelerle güvence altına alınan ve uluslararası insan hakları hukukunun temel ilkesi niteliğinde olan "insanlık onuru" ilkesine aykırıdır²³⁰. Okul disiplini yer alan, örneğin grup önünde utandırma gibi diğer bazı uygulamalar da bu ilkeye aykırı olabilir. Benzer şekilde, hiçbir disiplin biçimi, Sözleşme kapsamındaki diğer hakların (örneğin, beslenme hakkı) ihlalini içermemelidir. Taraf devletler, kendi sınırları dahilindeki hiçbir özel ya da kamusal eğitim kurumunda, Sözleşmeye aykırı disiplin uygulamalarının gerçekleştirilmemesini sağlamaya yönelik tedbirleri almakla yükümlüdür. Komite, bazı taraf devletler tarafından başlatılan, okulları okul disiplinine yönelik şiddet içermeyen, "olumlu" yaklaşımları benimsemeye aktif bir biçimde özendirilen girişimleri takdirle karşılamaktadır.

13. Madde üzerindeki sınırlamalar

42. Komite, Sözleşme'de beyan edilen haklara getirilebilecek sınırlamaları tanımlayan 4. maddenin, devlet tarafından sınırlamalar getirilmesine olanak tanımaktan ziyade, temel olarak bireylerin haklarını koruma hedefine yönelik olduğunu vurgulamak istemektedir. Sonuç olarak, ulusal güvenlik veya kamusal düzenin korunması gibi gerekçelerle bir üniversiteyi ya da diğer bir eğitim kurumunu kapatan taraf devletler, böylesine ciddi bir önlem 4. maddede belirtilmiş olan unsurların her birine ilişkin olarak meşrulaştırma yükümlülüğü altındadır.

II. TARAF DEVLET YÜKÜMLÜLÜKLERİ VE İHLALLERİ

²²⁹ Komite, bu bölümün oluşturulmasında, Çocuk Hakları Sözleşmesi madde 28 (2) için Çocuk Hakları Komitesi tarafından açıklanmış olan yorum ve İnsan Hakları Komitesi'nin Kişisel ve Siyasal Hakları Uluslararası Sözleşmesi madde 7'ye ilişkin yorumu gibi, uluslararası insan hakları sisteminin farklı noktalarında geliştirilmekte olan uygulamaları dikkate almıştır.

²³⁰ Komite, Beyanname Madde 26 (2)'de bulunmamasına karşın, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi taslağını hazırlayanların insan kişiliğinin haysiyetini tüm eğitimin yönelmesi gereken zorunlu hedeflerden biri olarak açıkça ifade etmiş olduklarını kaydetmektedir (madde 13 (1)).

Genel hukuki yükümlülükler

43. Sözleşme, mevcut kaynakların kısıtlılığına bağlı olan sınırları tanı; ve bunların sürekli bir biçimde farkında olunmasını sağlarken, aynı zamanda, taraf devletlerin hemen işlerlik kazanması gereken çeşitli yükümlülüklerine özel olarak değinir²³¹. Taraf devletlerin eğitim hakkına ilişkin olarak, eğitim hakkının “hiçbir türden ayrımcılığa yer vermeksizin sağlanmasını garanti altına almak” (madde 2 (2)) ve 13. maddenin tam anlamıyla gerçekleştirilmesine yönelik “tedbirler atmak” (madde 2 (1)) gibi doğrudan yükümlülükleri bulunmaktadır²³². Söz konusu tedbirlerin eğitim hakkının tam anlamıyla gerçekleştirilmesine ilişkin “kesin, somut ve hedefe yönelik” tedbirler olması gerekmektedir.

44. Eğitim hakkının zaman içerisinde, başka bir deyişle “giderek artan bir şekilde” gerçekleştirilmesi, taraf devletlerin anlamlı içeriğe sahip olan tüm yükümlülüklerinden yoksun kılınması şeklinde yorumlanmamalıdır. Halkaların giderek artan bir şekilde gerçekleştirilmesi, 13. maddenin tam anlamıyla gerçekleştirilmesi için “mümkün olduğunca hızlı ve etkin bir biçimde hareket etmek” konusunda taraf devletlerin özel ve sürekli yükümlülükleri bulunduğu anlamına gelmektedir²³³.

45. Sözleşme dahilinde ilan edilen eğitim hakkına ve diğer haklara ilişkin olarak irticai tedbirlere izin verilemeyeceğine yönelik güçlü bir çıkarım yapılabilir. İrticai herhangi bir tedbir alınması halinde, taraf devletler, söz konusu tedbirin diğer tüm alternatiflerin çok dikkatli bir biçimde değerlendirilmesinin ardından alınmış olduğunu, ve alınan tedbirin Sözleşmede belirtilen hakların tamamına ilişkin olarak ve taraf devletlerin mevcut tüm kaynaklarının azami düzeyde kullanımı dahilinde meşru olduğunu ispatlama yük ve sorumluluğunu üzerine almış olurlar²³⁴.

46. Tüm diğer insan haklarında olduğu gibi eğitim hakkı da taraf devletlere üç tip ya da düzeyde yükümlülük yükler: saygı duyma [riayet etme], koruma ve yerine getirme yükümlülükleri. Buna bağlı olarak, yerine getirme yükümlülüğü, kolaylaştırma ve sağlama yükümlülüklerini içerir.

47. Saygı duyma yükümlülüğü, taraf devletlerin eğitim hakkından istifade etmeyi yasaklayan veya engelleyen uygulamaları ortadan kaldırmasını gerektirir. Koruma yükümlülüğü, taraf devletin üçüncü bir tarafın eğitim hakkından istifade edilmesine müdahale etmesini engelleyecek tedbirler almasını gerektirir. Yerine getirme (kolaylaştırma) yükümlülüğü, devletlerin, birey ve topluluklara eğitim hakkından istifade etme olasılıkları sağlayacak ve bunlara yardımcı olacak olumlu tedbirler almalarını gerektirir. Son olarak, taraf devletler, eğitim yerine getirme (sağlama) yükümlülüğü taşımaktadırlar. Genel bir kural olarak, taraf devletler, kendi kontrolleri dışında olan nedenlerden dolayı Sözleşme dahilindeki haklarını ellerindeki imkanlar aracılığıyla kullanamayacak durumda olan birey veya gruplara, bu konuda özel bir hak tanıma yükümlülüğündedir. Söz konusu yükümlülüğün kapsamı her zaman için Sözleşme'nin metnine bağlıdır.

48. Bu bakımdan, 13. maddenin iki özelliğini vurgulamak gerekmektedir. İlk olarak, 13. madde eğitimin sağlanmasına ilişkin temel sorumluluğun çoğu durumda devletlere ait olduğunu açık bir şekilde kabul etmektedir: Taraf devletler, “tüm düzeylerdeki okulları içeren bir sistemin geliştirilmesi için etkin bir biçimde hareket etmeleri gerektiğini” (madde 13 (2) (e)) bilmektedirler. İkinci olarak, 13. maddenin 2. paragrafındaki ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim ve temel eğitime ilişkin olarak farklılaşan ifade dikkate alındığında, bir taraf devletin eğitim hakkını yerine getirme (sağlama) yükümlülüğüne ilişkin parametrelerin eğitimin tüm düzeyleri için aynı olmadığı görülecektir. Buna bağlı olarak, Sözleşme metni ışığında, taraf devletler eğitim hakkına ilişkin olarak yerine getirme (sağlama) gibi

²³¹ Bkz. Komite, 3 No'lu genel yorum, 1. Paragraf.

²³² Bkz. Komite, 3 No'lu genel yorum, 2. Paragraf.

²³³ Bkz. Komite, 3 No'lu genel yorum, 9. Paragraf.

²³⁴ Bkz. Komite, 3 No'lu genel yorum, 9. Paragraf.

geliştirilmiş bir yükümlülük taşımaktadırlar. Ancak söz konusu yükümlülüğün kapsamı eğitim düzeylerinin tamamı için aynı değildir. Komite, 13. madde kapsamındaki yerine getirme (sağlama) yükümlülüğünün bu şekilde yorumlanmasının çok sayıda taraf Devletin yasa ve uygulaması ile benzerlik göstermekte olduğunu gözlemlemektedir.

Özel hukuki yükümlülükler

49. Taraf devletlerden, eğitim sisteminin tüm düzeylerine ait müfredatların 13. maddenin 1. paragrafında belirlenen hedeflere yönelik olarak düzenlenmesini güvence altına almaları istenmektedir²³⁵. Taraf devletler ayrıca, eğitimin gerçekten de 13. maddenin 1. paragrafında belirlenmiş olan eğitsel hedefler ile uyumlu olup olmadığını izleyen etkin ve saydam bir sistem oluşturmakla yükümlüdürler.

50. Taraf devletler, 13. maddenin 2. paragrafıyla ilgili olarak, eğitim hakkının “temel unsurları”nın (mevcudiyet, erişilebilirlik, kabul edilebilirlik, uygulanabilirlik) her birine saygı duymak, bunları korumak ve yerine getirmekle yükümlüdür. Örneğin, bir taraf devlet, özel okulları kapatmamak yolu ile eğitimin mevcudiyetine saygı duymalı ve buna dikkat göstermelidir. Benzer şekilde taraf devletler, ebeveynler ve işverenler de dahil olmak üzere üçüncü şahısların kızları okula gitmekten alıkoymamalarını güvence altına almak yolu ile eğitime erişilebilirliği korumalı; eğitimin azınlıklar ve yerel halklar açısından kültürel olarak uygun ve herkes için iyi kalitede olmasını güvence altına almaya yönelik olumlu tedbirler alarak eğitimin kabul edilebilirliğini yerine getirmeli (kolaylaştırmalı); müfredatı öğrencilerin değişen dünya içerisindeki güncel ihtiyaçlarını yansıtacak şekilde düzenleyip bu ihtiyaçlara yönelik kaynaklar bularak eğitimin uygulanabilirliğini yerine getirmeli (sağlamalı); ve okul inşa etmek, programlar geliştirmek, öğretim materyalleri temin etmek, öğretmenleri eğitmek ve onlara rahat geçiş imkanı sağlayacak maaşlar ödemek gibi uygulamalar da dahil olmak üzere bir okullar sistemi geliştirmek yolu ile eğitimin mevcudiyetini etkin bir biçimde yerine getirmelidir (sağlamalıdır).

51. Daha önce de belirtilmiş olduğu üzere, taraf devletlerin ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim ve temel eğitim ile ilgili yükümlülükleri birbirinden farklıdır. 13. maddenin 2. paragrafında ifade edildiği üzere, taraf devletler zorunlu ve ücretsiz ilköğrenimin sağlanmasına öncelik verme yükümlülüğü altındadır²³⁶. 13. maddenin 2. paragrafı ile ilgili bu yorum, 14. madde aracılığıyla ilköğrenime sağlanmış olan öncelikle desteklenmektedir. Herkes için ilköğretim sağlamak tüm taraf devletlerin doğrudan ödevidir.

52. 13. maddenin (2)(b)-(d) paragraflarına ilişkin olarak, taraf devletler, yargı alanları dahilinde bulunan herkes için ortaöğretim, yükseköğretim ve temel eğitim sağlamaya yönelik “tedbirler almak” (madde 2 (1)) konusunda doğrudan yükümlülük sahibidir. Bir taraf devletin Sözleşme uyarınca uyması gereken belirli minimum koşullar vardır. Buna göre, bir taraf devletten, minimumda, ortaöğretim, yükseköğretim ve temel eğitime öngörülere ilişkin bir ulusal eğitim stratejisi hazırlaması ve uygulaması beklenmektedir. Söz konusu strateji, gidişatın yakından izlenebilmesine olanak tanıyan çeşitli mekanizmalar – örneğin eğitim hakkına ilişkin göstergeler ve karşılaştırmalı değerlendirme sonuçları - içermelidir.

53. 13. maddenin (2)(e) paragrafı uyarınca, taraf devletler dezavantajlı gruplara destek olmak amacıyla eğitime yönelik bir burs sisteminin varlığını güvence altına almak

²³⁵ Taraf devletlere bu konuda yardımcı olabilecek olan, aralarında Uluslararası Eğitimde Müfredat ve Ders Kitabı Geliştirmeye ilişkin UNESCO Kılavuzu'nun (ED/ECS/HCI) da bulunduğu sayısız kaynak mevcuttur; 13. maddenin 1. paragrafındaki hedeflerden bir tanesi, “insan haklarına ve temel özgürlüklere yönelik saygı ve dikkati güçlendirmek”tir; bu kapsamda taraf devletler, İnsan Hakları Alanında Eğitim için Birleşmiş Milletler On Yılı çerçevesinde geliştirilmiş olan girişimleri incelemelidir – bu konuda özellikle yararlı olabilecek kaynaklardan biri, 1996 yılında Genel Kurulca onaylanmış olan On Yıl için Eylem Planı'dır. Söz konusu kaynak, İnsan Hakları Alanında Eğitim için Birleşmiş Milletler On Yılı çerçevesinde taraf devletlere destek olmak amacıyla, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu Ofisi tarafından hazırlanmıştır.

²³⁶ “Zorunlu” ve “ücretsiz” kavramlarının anlamına ilişkin olarak bkz. 14. maddeye ilişkin 11 No'lu genel yorum, 6-7. Paragraflar.

durumundadırlar²³⁷. “[T]üm düzeyleri kapsayan bir okul sisteminin geliştirilmesi”nin aktif olarak sağlanması konusundaki yükümlülük, taraf Devletlerin eğitim hakkının çoğu durumda doğrudan sağlanmasını güvence altına almaya yönelik temel sorumluluğu ile desteklenmektedir²³⁸.

54. Taraf devletler 13. maddenin 3. ve 4. paragrafları kapsamında, kurulmuş olan tüm eğitim kurumlarının uymaları gereken “minimum eğitsel standartları” belirlemekle yükümlüdürler. Devletler, ayrıca, bu tür standartları takip altında tutacak şeffaf ve etkili bir sistem oluşturmalı; ve bu sistemi devam ettirmelidirler. Taraf devletlerin, 13. maddenin 3. ve 4. paragrafları kapsamında, kurulmuş olan kurumlara maddi destek vermeye yönelik herhangi bir yükümlülüğü bulunmamaktadır; ancak, devletlerin özel eğitim kurumlarına maddi katkıda bulunmaya yönelik kararlar aldığı durumlarda, söz konusu kararın yasaklanmış olan ayrımcılık konularından arındırılmış bir biçimde uygulanması gerekmektedir.

55. Taraf devletlerin, toplumların ve ailelerin çocuk emeğine bağımlı olmamalarını güvence altına almaya yönelik bir yükümlülükleri vardır. Komite, eğitimin çocuk işgücünün ortadan kaldırılması bakımından önemini ve 1999 Çocuk İstihdamının En Kötü Biçimlerine İlişkin Sözleşme’nin (Sözleşme No. 182) 7. maddesinin 2. paragrafı ile belirlenen yükümlülükleri özel bir vurgu ile teyit etmektedir²³⁹. Bunlara ek olarak, 2. maddenin 2. paragrafı uyarınca taraf devletler, genç kızların, kadınların ve diğer dezavantajlı grupların eğitime erişimini engellemekte olan cinsiyete ve diğer nedenlere dayanan ayrımcılığı ortadan kaldırmakla yükümlüdürler.

56. Komite, 3 No’lu genel yorum ile, tüm taraf devletlerin, eğitim hakkı gibi Sözleşme’de belirlenmiş olan hakların tam anlamıyla uygulanmasına yönelik olarak, “özellikle ekonomik ve teknik konularda, bireysel olarak ya da uluslararası yardım ve işbirliği aracılığıyla” tedbirler alma yükümlülüklerine dikkat çekmektedir²⁴⁰. Sözleşme’nin 2. maddesinin 1. paragrafı ile 23. maddesi, Birleşmiş Milletler Antlaşması’nın 56. maddesi, Herkes için Eğitim Dünya Bildirgesi’nin 10. maddesi ve Viyana Bildirgesi ve Eylem Programı’nın I. Bölümünün 34. paragrafı, taraf devletlerin eğitim hakkının tam anlamıyla uygulanmasına yönelik uluslararası yardım ve işbirliği sağlamaya ilişkin yükümlülüklerini desteklemektedir. Uluslararası anlaşmalar ile ilgili görüşme ve onaylara ilişkin olarak, taraf devletler, bu tür araçların eğitim hakkı üzerinde olumsuz etkilere yol açmamasını güvence altına almaya yönelik tedbirler almalıdır. Benzer şekilde, taraf devletler, aralarında uluslararası maddi kaynak kurumlarının da bulunduğu uluslararası yapıların üyeleri olarak faaliyetlerinin eğitim hakkı konusunu gerektiği kadar göz önünde bulundurmasını garanti altına alma yükümlülüğü altındadır.

57. Komite, taraf devletlerin, Sözleşme’de ilan edilmiş olan ve aralarında “en temel eğitim biçimleri”nin de bulunduğu hakların her birini “en azından gerekli minimum düzeyde sağlamayı garanti altına almaya yönelik ana yükümlülük” sahibi olduğunu 3 No’lu genel yorum aracılığıyla teyit etmiştir. 13. madde kapsamında, söz konusu ana yükümlülük şunları içermektedir: kamusal eğitim kurum ve programlarına ayrımcılık uygulanmaksızın erişebilme

²³⁷ Uygun olan hallerde, bu tür bir burs sistemi 2. maddenin 1. Paragrafında öngörülen uluslararası yardım ve işbirliği için özellikle uygun bir hedef olabilir.

²³⁸ Temel öğrenim konusuna ilişkin olarak UNICEF, “Sadece devletin ... tüm bileşenleri tutarlı fakat aynı zamanda esnek bir eğitim sistemi halinde bir arada toplayabileceği” görüşündedir. UNICEF, *Dünya Çocuklarının Durumu (The State of the World’s Children), 1999*, “Eğitim Devrimi” (The education revolution), sayfa 77.

²³⁹ 7. maddenin 2. paragrafı uyarınca, “[Ü]yelerden her biri, eğitimin çocuk işgücünün ortadan kaldırılmasındaki önemini göz önünde bulundurarak, (c) çocuk istihdamının en kötü biçimlerinden uzaklaştırılmaları amacıyla tüm çocukların ücretsiz temel öğrenime ve mümkün ve uygun olan hallerde mesleki eğitime erişimini garanti altına almaya yönelik etkili ve zaman sınırı belirli olan tedbirler almalıdır” (Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşme 182, Çocuk İstihdamının En Kötü Biçimleri, 1999).

²⁴⁰ Bkz. Komite, 3 No’lu genel yorum, 13-14. Paragraflar.

hakkını garanti altına almak; eğitimin 13. maddenin 1. paragrafında belirtilen hedeflere uygun olmasını garanti altına almak; 13. maddenin (2)(a) paragrafı uyarınca herkese ilköğretim sağlamak; ortaöğretim, yükseköğrenim ve temel eğitime ilişkin öngörüler içeren bir ulusal eğitim stratejisi hazırlamak ve uygulamak; ve eğitimin, “asgari eğitsel standartlar” dahilinde, devlet ya da üçüncü şahısların müdahalesi olmaksızın özgür bir biçimde seçilebilmesini garanti altına almak (madde 13 (3) ve (4)).

İhlaller

58. 13. maddenin kurallara ilişkin bölümü (Bölüm I) taraf devletlerin özel ve genel yükümlülüklerine (Bölüm II) uygulandığında, eğitim hakkı ihlallerinin belirlenmesini kolaylaştıran dinamik bir süreç devreye girmektedir. 13. maddeye yönelik ihlaller taraf devletlerin doğrudan fiilleri (*icrai fiil*) veya bu devletlerin Sözleşme’nin gerektirdiği tedbirleri alma konusundaki başarısızlıkları (*ihmali fiil*) gibi nedenlerden kaynaklanabilir.

59. Örnek vermek gerekirse, 13. maddeye yönelik ihlaller arasında: eğitim alanında, birey veya gruplara yasaklanmış olan ayrımcılık konuları dahilinde ayrımcılık doğuran yasa ya da düzenlemelerin yürürlüğe konması veya var olanların geri çekilmemesi; eğitim ile ilgili fiili ayrımcılığa yönelik karşı önlemler almada başarısızlık; 13. maddenin 1. paragrafı ile belirlenmiş olan eğitsel hedefler ile tutarlı olmayan bir müfredatın kullanılması; 13. maddenin 1. paragrafına uygunluğun izlenmesine yönelik şeffaf ve etkili bir sistemin oluşturulması veya sürdürülmesindeki başarısızlık; zorunlu ve herkese ücretsiz olarak verilecek bir ilköğretim sisteminin öncelikli bir biçimde sunulmaması; 13. maddenin (2)(b)-(d) paragraflarına uygun bir biçimde orta, yükseköğrenim ve temel eğitimin sürekli bir biçimde gerçekleştirilmesine yönelik “kesin, somut ve hedefe yönelik” önlemlerin alınmaması; özel eğitim kurumlarının yasaklanması; özel eğitim kurumlarının 13. maddenin 3 ve 4. paragrafları ile belirlenen “asgari eğitsel standartlara” uygun olmasının garanti altına alınmaması; personel ve öğrencilerin akademik özgürlüklerinin yok sayılması; eğitim kurumlarının siyasi gerginlik durumlarında 4. maddeye aykırı bir biçimde kapatılması sayılabilir.

III. DEVLETLER DIŞINDA KALAN AKTÖRLERİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ

60. Sözleşme’nin 22. maddesi uyarınca, 13. maddenin gerçekleştirilmesi açısından Birleşmiş Milletler kurumlarının rolü özel bir önem taşımaktadır. Söz konusu kurumlar Birleşmiş Milletler Kalkınma Yardımları Çerçevesi aracılığıyla ülke düzeyindeki Birleşmiş Milletler kurumlarını da içermektedir. Sivil toplumun farklı bileşenleri de dahil olmak üzere ilgili tüm kurumların birbirleri ile etkileşimini ve eşgüdümünü geliştirmek amacıyla eğitim hakkının uygulanmasına yönelik koordine çabalar sürdürülmelidir. UNESCO, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, UNICEF, Uluslararası Çalışma Örgütü, Dünya Bankası, bölgesel kalkınma bankaları, Uluslararası Para Fonu ve Birleşmiş Milletler sistemi dahilindeki ilgili diğer yapılar kendi özel görev ve yetkileri dahilinde ve sahip oldukları uzmanlığa dayanarak eğitim hakkının ulusal düzeyde uygulanmasına yönelik işbirliklerini geliştirmelidir. Bunların yanı sıra, başta Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi kuruluşlar olmak üzere uluslararası mali kuruluşlar, uygulamakta oldukları kredi politikaları, kredi anlaşmaları, yapısal uyum programları ve borca ilişkin kriz durumlarında uygulanan tedbirler gibi konularda eğitim hakkının korunması konusuna daha büyük bir dikkat sarf etmelidirler²⁴¹. Komite, taraf devletlerin raporlarını incelerken, devletlerin 13. madde kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirebilme becerilerinde, taraf devlet dışında kalan tüm diğer kurumlar tarafından sağlanmış olan yardımların etkilerini de göz önünde bulunduracaktır. Birleşmiş Milletler’in uzman kurumları, programları ve yapılarında insan haklarına dayanan bir yaklaşımın benimsenmesi, eğitim hakkının uygulanmasını önemli ölçüde

241

yorum, 9. Paragraf.

Bkz. Komite, 2 No’lu genel

kolaylaştıracaktır.

Ek 2: (ECRI) 10 No'lu Genel Politika Tavsiye Kararı: Okul Eğitimi Yoluyla ve Okul Eğitiminde Irkçılık ve Irk Ayrımcılığı ile Mücadele²⁴² - Çev: Işıl Göksel

CRI (2007)6

ECRI tarafından 15 Aralık 2006 tarihinde kabul edilmiştir.

İrkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (ECRI):

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 26. maddesini göz önünde bulundurarak;

Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme'yi göz önünde bulundurarak;

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına dair Sözleşme'yi göz önünde bulundurarak;

UNESCO tarafından hazırlanan Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme'yi göz önünde bulundurarak;

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni, bilhassa 14. maddesi ile 1. Protokolü'nün 2. maddesini, göz önünde bulundurarak;

Ayrımcılığı önleme üzerine genel bir hüküm içeren Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 12. Protokolü'nü göz önünde bulundurarak;

Avrupa Sosyal Haklar Sözleşmesi'nin (revize edilmiş hali), özellikle 17. maddesini, göz önünde bulundurarak;

Avrupa Konseyi Bilişim Suçları Sözleşmesi'nin, Bilgisayar Sistemleri Aracılığı ile İşlenen Irkçı ve Yabancı Düşmanlığı Karakterindeki Eylemlerin Suç Sayılmasına ilişkin Ek Protokol'ünü göz önünde bulundurarak;

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin (2000)4 sayılı "Roman/Çingene kökenli çocukların Avrupa'da eğitimi" ile ilgili tavsiye kararını göz önünde bulundurarak;

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin (2001)15 sayılı "21. Yüzyıl Avrupa'sında Tarih Eğitimi" ile ilgili tavsiye kararını göz önünde bulundurarak;

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin (2002)12 sayılı "Demokratik Vatandaşlık için Eğitim" ile ilgili tavsiye kararını göz önünde bulundurarak;

Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'nin 1093(1989) sayılı "Göçmen Çocuklara Eğitim" ile ilgili tavsiye kararını göz önünde bulundurarak;

Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'nin 1346(1997) sayılı "İnsan Hakları Eğitimi" ile ilgili tavsiye kararını göz önünde bulundurarak;

Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'nin 1720(2005) sayılı "Eğitim ve Din" ile ilgili tavsiye kararını göz önünde bulundurarak;

İrkçılığa Karşı Avrupa Konferansı sonunda 13 Ekim 2000 tarihinde kabul edilen Genel Sonuçları, bilhassa içlerinden ırkçılık, ayrımcılık, yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası seviyelerde aşırılık ile mücadele için eğitim ve bilinçlendirme ile ilgili olanlarını dikkate alarak;

²⁴² http://www.coe.int/t/e/human_rights/ecri/1-ECRI/3-General_themes/1-Policy_Recommendations/Recommendation_N10/1-Recommendation_10.asp#TopOfPage web sitesinde mevcuttur.

Ulusal Azınlıkların Korunması için Çerçeve Sözleşme'ye bağlı olarak Danışma Komitesi tarafından hazırlanan "Eğitim Hakkında Rapor"u dikkate alarak;

ECRI 3 No'lu Romanlar/Çingenelere Yönelik Irkçılık ve Hoşgörüsüzlikle Mücadele Genel Politika Tavsiye Kararı; ECRI 5 No'lu Müslümanlara Yönelik Ayrımcılık ve Hoşgörüsüzlikle Mücadele Genel Politika Tavsiye Kararı; ve ECRI 9 No'lu Antisemitizme karşı Mücadele Genel Politika Tavsiye Kararı'nı hatırlatarak;

ECRI 7 No'lu Irkçılığa ve Irk Ayrımcılığına karşı Mücadeledeki Yasal Mevzuat hakkındaki Genel Tavsiye Kararı'nı hatırlatarak;

ECRI'nin görevinin ırkçılık ve ırk ayrımcılığıyla mücadele etmek olduğunu, yani ECRI'nin, ırk, renk, dil, din, uyruk ya da ulusal veya etnik kökenleri nedeniyle kişilerin veya grupların karşılaştıkları şiddet, ayrımcılık ve önyargıyla mücadele etmeyi görev edindiğini hatırlatarak;

Bu tavsiye kararının okul öncesi, ilkokul ve ortaokul eğitimini kapsadığının altını çizerek;

Fakat bunun yanı sıra, ırkçılık ve ırk ayrımcılığıyla mücadelenin lise eğitiminde de eşit derecede önemli olduğunun farkında olarak;

Özel eğitim çeşitlerinin de bu alanda önemli bir rolü olabileceğinin farkında olarak;

Sivil toplum kuruluşlarının, ayrımcılık yasağı ve çeşitlilik eğitimi üzerine okullarda gençlere yönelik etkin eğitim programları yürüttüklerinin farkında olarak;

Eğitimin, ırkçılık ve hoşgörüsüzlük ile mücadele için önemli bir araç olduğunu; fakat, aynı zamanda, çocuklar ve hatta toplumun bütünü için zararlı sonuçlar doğurabilecek olan ırkçılık ve ırk ayrımcılığının bu alanda da bulunabileceğini hatırlatarak;

Eğitime erişimde her türlü doğrudan ve dolaylı ayrımcılığa karşı çıkararak;

Irkçılık ve ırk ayrımcılığıyla mücadele ile ilgili ulusal mevzuatın, diğer alanların yanı sıra, eğitimi de içermesi, ve ayrımcılığın resmi merciler gibi bütün gerçek ve tüzel kişiler için, her resmi ve özel kurumda önlenmesi gerektiğini hatırlatarak;

Okul eğitiminin bir hak olduğunu, ve bu hakka erişimin üye ülke topraklarında yaşıyan bütün çocuklara, ne kendilerinin ne de ailelerinin hukuki statülerine bakılmaksızın, sığınmacı, göçmen ve vatandaşlık kanunlarından bağımsız olarak sağlanması gerektiğini hatırlatarak;

Çeşitliliğin de eğitim kalitesini belirleyen unsurlardan biri olması gerektiğine inanarak;

Okulların çeşitliliği kabul etmesi ve buna saygı duyması gerektiğine inanarak;

Tarihsel etkenler ya da iskan gibi dış etkenler nedeniyle okul eğitiminde ırk ayrımcılığı olmasını kınayarak;

Azınlık gruplarından olan çocukların okul sistemine entegre edilmeleri için geliştirilen metotların zorunlu asimilasyona neden olmaması gerektiğinin altını çizerek;

Azınlık gruplarından olan çocuklara uygulanacak olan bazı özel muamelelerin, onların eğitim erişimlerini arttırabileceğini hatırlatarak;

Eşitlik, ayrımcılığın önlenmesi ve hoşgörü prensiplerine dayalı insan hakları eğitiminin ve çeşitliliğe saygının, ırkçılığa ve hoşgörüsüzlüğe karşı mücadelede önemli bir rolü olabileceğini hatırlatarak;

Bütün okulların bu konulardaki öğretim düzeylerini tatmin edici standartlara taşımaları konusunda yükümlü kılınmaları gerektiğine inanarak;

Okul kitaplarının ve diğer eğitim materyallerinin önyargı ve kalıplaşmış örneklerden arınmış olması gerektiğinin önemini hatırlatarak;

İnternet başta olmak üzere gelişen modern teknolojinin, okul eğitiminde önemli olduğunun, ve bu gerçeğin ırkçılık ve ırk ayrımcılığıyla mücadele konusuyla ilgili tüm sorularda göz önünde bulundurulması gerektiğinin farkında olarak;

Çok kültürlü bir ortamda eğitim verme üzerine bütün eğitim personelinin zorunlu bir eğitimden geçmesi gerektiğine inanarak;

Eğitim personelinin insan hakları ve ırkçılıkla mücadele ile ilgili konularda temel ve sürekli bir eğitime tabi tutulmaları gerektiğine inanarak;

Bütün okul otoritelerinin eşitlik sağlama konusunda yükümlü kılınması ve bu yükümlülük altında yapılan eylemlerinin ve sağlanan gelişmelerin düzenli olarak gözlemlenmesi gerektiğine dikkat çekerek;

ECRI; üye ülkelerin hükümetlerine şunları tavsiye etmektedir:

I. Herkes için zorunlu, özgür ve kaliteli bir eğitim sağlamak ve bunun için:

1. Sivil toplum örgütleriyle birlikte azınlık gruplarından olan çocukların devam durumları, okul bitirme oranları ve dereceleri, okulu bırakma oranları, ulaşılan sonuçlar ve gelişme oranları ile ilgili istatistikler toplayarak, okul sistemindeki durumlarıyla ilgili çalışmalar üstlenmek;

2. Azınlık gruplarından olan çocukların okul ortamında karşılaştığı sorunların belirlenmesi için gerekli bilgileri toplamak ve bu sorunları çözmek için yeni politikalar geliştirmek;

3. Söz konusu azınlık gruplarıyla iş birliği içinde, azınlık gruplarından olan çocukların okula devam oranlarını artırmaları ve tam katılım sağlamaları için ulusal ve bölgesel düzeyde politikalar tasarlamak:

a. Okulları, eğitimde eşitlik sağlamaları için yükümlü kılmak;

b. Söz konusu bütün gruplara danışarak ve sosyo-ekonomik (istihdam ve iskan) boyutu da göz önünde bulundurarak, azınlık gruplarından olan çocukların, çocukların kendi iyiliği için, sadece belli okullarda toplanmalarını önleyecek politikalar tasarlamak;

c. Bazı durumlarda ve geçici olarak, objektif ve makul kriterlerle ispat edilir ve çocuğun kendi iyiliği için olduğuna karar verilirse, azınlık gruplarından olan çocuklar için eğitim dilinin öğretilmesi için hazırlık sınıfları açmak;

d. Azınlık gruplarından olan çocukları ayrı sınıflara yerleştirmeyi engelleyecek politikalar geliştirmek;

e. Okullarda çeşitliliği artıracak politikaların; öğrencileri, velilerini ve eğitim personelinin hedef alan bilinçlendirme girişimlerine desteklenmesini sağlamak;

f. Azınlık gruplarından öğretim görevlilerinin eğitimin her kademesine dahil edilmesini ve bu kişilerin sistemde ırk ayrımcılığına uğramamasını sağlamak;

g. Azınlık gruplarından olan çocukların ebeveynlerinin, aydınlatılmış onamlarını (bilgilendirilmiş rızalarını) almak için çocuklarına yapılması öngörülen her türlü muamelenin olası sonuçlarından haberdar edilmelerini sağlamak;

h. Azınlık gruplarından olan çocukların, çoğunluk dilini bilmeyen ebeveynlerine öğretmenlerle iletişim kurabilmeleri için çevirmen hizmeti ve/ya da dil dersi gibi gerekli kaynakları sağlamak;

i. Azınlık gruplarından olan çocukların ebeveynlerinin okul kararları ve aktivitelerine katılımlarını sağlamak;

j. Gerektiğinde, okul arabulucularına ya da herhangi bir bölgesel, ulusal ya da STK arabuluculuk servisine azınlık gruplarından olan çocukların okul sistemine entegre olmasını kolaylaştırmak, ve ebeveynler ve okul otoriteleri arasında sağlam bir iletişim kurmak için yardım etmek;

II. Okulda İrkçılık ve İrk Ayrımcılığıyla Mücadele etmek, ve bunun için:

1. Okulların, ırkçılık ve ırk ayrımcılığıyla mücadele ve çeşitliliğe saygı prensiplerini yönetim biçimlerine dahil etme konusunda yükümlü kılınmasını sağlamak;

a. Bu tür olaylara karşı mücadelenin, öğrencilerden de eğitim personelinden de kaynaklansa, okulların daimi politikalarına dahil olmasını sağlamak;

b. Okullarda ırkçılık olaylarını gözlemlemek için bir sistem kurmak, ve bunlara karşı mücadele etmek için olaylar hakkında bilgi toplayarak uzun-dönem politikaları belirlemek;

c. Fiziksel zarar doğurmayan ırkçılık ve ayrımcılık olayları ile mücadele etmek için, ırkçılık ve ırk ayrımcılığı kurbanları ile ilgilenen kurum ve kuruluşlarda özel eğitimler düzenlemek gibi eğitimsel girişimlerde bulunmak;

d. Okullarda ırk düşmanlığını kışkırtma ve şiddet kullanımı, tehdidi ya da mala zarar verme gibi benzeri ciddi ırkçı eylemleri; öğrenimi dondurma, okuldan atma ya da başka uygun yöntemlerle cezalandırılabilir kabul etmek;

e. Okullarda, ırkçılık ve ırk ayrımcılığıyla mücadele için herkesi kapsayacak bir yönetmelik kabul edilmesini sağlamak;

f. Hem çocukların, hem de ebeveynlerinin ırkçılık, ırk ayrımcılığı ve ilgili okul politikaları hakkında bilinçlendirilmesi için girişimlerde (ırkçılığa hayır günü, haftası ya da yarışmaları gibi) bulunmak;

2. Okul eğitiminin toplumda ırkçılık ve ırk ayrımcılığıyla mücadelede önemli bir rolü olmasını sağlamak:

a. İnsan hakları eğitiminin anaokul da dahil olmak üzere her kademedede ve branşta okul müfredatına dahil edilmesini sağlamak;

b. Öğrencilere dinle ilgili bilgilerin, her eğitim alanı için vazgeçilmez olan bilimsel tarafsızlıkla verilmesini sağlamak;

c. Mezhepsel din eğitimi veren devlet okullarında, çocukların gerektiğinde din derslerinden muaf olabilmesi için ilgili prosedürlerin kolay olmasını sağlamak;

d. Ders kitaplarından azınlık gruplarına karşı ırkçı ya da kalıplaşmış örnekleri, hoşgörüsüzlüğü ve önyargıları güçlendirecek bütün söylemleri çıkarmak;

e. Öğrencilere eleştirel düşünmeyi öğretmek, ve kullandıkları materyallerindeki kalıplaşmış örneklerin ve hoşgörüsüzlüğe dayalı unsurların farkına varmalarını, bunlara tepki vermelerini sağlayacak nitelikleri kazandırmak;

f. Okul kitaplarının çeşitliliğe ve toplumda çoğulcuğa yeterince yer verip vermediğini kontrol etmek, ve bu doğrultuda kitaplarda azınlık gruplarının topluma katkılarına da yer vermek;

g. Okul kitaplarının kalitesini, ırkçı ve ayrımcılığa dayalı unsurların temizlenmesi için bütün gruplarla işbirliği içinde düzenli olarak gözlemlemek;

h. Öğrencilere interneti, ırkçılık ve ırk ayrımcılığıyla mücadele için bir araç olarak sunmak, fakat, bunu yaparken de, ırkçı mesajları görmelerini engellemek için filtreleme yazılımı gibi bazı gerekli kaynakları kullanmak;

i. Milli Eğitim Bakanlığı ve okul müfettişlikleri gibi eğitimin kalitesini ölçen organların, ırkçılık ve ırk ayrımcılığı konularını da gözlemlerine dahil etmelerini sağlamak;

III. Bütün eğitim personelinin çok kültürlü ortamlarda çalışmalarını için eğitmek, ve bunun için:

1. Kademeleri ayırt edilmeksizin bütün eğitim personeline, farklı kökenlerden gelen öğrencileri eğitebilmeleri ve onların ihtiyaçlarına cevap verebilmeleri için temel ve sürekli bir eğitim sağlamak;

2. Bütün eğitim personelinin, ırkçılık, ırk ayrımcılığı ve bunların çocukların bu olaylar yüzünden okuldaki başarı düzeyine verdikleri zararlar hakkında bilinçlendirmek için, hepsine temel ve sürekli bir eğitim sağlamak;

3. Ulusal mevzuattaki ayrımcılık karşıtı yasalar üzerine eğitim almalarını sağlamak;

4. Okullarda yapısal ya da dolaylı ayrımcılık içeren ırkçılık ya da ırk ayrımcılığıyla ilgili herhangi bir gösteriyi önleyecek ve bu tip sorularla karşılaştıklarında gerekli ve uygun tepkiyi verecek eğitimi almış olmalarını sağlamak;

5. Bütün eğitim personeline, insan hakları ve ırk ayrımcılığıyla ilgili konularda aşağıdaki unsurları kapsayan temel ve sürekli bir eğitim sağlamak;

a. Uluslararası standartlar ve Avrupa standartları;

b. Yalnızca insan haklarını, bilhassa eşitlik hakkını, öğretmeye yönelik eğitim materyallerinin kullanımı;

c. İnteraktif ve katılımcı eğitim metotlarının kullanımı;

6. Eğitim personelinin düzenli olarak deneyimlerini paylaşıp, bilhassa eşitlik hakkını içeren insan hakları eğitim metotlarını güncelledikleri bir çerçeve oluşturmak;

IV. Yukarıda belirtilen bütün politikalara gerekli finansal kaynakların sağlanmasını, ve etkilerini ölçmek, gerektiğinde politikaları yenilemek için hepsinin düzenli olarak gözlemlenmesini temin etmek.

Ek 3: Yirmi birinci yüzyıl Avrupa'sında tarih öğretimi üstüne Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi Tavsiye Kararı Rec(2001)15²⁴³

(Bakanlar Komitesi tarafından 31 Ekim 2001 tarihinde Bakanlar delegelerinin 771. toplantısında onaylanmıştır)

Avrupa Konseyi Tüzüğü'nün 15.b maddesi uyarınca Bakanlar Komitesi,

Avrupa Konseyi'nin hedefinin üye ülkeleri arasında daha kapsamlı bir birliğe ulaşmak olduğunu göz önünde bulundurarak;

19 Aralık 1954'te Paris'te imzalanan Avrupa Kültür Sözleşmesi'nin, sözleşmeye imza koyan her bir devleti, imzalayan diğer devletlerin tarih ve uygarlıklarının öğrenimini teşvik etmeye, bu öğrenimi diğer ülkeler sınırları içinde de sürdürmeye çağırdığını göz önünde bulundurarak;

Viyana Zirvesi (1993) ve Strasbourg Zirvesinde(1997) Avrupa Konseyi üye devlet ve hükümet başkanlarının:

²⁴³ Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi Tavsiye Kararı http://www.coe.int/t/e/cultural_co-operation/education/history_teaching/history_in_the_20th_century/recommendation/RecommendationTurkish.asp web sitesinde mevcuttur.

- XXI. yüzyılın iddialı hedeflerinin karşılanmasına Avrupa Konseyi'ni katkıda bulunabilecek bir güce kavuşturulmasını dilediklerini;

- ön yargıları kaldıran ve Avrupa'nın tarihsel gelişimi sürecinde farklı ülkeler, dinler ve dünya görüşleri arasındaki olumlu etkileşimleri vurgulayan özgün bir tarih eğitimi programı aracılığıyla halklar arasında karşılıklı anlayış ve güvenin pekiştirilmesi gereğini dile getirdiklerini;

- yarının Avrupa'sının bizden kendimizi göstermemizi beklediği başlıca alanlarının eğitimsel ve kültürel boyutunu bir kez daha ortaya koyduklarını anımsayarak;

Tarihin ideolojik amaçlı çarpıtma ve dalaverelere konu edilmesinin Avrupa Konseyi'nin tüzüğünde belirtilen temel ilkelerine ters düştüğünü belirterek;

Parlamente Meclisi'nin eğitimin Avrupa boyutuyla ilgili (1111 (1989) sayılı tavsiye kararı) ve tarihle ve Avrupa'da tarih eğitimiyle ilgili (1283 (1966) sayılı tavsiye kararı) tavsiye kararlarını göz önünde bulundurarak;

Avrupa Eğitim Bakanları sürekli Konferansı'nın "Avrupa'da eğitimde yönelimler ve ortak yanlar" temalı 19. oturumunda (Kristiansand, Norveç, 1997) kabul edilen 1. numaralı kararı, Avrupa Eğitim Bakanları sürekli Konferansı'nın "20. yüzyıl Avrupa'sında tarih öğrenmek ve öğretmek" projesiyle ilgili 20. oturumunda (Krakovi, Polonya, 2000) kabul edilen sonuçlar ve kararları göz önünde bulundurarak;

Güney-Doğu Avrupa ülkeleri eğitim bakanlarının resmi olmayan konferansında (Strasbourg, 1999) kabul edilen ve Avrupa Konseyi'nin uzun zamandır deneyimli olduğu konularda –tarih öğretimini de içinde- uygulamalı etkinliklere girişilmesinin tavsiye edildiği duyuruyu göz önünde bulundurarak;

Kafkasya devletlerinin Eğitim Bakanları Bölgesel Konferansı'nda (Tiflis, Gürcistan, 2000) kabul edilen duyuruyu dikkate alarak;

Bakanların toplumsal miras eğitimi alanındaki etkinliklerin, geçmişin daha iyi kavranarak geleceğe bir anlam kazandırılmasında güçlü bir araç olduğunu teyit ettikleri üye devletler Bakanlar Konferansı'nın R (98) 5 sayılı tavsiye kararını göz önünde bulundurarak;

Avrupa Konseyi'nin kültürel güzergahlar üstüne Bakanlar Komitesi'nin (98) 4 sayılı kararını göz önünde dikkate alarak;

Bakanlar Komitesi'nin, kültürel ve tarihsel geleneklerdeki çeşitliliğe duyarlı kılarak gençlerin sınırlar ötesi ilişkiler alanında bir düşünce edinmelerine yardımcı olacağını teyit ettikleri kültürel alanda sınırlar ötesi yerel birimler ve devlet organları düzeyinde işbirliğinin geliştirilmesi üstüne üye devletlere R (2000) 1 sayılı tavsiyesini göz önünde tutarak;

Kültürel miras alanı sorumlusu Avrupalı bakanların 5. Konferansının (Portoroz, Slovenya, 2001) tarih öğretiminin toplumsal mirasın kavranması ve açıklanması temeline dayanması ve toplumsal mirasların sınır ötesi yapısının öne çıkarılması gereğini teyit ettikleri tavsiyelerini dikkate alarak;

Bakanlar Komitesi'nin arşivlerin açılmaları iletilmeleri konusunda bir Avrupa politikası konulu üye devletlere, toplumun tarihe olan artan ilgilerini gözlemleyen ve Avrupa'nın yakın tarihinin daha iyi tanınmasının çatışmalar çıkmasını önlenmesine katkıda bulunabileceğini öne süren bakanlar arşivlerin iletilmeleri için demokratik değerlerle uyumlu ilkelere dayanan bir Avrupa politikası oluşturulması çağrısı yaptıkları R (2000)13 sayılı tavsiye kararını göz önünde bulundurarak;

Bakanlar Komitesi'nin, nefret içerikli söylemin, ırka dayalı nefreti, yabancı düşmanlığını, antisemitizmi yayan, teşvik eden, geliştiren ve haklı gösteren, biçimi ne olursa olsun her türlü

dile getirme olarak gösterildiği, yine bakanların nefret içerikli söylemin medya tarafından yayıldığı daha zarar verici bir etkenliğe ulaştığının altını çizdikleri "nefret içerikli söylemler" üstüne üye devletlere R (97) 20 sayılı tavsiye kararını göz önünde tutarak;

Avrupa Konseyi'nin, uzlaşma ve halklar arasında karşılıklı olumlu etkileşim anlayışına dayalı tarih öğretimi alanındaki daha önceki çalışmaları -savaş sonrası dönemde tarih dersi kitaplarından taraf tutmaların, önyargıların çıkarılması için yapılan çalışmalarla «yeni Avrupa'da Tarih» projesi için zincirleme çalışmaların yanı sıra eski Sovyetler Birliği cumhuriyetlerine tarih öğretimini modernleştirmede yöntemler geliştirmelerine, yeni ders kitapları oluşturulmasına ve bunların sonucu olarak ta öğretmenlerin eğitilmelerine yardımcı olan «tarih öğretimi ve Genel Sekreter'in yeni girişimi» programı- çalışmalarını dikkate alarak;

Sembolik nedenlerle Federal Almanya Cumhuriyeti Tarih Evi'nde gerçekleştirilen (Haus der Geschichte, Bonn, Almanya, 2001) «20. yüzyıla çapraz bakışlar» projesinin sonuç konferansı sırasında sunulan, «20. yüzyıl Avrupa'sının tarihini öğrenmek ve öğretmek» projesinin sonuçlarını ve öğretmenlerin hizmetine verilen tüm araç ve gereçleri öğrenmiş olarak;

«20. yüzyıl Avrupa'sının tarihini öğrenmek ve öğretmek» projesinin:

- tarih öğretiminde hoşgörü ve çoğulcu bir yaklaşım geliştirmede özellikle bireysel araştırma ve analiz yeteneklerinin geliştirilmesiyle somut gelişmeler sağlamayı;

- iletişim teknolojilerini ve yeni teknik araç kaynaklarını değerlendirerek eğitimsel yenilikleri öne çıkarmayı;

- yirminci yüzyıl Avrupa tarihinin temel konularına açık seçik yaklaşımlar hazırlamayı;

olanaklı kıldığını gözlemleyerek üye devletler hükümetlerine, anayasal çerçevelerine, ulusal ve yerel yapılara ve eğitim sistemine saygılı kalarak:

- tarih öğretimi ve tarih öğretmenlerinin eğitimi için şimdiki ve gelecekteki reformlar kapsamında işbu tavsiye kararının ekinde belirtilen ilkelere özendirmeyi;

- işbu tavsiye kararının ekinde öne çıkartılan ilkeler konusunda, başta «yirminci yüzyıl Avrupa'sının tarihini öğrenme ve öğretme» projesi kapsamında hazırlanmış olan öğretim kaynaklarının tümü olmak üzere bunları vurgulayan referans belgelerinin desteğiyle uygun ulusal, bölgesel ve yerel prosedürler yoluyla kendi ülkelerinin ilgili kamu ve özel kurumlarının bilgilendirilmelerini güvence altına almayı;

- sonradan belirlenecek uyarlamalar temelinde devletler arasındaki güven ve hoşgörü ilişkilerinin güçlendirilmesi ve yirmi birinci yüzyılın dayatmalarını karşılayabilmek için tarih öğretimiyle ilintili etkinlikleri sürdürmesini;

- başta kültürel miras kapsamında yürütülen çalışmalar ve «Demokratik Yurttaşlık için Eğitim» projesi olmak üzere Avrupa Konseyi'nin projelerini değerlendirerek bütünsel bir yaklaşım sergilemelerini tavsiye eder.

- Avrupa Konseyi Genel Sekreteri'nden bu tavsiye kararını Avrupa Konseyi'nin üyesi olmayıp Avrupa Kültürel Sözleşmesi'nde taraf olan devletlerin dikkatine sunmasını ister.

Rec (2001) 15 sayılı Tavsiye Kararına Ek

1. XXI. yüzyılda tarih öğretiminin hedefleri

Demokratik bir Avrupa'da tarih öğretiminin:

- sorumlu ve etkin bir yurttaşın yetiştirilmesinde ve her türlü ayrılıklara saygı yaklaşımının geliştirilmesinde –ulusal kimlik ve hoşgörü ilkeleri üstüne kurulu bir saygı anlayışı- en önemli

yeri tutuyor olması;

- halklar arasında uzlaşma, birbirini anlama ve tanımada, karşılıklı güvende belirleyici bir unsur olması;
- hoşgörü, karşılıklı anlayış, insan hakları ve demokrasi gibi temel değerlerin yaygınlaştırılmasında önemli bir rol oynaması;
- çatışan giderek dramatik özellikleri de içinde ayrı yanlarıyla zenginleşen, ortak tarihsel ve kültürel mirasa dayalı Avrupa'nın özgür iradeyle inşasının temel öğelerden birini oluşturması;
- bütünsel bakış açısı içinde, karşılıklı anlayış ve güven yaklaşımı çerçevesinde toplumların barışçıl gelişmelerinin yanı sıra gençlerin Avrupa'nın inşasında etkin biçimde katılmaları hedefiyle onların geliştirilmeleri ve ilerletilmelerine doğrudan katılan bir eğitim politikasında yer almak;
- diyalog, tarihsel olguları araştırma, özellikle ihtilafli ve duyarlı konularda çok bakış açılı ve açık bir tartışma aracılığıyla öğrencilerde sunulan bilgileri eleştirel ve sorumlu bir yaklaşımla inceleme ve yorumlamayı sağlayacak zihinsel yetkinlik geliştirilmesini olanaklı kılmak;
- Avrupalı yurttaşın yerel, bölgesel, Avrupa ve dünya boyutlarıyla tarihsel ve kültürel ortak mirası tanıyarak bireysel ve toplumsal kimliğini değerlendirmesini sağlamak;
- insanlık suçlarının önüne geçilmesini sağlayan bir araç olmak.

2. Tarihin kötü amaçlarla kullanılması

Tarih öğretimi ideolojik düzenbazlığa, propagandaya araç edilmemeli, aşırı ulusçu, yabancı düşmanı, ırkçı, antisemit ve hoşgörüsüz, görüşlerin yayılması için kullanılmamalıdır.

Tarihsel araştırmalar ve okullarda öğretildiği biçimiyle tarih, hangi niyetle ve biçimde olursa olsun:

- kanıtların çarpıtılması veya çarpıtılmış kanıtlar üretilmesi, hile katılmış istatistikler, üzerinde oynanmış resimler vb.;
- bir olayı saklamak veya haklı çıkarmak için başka bir olayın üstüne odaklanmak;
- propaganda amaçlarıyla geçmişi saptırmak;
- "biz" ve "onlar" çiftlemesine yol açacak biçimde geçmişin aşırı ulusçu yorumu;
- tarihsel kayıtların istismarı;
- tarihsel olguların göz ardı edilmesi
- yollarıyla tarihin saptırılmış tasvirlerini yayıyorlarsa Avrupa Konseyi'nin temel değer ve ilkeleriyle bağdaşmaları söz konusu değildir.

3. Tarih öğretiminde Avrupa boyutu

Avrupa'nın inşası hem Avrupalıların özgürce katıldıkları bir kararın hem de tarihi bir gerçeğin ifadesi olduğundan:

- yerel, bölgesel, ulusal ve Avrupa düzeylerinde süregelen tarihsel ilişkilerin varlığını göstermek;
- çok açık biçimde Avrupa boyutları olan dönemlerin ve gelişmelerin, özellikle tarihi ve kültürel olayların, Avrupa bilincini pekiştiren yönelimlerin öğretilmesini teşvik etmek;
- okullar arası işbirliğini ve Avrupa tarihiyle ilişkili proje değiş tokuşunu yaymak için değerlendirilebilecek her aracı, en başta bilişim teknolojilerini kullanmak;
- öğrencilerde diğer Avrupa ülkelerinin tarihlerine ilgiyi geliştirmek;

- Avrupa'nın inşası sürecinin kendisinin öğretimini benimsetip yaymak yerinde girişimler olacaktır.

Genişlemiş, demokratik ve barışçıl bir Avrupa'da tarih öğretiminde Avrupa boyutunun yükseltilmesi için:

- Kültürel İşbirliği Konseyi'nin yürüttüğü «yirminci yüzyılda Avrupa tarihini öğrenme ve öğretme» projesi sırasında yapılan çalışmanın gerek içerik gerekse yöntembilimsel yaklaşım açısından sonuçlarını göz önünde bulundurmak;

- demokratik düzenin kurulması ve pekiştirilmesi sürecinde tarih öğretimi, yeni ders kitapları ve yöntembilimsel kılavuzların hazırlanması reformlarında Avrupa Konseyi programlarından esinlenmek;

- tarihi miras bilincinin yükseltilmesi ve öğretilmesinde Avrupa Konseyi programlarından esinlenmek;

- «Yirminci yüzyılda Avrupa tarihini öğrenme ve öğretme» projesi kapsamında üretilen eğitim araçlarının bilişim ve iletişim teknolojilerini yerinde kullanarak olası en geniş biçimde dağıtmak;

- başta Rusya Federasyonu, Kafkasya ülkeleri, Güneydoğu Avrupa ülkeleri ve Karadeniz bölgesi ülkelerinde olmak üzere ders kitapları da içinde yeni müfredatların ve tarih öğretiminde standartların hazırlanmasında desteği artırmak;

- Avrupa Konseyi'nin görev sırasında sürekli eğitim programından öğretmenleri Avrupa bağlamında görüşleri ve deneyimleri kıyaslama olanaklarına kavuşmaları için eğitim görevlilerini yararlandırmak.

4. Müfredat içerikleri

Tarih öğretiminin ansiklopedik bilgiler yığmaktan kaçması gerekmele beraber şu noktaları da içermesi zorunludur:

- müfredatlar hazırlanırken göz önünde bulundurularak öğrencilerde dünyanın diğer yerlerine açık bir «Avrupalı bilinci» oluşmasını sağlayacak Avrupa boyutu bilinci yükseltilmesi;

- öğrencilerde eleştirel yaklaşımın, kendi başlarına düşünme yetilerinin, nesnellik, çarpıtılmış görüşlere karşı koyma direncinin geliştirilmesi;

- çok özel anlamı olan dönemler ve olgular aracılığıyla yerel, ulusal ve küresel düzeyde ele alınan Avrupa tarihine damgasını vuran olayları ve anları;

- kültürler arası etkileşimi ortaya koymayı olanaklı kılan tarihsel miras çalışması çerçevesinde en başta keşfe dayalı eğitim bilimini kullanarak araştırma ve meraklılık ruhunun geliştirilmesi;

- müfredatlarda Avrupa'nın tarihsel gelişimi sürecinde farklı ülkeler, dinler görüş akımları arasında olumlu etkileşimi ön plana çıkararak önyargıların ve basmakalıp yaklaşımların saf dışı bırakılmaları;

- tarihsel bir olgunun inkar edilmesi biçiminde olsun, çarpıtılarak olsun, yer vermeyerek olsun, bilmezlikten gelerek olsun ve ideolojik amaçlarla kullanarak olsun tarihin amacından saptırılmasının eleştirel yaklaşımla incelenmesi;

- farklı olguları, kanıtları ve görüşleri dikkate alarak olduğu kadar gerçeği araştırma yoluyla tartışmalı konuların incelenmesi.

5. Öğrenme yöntemleri

Kaynakların kullanılması

Tarihsel olguları verirken ve öğrenilmek üzere bunları eleştirel ve çözümsel bir yaklaşımla yansıtarken eğitim araçları için en değişik kaynaklara başvurulmalıdır . Bu kaynaklar:

- özellikle Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde daha önceleri ulaşılmaması asla olanaksız olan gerçek belgeleri şimdi kamu hizmetine sunan açık arşivler;
- belgesel ve kurgusal filmler ve işitsel görsel üretimler;
- hem bireysel hem de topluluk düzeyinde ve öğretmenlerin yaşamsal bir yer tuttıkları yöntemlerle incelenmesi gereken bilişim teknolojisinin taşıdığı araçlar;
- öğrencilerde yakın geçmişte yaşanmış olayların, günlük yaşamları boyutuyla somut biçimde algılanmalarını sağlayacak Avrupa'da bir uçtan bir uca kurulmuş her türlü yirminci yüzyıl müzeleri ve tarihi imgesel değerleri olan yerler;
- yakın geçmişin tarihi olaylarına ilişkin sözlü tanıklıkla gençlerin gözünde tarihin canlanmasını sağlamasının yanı sıra «yazılı tarihte» yer verilmemiş farklı görüşler ve bakış açıları sunan sözlü tarih.

Bireysel araştırma

Öğrencilerin bilgi toplamada merak, girişim yeteneklerini ve temel olguları saptama yeteneklerini teşvik etmek üzere kendi düzeyleri ve ortamları çerçevesinde bireysel araştırmaya yönelmeleri cesaretlendirilmelidir.

Grupsal Araştırma

Öğrenci grupları, sınıflar ve okullar gerek diyalog için gerekse görüşlerin açıkça ve hoşgörü kuralları çerçevesinde karşılaştırılmaları için koşulları yaratmak üzere araştırma projeleri oluşturmaya veya aktif öğrenmeye cesaretlendirilmelidirler.

Bilim kolları ötesi ve bilim kolları arası yaklaşım

Tarih eğitimi her fırsatta bilim kolu ötesi ve bilim kolları arası yaklaşımının eğitim potansiyelini değerlendirmelidir. Bu, başta edebiyat, coğrafya, toplum bilimleri, felsefe, güzel sanatlar hatta somut bilim kolları da içinde olmak üzere okul müfredatı bütününe oluşturan diğer bilim kollarıyla ilişkiler kurarak yapılmalıdır.

Uluslararası ve sınır ötesi yaklaşım

İçinde bulunulan duruma göre, ortak bir konunun araştırılmasına dayanan uluslararası ve sınır ötesi projelerin uygulanmaya konması, karşılaştırmalı yaklaşımlar veya farklı ülkelerdeki birçok okulda ortak bir görevin yerine getirilmesi, yeni bilişim teknolojilerini değerlendirerek ve okullar arası ilişkiler ve değiş tokuşlar oluşturularak teşvik edilmelidir.

6. Öğretim ve anımsama

Yaşam koşullarının iyileştirilmesi amacıyla bilimin barışçıl kullanımı, demokrasinin ve insan haklarının yayılması gibi yirminci yüzyılın olumlu başarılarını vurgulamanın yanı sıra Yahudi Soykırımı, soykırım ve diğer insanlık suçları, etnik temizlik ve insan haklarının ve Avrupa Konseyi'nin sınımsızlığına bağlı olduğu temel değerlerin yığımsal biçimde ihlali gibi bu yüzyıla damgasını vurmuş yıkıcı olayların yinelenmesini veya yadsınmasını önleyici olarak her türlü eğitimsel önlem alınmalıdır. Bu önlemler şunları içermelidir;

- Avrupa ve dünya tarihine gölge düşüren olaylar ve bunlara yol açan nedenler konusunda öğrencilere bilgi edinme ve bilinç geliştirmede yardımcı olma;
- bu olaylara götüren ideolojiler ve bunların yeniden ortaya çıkmasının nasıl önleneceği

konusunda düşünme;

- Kültürel İşbirliği Konseyi üyesi devletlerde öğretim üyelerinin görev sırası yetiştirme programları çerçevesinde bu alanda eğitilmelerini yönlendirme, geliştirme ve eş güdümlenme;
  - yeni teknolojilerinin sağladığı kaynakları da değerlendirerek bu konuda var olan belgelere ulaşmayı kolaylaştırma ve bu alanda eğitim kaynakları merkezleri ağı geliştirme;
  - Eğitim bakanlarının (Krakovi, 2000) okullarda Yahudi Soykırımı anısına ve insanlık suçlarının önlenmesine ilişkin her üye devletin tarihine uygun olarak bir anma günü ayrılması kararının uygulamaya koyulması ve uygulamanın izlenmesi;
- Yahudi Soykırımı'nın öğretilmesi, anılması ve araştırılmasına dair uluslararası işbirliği için oluşturulan Çalışma Grubu* kapsamında eğitim alanında Avrupa Konseyi'nin özgün katılımının zenginleştirilmesi.

7. Tarih öğretmenlerinin başlangıç ve görev sırası yetiştirilmeleri

Tarih öğretmenlerinin başlangıç ve görev sırası yetiştirilmeleri:

- öğretmenlerin karmaşık, derin düşünce ve araştırmaya dayalı tarih öğretimi yöntemlerini kullanmalarını teşvik etmek, olanaklı kılmak;
- gelecekteki ve mesleğe halen girmiş tarih öğretmenlerini başta bilişim ve iletişim teknolojilerinin kullanımı olmak üzere en son ürünler, araçlar ve yöntemler konusunda bilgilendirmek;
- olgusal bilgilerin ötesine uzanan ama dikkate de almasının yanı sıra öğrencilerin tarihsel olguları ve bunların toplumsal, coğrafi ve ekonomik vb. olmak üzere farklı ortamlarda günümüzdeki etkilerini yorumlamalarını ve ele almalarını olanaklı kılmayı hedefleyen öğretim teknikleri konusunda öğretmenleri bilgilendirmek;
- yalnız öğrencilerin ezberledikleri verileri değil adı geçen verilerin bilinci sayesinde yürürlüğe koyabilecekleri etkinlikleri de -tartışmalı konular için araştırma, tartışma veya inceleme olabilir- dikkate alan değer biçme, hesaplama tekniklerini öğretmenlerin kullanmalarına yardımcı olmak;
- diğer öğretmen meslektaşlarıyla işbirliği içinde sınıflarda farklı dersleri bir arada içeren öğretim ortamlarını tasarlayıp yaratmak.

Bilişim ve iletişim teknolojileri tarih öğretmenlerinin rollerini dönüşüme uğrattıkları günümüz koşullarında şunların yapılması önem taşımaktadır:

- değiş tokuşlar için fırsatlar yaratmak böylece öğretmenlerin yeni öğretim yöntemleri de içinde olmak üzere çok farklı öğrenme ortamlarının varlığının bilince olmalarını sağlamak;
- mesleğin bu yeni yöntemlerin gelmesiyle karşılaştığı güçlükleri, tereddütleri ve kuşkuları ele alan tartışma gruplarının kurulmasını desteklemek;
- yalnız mevcut olan belgeleri ve web sitelerini değil bu belgeler ve web sitelerinin sundukları bilgilerin doğruluk derecesini de belirten veri bankaları geliştirmek.

Bu hedeflere ulaşabilmek ve tarih öğretmenine özgü bir kesit oluşturmak üzere şunların gerçekleştirilmesi yerinde olur:

---

* *The Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance, and Research*, <http://www.holocausttaskforce.org/about/index.php?content=whoware/languages/english.htm> web sitesinde mevcuttur. (Hakan Ataman)

- tarih öğretmenleri için yetiştirme kurumları, bu kurumlardaki kursların sürekliliği ve nitelikliliği için gereksinim duyulan desteği sağlamak ve tarih öğretmenlerinin profesyonelliklerini ve toplumsal konumlarını pekiştirmek;
- tarih öğretmeni eğitimcilerinin eğitimine bu tavsiye kararının içerdiği ilkeler doğrultusunda özel bir özen göstermek;
- tarih öğretmenleri için başlangıç ve görev sırası yetiştirme sürecine özgü hedefler, yapılar ve standartlar konusunda kıyaslamalı araştırma gerçekleştirmek ve bunu yaparken kurumlar arası işbirliğini ve tarih öğretmenlerinin başlangıç ve görev sırası yetiştirme reformunun yanı sıra görev sırası yetiştiricilerin eğitimi reformu için gerekli bilgi değiş tokuşunu sağlamak;
- tarih öğretmeni yetiştirilmesinde etkin veya ilintili tüm kurumlar arasında (özellikle medya) özel rollerini ve kendine özgü sorumluluklarını vurgulama amacıyla ortaklıklar arayıp bulmak ve teşvik etmek.

8. Bilişim ve iletişim teknolojileri

Dile getirme özgürlüklerine ve yasal çerçeveye saygılı kalarak ırkçı, yabancı düşmanı ve tarihin saptırımı içeriklerin başta internet sistemi aracılığıyla yayılmasına karşı savaşımlar için gerekli önlemler alınmalıdır.

Gerek okul gerekse okul dışı yaşamlarında bilişim ve iletişim teknolojilerinin gençler tarafından yaygın biçimde kullanılması bağlamında bu teknolojilerin aşağıdaki özelliklerini göz önünde bulunduran bir eğitim ve öğretim geliştirmelidir. Bu teknolojiler:

- tarih öğretiminde yaşamsal bir kaynak oluşturuyorlar;
- özellikle kaynakların güvenilirliği ve çeşitliliği konusunda derinlemesine düşünmeyi gerektiriyorlar;
- öğretmenlere ve öğrencilere çok yönlü yorumlara ve özgün kaynaklara ulaşma olanakları sağlıyorlar;
- bilgilere ve tarihsel verilere ulaşımı inanılmaz derecede genişletiyorlar;
- değiş tokuş ve diyalog fırsatlarını çoğaltıyorlar.

Öte yandan öğretmenlere aşağıdakileri gerçekleştirebilmek için koşulların yaratılması yerinde olur:

- seçme-ayıklama sürecinde, bilgi kaynaklarının ve bilgilerin kendilerinin güvenilirliğine değer biçmede öğrencilerine yardımcı olmak;
- sınıflarında eleştirel çözümlere, görüş noktalarının çoğulluğuna ve olguların yorumlanmasında kültürler ötesi yaklaşıma dayanan ders yöntemlerine yer vermek;
- öğrencilerinin eleştirel çözümleme ve örneksemeli kafa yorma yeteneklerini geliştirmelerine destek olmak.